МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»
Завідувач кафедри
_____ Ковшар О.В.
«___» _____ 202_ р.

Реєстраційний № _____
«___» _____ 20__ р.

КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВУ СФЕРУ ДОШКІЛЬНИКІВ. УКЛАДАННЯ ЗБІРКИ КАЗОК

Кваліфікаційна робота студентки
групи ДВПм-17
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Гончарук Катерини Андріївни
Керівник:кандидат філологічних наук, доцент
Іншаков А.Є.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів ___
Голова ЕК _____ _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
Члени ЕК _____ _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____ _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____ _____
(підпис) (прізвище, ініціали)
_____ _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП……..…..…3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ КАЗОК…...…….……7
1.1. Поняття та змістовне наповнення емоційно-вольової сфери людини в психолого-педагогічних дослідженнях.…….……..…..…..7
1.2. Значення та виховна роль казок в практиці дошкільної педагогіки…….16
1.3. Психолого-педагогічний вплив казкотерапії на формування емоційно-вольової сфери дошкільників……...…..….20
Висновки до розділу 1……..…..……...…..…31
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ…….34
2.1. Аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем формування емоційно-вольової сфери дошкільників……..……34
2.2. Вивчення практики формування емоційно-вольової сфери у КЗДО КТ №241 КМР……..……..….39
Висновки до розділу 2…….…...…….….56
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ У НАПРЯМУ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ…….....58
Висновки до розділу 3……..……63
ВИСНОВКИ……..……65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……..……70
ДОДАТКИ……..…..…….78
Додаток А……..78
Додаток Б……...82
Додаток В……...84

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання формування емоційної сфери дошкільників дедалі більше актуалізується у зв'язку із важливою роллю емоцій в управлінні особистісною поведінкою, зокрема, вказується на їх мотиваційному значенні для задоволення своїх потреб. Емоції беруть участь в управлінні поведінкою особистості як на етапі усвідомлення певної дії, так і на етапах подальшого ухвалення певного рішення та оцінки результату від такого рішення. При цьому залежно від превалювання позитивних чи негативних емоцій прийняті під впливом таких емоцій рішення можуть мати різний перебіг та наслідки. Тому досить важливо навчити особистість управляти своїми емоціями та спрямовувати їх у нужне русло, що і робиться у процесі виховання дітей, починаючи ще з дошкільного віку.

Найперше, що має засвоїти дошкільник у напряму формування своєї емоційно-вольової сфери – це навчитися розпізнавати емоційний стан та відповідний настрій інших людей, а також висловлювати свої власні емоції таким чином, щоб вони були зрозумілими оточуючим та викликали у них ту реакцію, на яку очікує дитина від прояву таких емоцій. Іншими словами, дитина має навчитися знаходити спільну емоційну мову з іншими людьми.

Виявлення дітей з ослабленою на емоційному рівні психікою – важливе завдання, що стоїть перед кожним вихователем. Учені наголошують, що приблизно з 2-х років у дітей виникають страхи, які досягають максимуму в 6 років. Найчастіше дошкільники бояться самотності, нападу, тварин, казкових героїв, темряви, стихійного лиха, пожежі. Причиною страхів може бути невиправдано жорстка виховна позиція дорослих, переважання покарань, надмірні вимоги, обмеження ініціативи та вільної активності дітей за рахунок зростання кількості обов'язкових до виконання завдань. На страхи частіше страждають діти з неповних сімей, у сім'ях, де домінує мати.

Таким чином, вивчаючи емоційні порушення у дошкільників, доцільно говорити і про їх можливу корекцію, оскільки такі порушення без відповідної

корекції можуть призводити до певних негативних наслідків для дитини. Така корекція, на нашу думку, має бути в основному спрямована на пом'якшення емоційного дискомфорту у дошкільників, на підвищення їх самостійності й активності, усунення вторинних особистісних реакцій, зумовлених емоційними порушеннями (зокрема, таких як агресивність, підвищена збудливість, тривожність, недовірливість тощо). Для корекції емоційно-вольової сфери дошкільників можна, між іншим, використовувати казкотерапію.

Отже, проблема розвитку емоцій, їх ролі в поведінці дитини є однією з найбільш важливих і складних проблем психології і педагогіки. Її більш детальне вивчення дає можливість не тільки з'ясувати загальні закономірності розвитку психіки дітей в цьому віці, але і дослідити її окремі сторони, а також особливості становлення особистості дошкільника загалом.

Як показує досвід, формуванню емоційно-вольової сфери дошкільників у вітчизняній системі дошкільної освіти приділяється достатньо уваги, про що свідчить значна кількість наукових публікацій, бо саме воно має бути її стрижневим компонентом. Адже емоційно-вольова сфера допомагає дитині осягнути себе саму та оточуючих, визначає цілі її «дорослої» життєдіяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань формування емоційно-вольової сфери особистості довів, що корисними у ході дослідження виявилися праці таких дослідників, як: Ю. Алєксандров, В. Вілюнас, І. Вітенко, Т. Дуткевич, Л. Крушинський, І. Лисенкова, І. Літвякова, В. Нємов та ін.

Засоби формування емоційно-вольової сфери у дошкільному віці досліджували: З. Борисова, В. Воронов, М. Лавренова, І. Лисенкова, О. Олійник, І. Сопрун, Н. Трофаїла, та ін.

Використання художніх засобів та творів, зокрема, казок, у навчально-виховного процесу в ЗДО вивчали: Н. Басюк, Т. Гризоглазова, М. Гуменюк, М. Лавренова, О. Лєбєдєв, С. Литвиненко, Т. Люріна, В. Солодухов,

А. Тряпіцина та ін.

У продовження уже наявних на сьогодні досліджень, не применшуючи їх значимості та наукової цінності, вважаємо за доцільне поглибити існуючі теоретико-практичні наробки у напряму використання казкотерапії як засобу психолого-педагогічного впливу на емоційно-вольову сферу дошкільників та розробити відповідні методичні рекомендації.

Мета дослідження – виявити, теоретично обґрунтувати та дослідити в умовах конкретного ЗДО результативність формування емоційно-вольової сфери дошкільників, а також визначити напрями психолого-педагогічного впливу на неї засобом казкотерапії.

Обрана тема зумовила наступні **завдання дослідження:**

- визначити роль казкотерапії у забезпеченні психолого-педагогічного впливу на емоційно-вольову сферу дошкільників;

- здійснити аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем формування емоційно-вольової сфери дошкільників;

- вивчити практику формування емоційно-вольової сфери дошкільників у КЗДО комбінованого типу №241 Криворізької міської ради;

- розробити методичні рекомендації з використання казкотерапії як засобу психолого-педагогічного впливу на емоційно-вольову сферу дошкільників та оцінити їх ефективність.

Об’єкт дослідження – емоційно-вольова сфера дошкільників.

Предмет дослідження – психолого-педагогічний вплив казкотерапії на емоційно-вольову сферу дошкільників.

У процесі дослідження для розв’язання поставлених завдань використано комплекс наступних **методів:**

а) теоретичні: аналіз і синтез наукової, навчально-методичної літератури, що надало змогу зіставити різні погляди на досліджувану проблему, визначити понятєво-категоріальний апарат дослідження емоційно-вольової сфери дошкільників;

б) емпіричні: цілеспрямоване та систематичне спостереження за виховною діяльністю дошкільників, бесіда, аналіз документації, спеціальні психологічні методики;

в) статистичні: здійснення аналізу емпіричних даних.

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження можуть бути використані студентами протягом проходження педагогічної практики в ЗДО під час психолого-педагогічного впливу на емоційно-вольову сферу дошкільників засобами казкотерапії.

Апробація результатів роботи: за темою кваліфікаційної роботи взято участь у Міжнародній науково-практичній конференції: Гончарук К. А. Формування емоційно-вольової сфери дошкільників в сучасних умовах. DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE, EXPERIENCE AND TRENDS. Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference, Boston, USA. October 11-14, 2022. P. 248-249. Окремі розділи кваліфікаційної роботи були представлені та обговорені на засіданнях проблемної групи кафедри дошкільної освіти Криворізького державного педагогічного університету "Актуальні проблеми дошкільної лінгводидактики".

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки з розділів, загальні висновки, список використаних джерел 75 найменувань), додатки (3 одиниці). Загальний обсяг роботи – 153 с.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ КАЗОК

1.1. Поняття та змістовне наповнення емоційно-вольової сфери людини в психолого-педагогічних дослідженнях

Одним із вагомих внутрішньо-особистісних чинників, який виступає могутнім регулятором психіки людини, а відповідно і її здоров'я, вважається емоційна сфера, яка починає формуватися ще в дитинстві. Дана сфера сприймається фахівцями як складно організована система регуляції поведінки особистості та виступає однією з базових передумов її загального психічного розвитку, а якщо точніше, то ядром її становлення. Вважається, що якщо відчуття, сприймання та мислення людини відображають властивості, закономірності предметів, речей та явищ, то в її емоціях відображається її ставлення до предметів, явищ, подій дійсності залежно від того, як ці предмети задовольняють або не задовольняють її особистісні потреби.

Сама по собі емоція розглядається в психології як «оцінка у формі переживання інформації про зовнішній та внутрішній світ, яка надходить у мозок» [37, с. 111].

На думку І. Вітенко, А. Борисюк та Т. Вітенко емоції – це одночасно якісна і кількісна характеристика особистісної поведінки, яка забезпечує селективність сприймання об'єктів середовища. Ці об'єкти, в свою чергу, впливають на особистість та мають для неї важливе значення [16, с. 113]. Своєю чергою, емоційні процеси, за твердженням вказаних дослідників, забезпечують енергетичну основу діяльності особистості, виступаючи мотивами такої діяльності.

І. Літвякова та Н. Ханецька вважають, що емоції - це «психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання людиною

життєвого сенсу явищ та ситуацій, що зумовлене відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб людини» [40, с. 806].

Т. Дуткевич оперує одночасно двома схожими та взаємопов'язаними поняттями – емоції та почуття. При цьому вказує, що вони досить близькі за значенням, проте в певній мірі їх варто розрізняти. Вказаний автор наголошує на наступних поглядах щодо їх співвідношення, які сформувались у наукових дослідженнях [24, с. 209]:

– по-перше, вони обидва є синонімами (в цьому контексті наводиться позиція С. Рубінштейна);

– по-друге, почуття – це більш ширше поняття, ніж емоція, а сама емоція – це лише конкретна форма прояву почуттів (наводиться позиція А. Петровського та Г. Костюка).

Крім того, Т. Дуткевич наголошує, що почуття людини є стійкими явищами, які притаманні їй поза конкретними ситуаціями, у той час як емоції виражають ті чи інші почуття залежно від конкретної ситуації. Почуття при цьому більш стабільні, а емоції можуть швидко змінюватися, якщо змінюються ситуації [24, с. 209].

Дослідники у своїй більшості сходяться на тому, що емоції, які проявляє людина, викликаються відповідними подразниками, які в наукових колах прийнято називати «активаторами емоцій». Так, І. Лисенкова [36] на основі узагальнення інформації з цього приводу виділила три типи активаторів емоцій: нейронні та нервово-м'язові; афективні; когнітивні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Типи активаторів емоцій за І. Лисенковою [5]

Типи активаторів емоцій	Характеристика активаторів
Нейронні та нервово-м'язові	Такі емоції активізуються природніми гормонами та нейромедіаторами особистості, а також їх можуть викликати наркотичні препарати, які провокують емоції. При прояві таких емоцій проявляються експресивна поведінка, зміна температури тіла, нейрохімічні процеси в організмі.
Афективні	Емоції викликаються такими подразниками, як: біль,

	втома, статевий потяг тощо.
Когнітивні	Емоції викликаються такими подразниками, як: оцінка, пам’ять, атрибуція, антиципація.

При цьому відмітним також є те, що кожна конкретна ситуація в житті особистості може викликати не один, а цілу низку таких емоційних активаторів.

Враховуючи реакцію особистості на активатори, емоції прийнято поділяти на позитивні та негативні. При цьому позитивні емоції – це позитивна оцінка об’єкта чи явища (проявляється як радість, любов, захоплення тощо). Такі емоції спонукають людину до дій та досягнення корисного результату. В свою чергу, негативні емоції виникають через дефіцит інформації, невдачі тощо. Не дивлячись на те, що такі емоції протилежні позитивним, вони теж стимулюють активність людини, спрямовуючи її на подолання перешкод [7, с.89].

Фахівцями також прийнято розрізняти такі поняття, як «функції емоцій» та «роль емоцій». При цьому «роль емоцій» може бути як позитивною, так і негативною та зводиться дослідниками до їхнього впливу на діяльність та благополуччя особистості. У той же час, «функції емоцій» – це та робота, яку емоції виконують у організмі та психіці особистості. Вони повинні мати тільки позитивне спрямування [36; 29 та ін.].

Цікавою є також позиція Є. Ільїна, який пропонує також розглядати емоції як цінність. За його твердженням, емоція сама по собі може бути мотивом поведінки, коли набуває самостійної цінності і спонукає особистість до дій. Іншими словами, коли емоція перетворюється в цінність, то особистість виконує діяльність задля її задоволення [29].

У своєму дослідженні О. Осницький та Є. Філіпова [47] з’ясували, що види активності людини можуть бути різними саме з позиції прояву емоцій. Такі прояви мають свою специфіку та характер протікання емоційних процесів. З урахуванням власних спостережень вказані дослідники виділили три види емоційної поведінки, а саме: реактивну, імпульсивну та діяльнісно організовану (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Види емоційної поведінки людини за А. Осницьким та Є. Філіповою [29]

Види емоційної поведінки	Характеристика
Реактивна	Характеризується тим, що у людини в основному проявляються емоції задоволення або незадоволення. В основі такої особистісної поведінки лежать реакції людини на зовнішні впливи. Прояви людиною емоцій залежать від двох чинників: 1) сили зовнішнього впливу (в повній мірі); 2) від внутрішнього стану людини (частково). Свідомість може зафіксувати цю поведінку тільки після завершення дії обох впливів.
Імпульсивна	Для такої емоційної поведінки характерною є наявність в організмі людини або в її психіці стану напруженості. В такому стані для особистості характерні два протилежні параметри емоцій: «збудження-заспокоєння» та «напруга-розрядка».
Діяльнісно організована	У процесі виникнення у людини такої емоційної поведінки емоції виконують роль інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень, беруть участь у регуляції дій, що дозволяють втілити в життя задумані перетворення.Така емоційна поведінка є свідомою та цілеспрямованою, регулюється самою людиною.

Оскільки питання виникнення та прояву емоцій почали цікавити дослідників уже досить давно, то і формування різних теорій емоцій також мають досить тривалу еволюцію [22; 3; 1 та ін.]. Зокрема, перші спроби наукового осмислення сутності емоцій, між іншим, приписують Ч. Дарвіну, про що йде мова в його книзі «Про вираження емоцій у людини і тварин», що побачила світ у 1872 році [22]. У вказаній праці доводиться, що між людською і тваринною поведінкою простежуються подібні закономірності у напряму зовнішньошл прояву різноманітних емоційних станів. Емоції, у відповідності із теорією Ч. Дарвіна, з’явилися в процесі еволюції живих істот як життєво важливі механізми пристосування, які сприяли адаптації організму до умов і ситуацій його життя. При цьому, тілесні зміни, що супроводжують різні емоційні стани, зокрема рухи людини, пов’язані з відповідними емоціями, за Ч. Дарвіном, є не що інше як рудименти реальних адаптивних реакцій організму [44].

У контексті формування теоретичного уявлення про емоційно-вольову сферу особистості розглянемо спочатку більш детально основні сформовані на сьогодні теорії емоцій, оскільки останні значним чином впливають на її формування з позиції різних наукових концепцій (табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Характеристика основних теорій емоцій (узагальнено автором на основі [37; 36; 44;8 та ін.]

Теорії емоцій	Характеристика
1	2
Рудиментарна терія емоцій Ч. Дарвіна	Це найперша усвідомлена теорія емоцій, що оцінює їх з позиції поведінкової сфери та приписує емоціям біологічне походження з афективних та інстинктивних реакцій тварин. Згідно даною концепцією, емоції є залишковими проявами афектів, що колись супроводжували повноцінні біологічні реакції.
Психоаналітична концепція емоцій (З. Фрейд, А. Адлер)	Визначає емоційну сферу як один із енергетичних компонентів психічних процесів. Яскравіше всього емоції проявляються на рівні інстинктів. Їх змістовне наповнення є надлишком енергії (лібідо) та обумовлене конфліктною ситуацією, зашифрованою на інстинктивному рівні.
Структурна теорія емоцій (Дж. Пейпец)	Це нейропсихічний підхід до розгляду емоцій, заснований на понятті «коло Дж. Пейпеца» (єдина система , що об'єднує ряд структур мозку і створює мозковий субстрат для емоцій). Джерелом збудження є гіпоталамус – субстат усвідомлених емоційних переживань.
Органічна теорію емоцій Джеймса-Ланге	Теорія виникла на основі аналізу відповідності між об'єктивним виявом активності вегетативної сфери і суб'єктивним відчуттям емоцій, які виникали. Емоційне відчуття, на думку авторів теорії, це вияв у свідомості функціональних перебудов в організмі, що відбуваються на рівні вегетативної нервової системи. Вегетативні реакції вважаються причиною, а емоції наслідком.
Теорія емоцій Кенона-Барда	Згідно з цією теорією, під час сприйняття подій, які викликають емоції, нервові імпульси спочатку надходять у таламус, де збудження розщеплюється, частина їх йде в кору великих півкуль, породжує суб'єктивні переживання емоцій, а інша половина прямує в гіпоталамус, який управляє фізіологічними змінами в організмі.
Активаційна теорія Ліндсея-Хебба	Д. Хебб провів аналіз електроенцефалографічної картини роботи мозку з позиції діяльності ретикулярної формації і показав, що її активність корелюється з силою, тривалістю та якістю емоційного переживання. Тому для досягнення успішного результату діяльності людині необхідний оптимальний, середній рівень емоційного збудження.
Двофакторна теорія емоцій Шехтера-Зінгера	Характеризує емоцію як поєднання двох компонентів: фізіологічного збудження і когнітивної інтерпретації цього збудження. Згідно з теорією, продукти процесу пізнання використовуються для інтерпретації значення фізіологічних реакцій на зовнішні події.
Біологічна теорія	Негативні емоції символізують для людини неприємні моменти, а

емоцій П. Анохіна	позитивні є «добрим знаком». Частково перетинається з теорією Дарвіна про походження емоцій людини з тваринного світу.

Продовження таблиці 1.3.

1	2
Потребнісно-інформаційна теорія емоцій П. Симонова	Розвиває ідею П. Анохіна про те, що якість емоції необхідно розглядати з позицій ефективності поведінки. Емоція, на думку вказаного дослідника, представляється як якась сила, яка управляє відповідною програмою дій. В ній зафіксована якість цієї програми.
Теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера	Емоція розглядається як процес, якість якого визначається узгодженістю взаємодіючих систем. Позитивне емоційне переживання з'являється тоді, коли план дій, що реалізовується, не зустрічає на своєму шляху перешкод. Негативні емоції пов'язані з розбіжністю між поточною діяльністю і очікуваним результатом.
Єдина концепція свідомості й емоцій Ю. І. Александрова	Базується на уявленні про емоції з позиції системної психофізіології, тобто місця емоцій в забезпеченні мозкових процесів. Згідно даної концепції здійснюється розподіл між поведінкою й емоціями. Самі ж емоції прихильники теорії розглядають як феномен сенсорної сфери, еквівалент свідомості.

Отже, існує досить велика кількість теорії емоцій, яка з різних боків пояснює причини їх появи та особливості перебігу у людини.

Дослідження теоретичних засад виникнення емоцій доводить, що вони втілюються в різних емоційних станах: настрій, афект, стрес, дистрес, фрустрація (табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Форми переживання емоційних станів [40, с. 807]

Форми емоційних станів	Характеристика
Настрій	Загальний емоційний стан, який залежно від обставин на певний час надає людині своєрідного емоційного забарвлення, характеризує її життєвий тонус.
Афект	Бурхливий короткочасний емоційний стан, який з'являється, коли людина переживає особливо сильні емоції (як позитивні, так і негативні). В такому стані вона може втратити здатність контролювати свої вчинки.
Стрес	Реакція людини у вигляді психофізіологічного напруження на різні небезпечні ситуації. Такі реакції виникають несподівано, мають певні психофізіологічні наслідки та досить часто потребують заходів щодо їх подолання.
Дистрес	Негативний емоційний стан особистості, що має яскраво виражений дестабілізуючий вплив на неї. Виникає внаслідок довгострокового переживання стресового стану. Характеризується збереженням напруження навіть після усунення загрози.
Фрустрація	Своєрідний негативний емоційний стан, що проявляється в значній дезорганізації діяльності. Людина відчуває себе в ситуації безнадійності

	та втрати перспективи.

Зауважимо, що наведені в табл. 1.4 емоційні стани розташовані у порядку зростання кількості та важкості емоцій, які переживає людина під час знаходження в них.

Емоції не просто відіграють важливу роль в житті людини, а виконують в ньому наступні функції (табл. 1.5).

Таблиця 1.5.

Основні функції емоцій (узагальнено на основі [24; 40 та ін.])

Функції	Характеристика
Оцінка	Оцінка емоцій потребує раціонального їх осмислення. Емоції починають швидко сигналізувати людині про значимість оточуючих предметів і явищ в її життєдіяльності. З позитивною оцінкою асоціюються приємні емоції, а з негативною – неприємні.
Спонукання до діяльності	Емоції можуть спонукати людину до діяльності в певному напрямі. Мотивація до діяльності розкривається перед людиною у вигляді широкого спектру переживань (бажання , прагнення, потяги тощо).
Стереотипне розв'язання ситуацій	Стереотипне розв'язання ситуацій проявляється в умовах несподіваного ризику, коли потрібно досить швидко (майже негайно) відреагувати на ситуацію задля збереження свого життя чи здоров'я. наприклад, страх спонукає людину до втечі, гнів – до агресії тощо).
Організація діяльності	Проявляється в тому, що позитивні емоції середньої сили підвищують ефективність діяльності, а негативні – зменшують її.
Вплив на пізнавальні та органічні процеси	Бурхливі емоції (як позитивні, так і негативні) все одно негативно впливають на загальний емоційний стан та продуктивність діяльності особистості.

Отже, за допомогою емоцій людина передбачає розгортання подій у певному напрямку, вона очікує приємних чи неприємних для себе ситуацій.

Переходячи до формування уявлення про емоційно-вольову сферу особистості, доцільно відзначити, що В. Вілюнас розглядає емоції як специфічні суб'єктивні стани (або переживання). Це один з феноменів внутрішнього життя особистості [14]. Крім того, у своєму ставленні до даної проблематики підтримуємо твердження І. Лисенкової, що емоції – це «суб'єктивне переживання людиною її ставлення до навколишнього світу і самого себе». Це один з головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності та поведінки. В емоціях і почуттях відбивається оцінка значимості для людини. По суті, емоції визначають душевне здоров'я, адаптацію,

працездатність і успіх всієї життєдіяльності людини, тобто певні стани особистості, яких вона набуває, переживаючи певні емоції [35, с. 140].

Поняття «воля», на думку дослідників, досить тісно пов'язане з емоціями. При цьому аналогічно появі різних теорій емоцій, існують різні теорії волі: воля як волюнтаризм, вільний вибір, довільна мотивація, повинність обов'язку, особлива форма психічної регуляції, контроль за дією, механізм подолання зовнішніх та внутрішній перепон і труднощів, воля з позиції екзистенціалізму [28; 29; 66 та ін.]. Зазначені теорії волі дещо з відмінностями трактують поняття волі, а також особливості вольових якостей та властивостей із різних позицій.

Саме ж поняття «воля» у наукових колах трактується як: «здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди (тобто свої безпосередні бажання і прагнення» (Б. Мещеряков, В. Зінченко [43, с. 96]); здатність людини «до регулювання своєї поведінки відповідно до найбільш значущих для неї мотивів, гальмування інших мотивів, спонукань, намагань, до організації дій, вчинків згідно зі свідомо поставленими цілями» (В. Ягупов [74]); свідоме регулювання своїх дій і вчинків, яке реалізується людиною через уміння переборювати труднощі задля досягнення поставленої мети (Є. Шорохов [71]); «аспект свідомості, її діяльнісне й регулювальне начало, покликане створити зусилля й утримувати його так довго, як треба; здатність людини досягати поставлених цілей в умовах подолання перешкод, що виявляється в самодетермінації й саморегуляції своєї діяльності та різних психічних процесів» [19, с. 63]. тощо.

Відповідно до цього, формування змістовного наповнення терміну «емоційно-вольова сфера» відбувається з урахуванням поєднання сутностей категорій «емоції» та «воля», про що свідчить ціла низка досліджень.

За визначенням О. Лебідь, емоційно-вольова сфера особистості характеризує уміння регулювати свою поведінку в складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням та переживаннями [34, с. 50].

К. Кушніренко характеризує емоційно-вольову сферу як сферу психіки людини, що пов’язані із переживанням нею свого відношення до дійсності, до людей, з якими вона спілкується, її діяльність, що вимагає вияву певних зусиль [31, с. 367].

На нашу думку, досить змістовно емоційно-вольову сферу особистості визначають А. Трофімов та Е. Загурська: як її «здатність до організації дій, вчинків згідно з поставленими цілями на шляху до визначеної мети, яку забезпечують психічні процеси, що відображають різної тривалості та інтенсивності суб’єктивні переживання нею ситуативного чи дійового значення предметів та явищ часово-просторового континууму, які можуть чинити вплив на функціональний стан різних психічних механізмів, виявляючись у нервово-м’язових, респіраторних, серцево-судинних, гормональних та інших тілесних змінах та закріплюючись у пам’яті у вигляді набутого чуттєвого досвіду» [66, с. 274].

У процесі проведеного теоретичного аналізу на основі праць [8; 11; 14; 31; 34; 35; 36; 40; 66 та ін.] установлено, що розвиток емоційно-вольової сфери особистості відбувається за під впливом різних чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. При цьому найбільш впливовим зовнішнім чинником дослідники називають певні соціальні умови розвитку та виховання особистості, а внутрішнім – спадковість.

Вищенаведені дослідники також наголошують, розвиток емоційно-вольової сфери починає відбуватися ще з раннього віку і умовно її формування завершується у підлітковому, проходячи етапи, наведені в табл. 1.6.

Таблиця 1.6.

Етапи розвитку емоційно-вольової сфери особистості (узагальнено на основі праць [8; 11; 14; 31; 34; 35; 36; 40; 66 та ін.])

Вік дитини	Етап розвитку емоційно-вольової сфери	Характеристика
Від народження до 3 років	Сомато-вегетативний	Будь-яке невдоволення дитини проявляється у вигляді збільшеної

		емоційної збудливості.
3-7 років	Психомоторний тип реагування	У дитини часто проявляється негативізм, опозиційність, формуються такі психічні реакції як страх і переляк.
7-11 років	Афективний тип реагування	Проявляється вразливість та тривожність. Почуття тривоги стають стабільнішими. У дитини формується самооцінка і такі вольові риси як наполегливість, цілеспрямованість, самостійність.
12-15 років	Домінування емоційно-ідеаторного типу поведінки	Характерні риси для дитини такого віку, які ускладнюють соціальну адаптацію: образливість, неурівноваженість, дратівливість, зміна настрою, конфліктність.
16-18 років	Стабілізація емоційного стану	Характерні риси: самостійність, цілеспрямованість, витримка, рішучість, наполегливість, концентрація, уміння виходити із складних ситуацій.

Основними порушеннями емоційно-вольової сфери дитини вважаються: невпевненість у собі; неадекватна самооцінка; збільшення тривожності; проблеми у комунікаціях з оточуючими; емоційна напруженість; небажання щось робити; підвищена імпульсивність. Вказані порушення потребують професійної психологічної допомоги.

1.2. Значення та виховна роль казок в практиці дошкільної педагогіки

Дошкільне виховання неможливо уявити без використання казки, яке обумовлене їх цікавим та одночасно повчальним сюжетом. Зважаючи на те, що дошкільний, а особливо передшкільний, вік характеризується посиленим формуванняму дитини психологічних якостей (активно розвивається пам’ять, увага, мислення тощо), набуття досвіду у вигляді емоцій, переживань та вольових зусиль у цей період також є дуже важливим аспектом формування емоційно-вольової сфери.

На основі аналізу наукової літератури нами зроблено висновок, що казка у процесі виховання дітей передшкільного віку виконує наступні основні функції (табл. 1.7).

Таблиця 1.7.

Основні виховні функції казки

Виховні функції	Опис
Естетична	Вводить дитину у світ прекрасного та цікавого, допомагає уявити яскраві образи та втілити фантазії, виховати почуття краси.
Пізнавальна	Дозволяє дитині пізнавати нові правила поведінки, вчитися на вчинках героїв.
Морально-етична	Формує у дитини уявлення про етичні та моральні норми і правила поводження з оточуючими.
Соціально-виховна	Виховує дитину як частину соціуму, формуючи у неї комунікаційні міжособистісні навички.

Науковцями також робляться спроби класифікації казок. Узагальнення праць дослідників у цьому напрямі дозволило з'ясувати, що найбільш поширеними їх видами вважають наведені у табл. 1.8.

Таблиця 1.8.

Класифікація казок

Ознаки класифікації	Види казок
За походженням	Літературні та фольклорні
За змістом	Про тварин, чарівні, соціально-побутові
За творцем сюжету	Народні, народні у літературній обробці та літературні

У цьому контексті цінними є погляди В. Сухомлинського, що казка, гра та фантазія виступають «животворним джерелом» дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Саме через образи казкових героїв у дитячу свідомість входить слово як інструмент виховання. А під впливом емоцій та почуттів, що породжені казковими образами, дитина переживає основоположні життєві цінності, вчиться мислити та формує напрям своїх вичнків [64].

В. Сухомлинський рекомендував такі основні форми роботи з казкою у ЗДО: слухання; читання; бесіди про казки; виготовлення і добір ілюстрацій до казок; інсценізація казок (театралізація); створення казок тощо [64].

У продовження цього списку М. Лавренова додає: гра-драматизація за сюжетом казки; виготовлення поробок за мотивами казки чи героями

(іграшок, наголівників, заготовки розфарбовок казкових героїв), картки з назвами казок, картки із зображеннями казкових героїв тощо. У якості методів і прийомів навчання та виховання у цьому напрямі вказана дослідниця рекомендує: «хвилини мудрості народної», диктанти, інтерактивні вправи, рольові ігри, ділові ігри, «Казка на пальцях», «життєві проекти», практичні досліди та ін. [32, с. 76].

На важливості виховної ролі казки наголошує також С. Русова, вважаючи поняття «дитина» і «казка» нероздільними. На її думку: «Казка природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості і зрозумілі, що дитина може щиро співчувати лихові і недолі, радіти перемозі й щастю казкових героїв» [57, с. 211].

У своїй дисертаційній роботі С. Литвиненко наголошує на ефективності гуманістичного виховання з використанням українських народних казок, що, між іншим, реалізується у дитини через формування у неї почуття цілеспрямованості. Тобто у конкретних вчинках казкових героїв уособлюються конкретні особистісні якості, які дозволяють виховувати конкретні риси характеру, зокрема такі: доброта, людяність, чесність, щирість та ін. Також С. Литвиненко узагальнює позицію цілої когорти дослідників, що вплив казки на виховання дитини має носити систематичний характер та гуманістичну спрямованість [38, с. 36].

Т. Гризоглазова у своїх дослідженнях також наголошує на важливості виховної ролі казки та відводить вагоме місце музичним казкам. На її думку, саме музика в казці за допомогою інтонації, динаміки та темпу звучання передає почуття героїв, полегшує сприйняття сюжету [20, с. 102].

Виховну роль та естетичну цінність казки підтримує також Л. Виготський [17].

О. Бондарчук наголошує, що виховна роль казки полягає, перш за все, в тому, що вона допомагає дитині розвивати наочне мислення й уміння фантазувати. Оскільки дитячому мисленню властивий анімізм (схильність наділяти неживі предмети душею, внутрішньою силою, здатністю до

самостійного, потаємного життя), то казка – це якісно нова подія в інтелектуальному житті дитини, яка революційно перетворює багато аспектів її життя [12, с. 18].

В свою чергу, П. Яничев виокремив основні потреби, які актуалізуються, закріплюються та задовольняються у дитини в процесі сприйняття та засвоєння змісту казки, маючи вагомий виховний вплив: 1) потреба в автономності (незалежності); 2) потреба в компетентності (силі, могутності); 3) потреба в активності; 4) потреба брати на себе відповідальність за власні вчинк; 5) потреба в порушенні заборон і правил. Реалізація цих потреб в реальному житті характеризує перехід від дитинства до дорослого життя [75].

В. Солодухов контексті виховної ролі казки наголошує, що «казковий сюжет допомагає переключити незадоволення людини з зовнішніх життєвих обставин, які вона не приймає, на проблеми, які описуються в казці, і цим самим сприяє усвідомленню нею необхідності прийняття відповідальності за власне життя на себе. На прикладі героїв казки людина осмислює власне життя. Впливаючи на свідомість та підсвідомість, казка може допомогти їй визначити вірний шлях розв'язання власних проблем. Проектуючи вчинок героя казки на сучасне життя, змінюючи своє мислення і поведінку, людина може вибрати вірний шлях особистісного розвитку» [60, с. 202].

В свою чергу, Н. Пезешкіан вважає, різноманітна і мінлива природа казки призводить до виникнення у дитини прагнення до власної, індивідуальної інтерпретації образів, формування сюжету, виокремлення характеристик дійових осіб, їх оцінок тощо. Зміст казки в уяві дитини починає відображати її внутрішній світ, полегшуючи ідентифікацію з ним. Фантастичний світ казки, наявність в ній ірреальних елементів допомагають людині подолати стереотипи мислення, комплекси відчуженості, пробуджувати творчі здібності. З іншого боку, казка допомагає дитині зануритися у стан дитячої безпосередності, викликає здивування, відкриває шлях у світ фантазії, образного мислення, активізує роботу на рівні інтуїції

[48].

Отже, казки містять у собі вагому виховну цінність, оскільки в них наші предки намагалися передати наступним поколінням свій досвід, життєву мудрість, своє розуміння добра і зла, прекрасного і потворного, що є важливим аспектом виховного впливу.

1.3. Психолого-педагогічний вплив казкотерапії на формування емоційно-вольової сфери дошкільників

Перш, ніж визначити особливості впливу казки на емоційно-вольову сферу дошкільників, доцільно визначитися з сутністю казкотерапії як психолого-педагогічного прийому у вихованні підростаючого покоління.

У вузькому розумінні казкотерапію розглядають як процес встановлення причино-наслідкових зв'язків між подіями, які відбуваються в казці та реальною поведінкою учня в житті [26, с. 11-12].

Т. Зінкевич-Євстігнєєва у широкому сенсі характеризує казкотерапію виховну систему, яка відповідає духовній природі людини, а у вузькому – як набір засобів передачі знань про духовний шлях душі і соціальну реалізацію людини [27].

Активно використовує казкотерапію у своїй практиці А. Гнезділов, який у якості її предмета виділяє «процес виховання Внутрішньої Дитини, розвиток душі, підвищення рівня усвідомлення подій, набуття знань про закони життя і засоби соціального прояву творчої сили». Також дослідник додає, що казкотерапія – це «ще і процес «згадування» і повернення підлітку і дорослому гармонійного світосприйняття» [27, с. 6].

І. Вачков вважає казкотерапією такий напрям практичної діяльності психолога, що застосовує метафоричні ресурси казки для розвитку у особистості самосвідомості та побудови особливих рівнів міжособистісної взаємодії, що створює умови для становлення її суб'єктивності [46, с. 3].

Дослідниками виділяються такі чотири етапи розвитку казкотерапії:

усна народна творчість; збирання та дослідження міфів і казок, психотехнічний, інтегративний [27, с. 44].

Основними функціями казкотерапії вважають наведені в табл. 1.9.

Таблиця 1.9.

Основні функції казкотерапії (узагальнено на основі [46])

Функції казкотерапії	Зміст
Діагностична	Дозволяє визначати стан дитини та формувати мету для подальшої виховної роботи.
Прогностична	Дозволяє виокремити бачення дитиною оточуючого світу, її особистісного ставлення до сюжету казки та прогнозувати своє власне бачення подальшого розвитку подій.
Виховна	Допомагає за допомогою простих сюжетів, цікавих образів навчити дитину життєвим істинам, виховати в ній толерантну, доброзичливу людину і такі риси характеру, що знадобляться у повсякденному житті.
Коригувальна	Визначає кінцевий результат, який маємо отримати наприкінці казкотерапії.

Виховний вплив казки спостерігається і на рівні емоційно-вольової сфери дитини.

Зокрема, С. Русова, вважає поняття «дитина» і «казка» нероздільними. На її думку: «Казка природно відповідає вимогам дитячого розуму, а ті людські відносини по казках такі прості і зрозумілі, що дитина може щиро співчувати лихові і недолі, радіти перемозі й щастю казкових героїв» [57, с. 211]. Саме казка, на її думку, викликає початок альтруїзму – перше почуття симпатії чи антипатії до тих чи інших героїв, перше свідоме враження від правди й неправди, добра і зла тощо. Вказані почуття та емоції доповнюються почуттями дитячої уваги до людей, співчуття за їх долі, любов та приязні до усього доброго і красивого.

В свою чергу, Т. Гризоглазова сформувала цілу організаційно-методичну систему виховання дітей за допомогою казки з використанням наступних трьох рівнів: емоційно-чуттєвого, емоційно-пізнавального та емоційно-діяльнісного [1, с. 102].

Виховну роль та естетичну цінність казки підтримує також Л. Виготський, який сформулював так званий «закон емоційної реальності фантазії», що полягає в наступному: наші емоції пов’язані з дійсністю, яку

ми усвідомлюємо (як реальною, так і нереальною – фантазією), і ця дійсність здатна на нас впливати [17].

Виховний вплив народної казки як елементу національного фольклору на почуття та емоційний настрій дитини підтверджується також у дослідженнях Н. Стельмаховича [62].

Отже, казка як літературний твір не просто доносить до нас певну інформацію, а викликає у дитини емоційні переживання, формує її настрій (радість, сум, переживання, обурення, ненависть, біль, смуток тощо). Дитина обирає собі прийнятного героя, вживається в його образ, переживає з ним його емоції, вчиняє його вчинки, живе його життям (сприймає все по-справжньому).

На сьогодні з урахуванням праць дослідників [12; 13; 18; 20; 26; 27; 32; 38; 46; 60; 62; 75 та ін.] можемо виділити та обгрунтувати низку психолого-педагогічних умов, які, на нашу думку, говорять на користь казки у процесі формування емоційно-вольової сфери дитини (табл. 1.10).

Таблиця 1.10.

Психолого-педагогічні умови формування емоційно-вольової сфери дошкільників з використанням казки

Психолого-педагогічні умови	Зміст
Казка пропонує дітям альтернативні рішення.	У сбжеті казки беруть участь почитивні та негативні герої, судячи з вчинків яких, можна аналізувати різні варіанти вчинків, шляхів вирішення завдань різними смособами, а також визначати, кого із героїв підтримувати, а кого – засуджувати.
Казка допомагає знаходити вихід із складних ситуацій.	Дитина на прикладі героїв вчиться, як треба чинити у тій чи іншій ситуації.
Казка формує майбутню модель поведінки дитини.	Оскільки вчинки героїв часто можуть бути присутніми у житті дитини, після усвідомлення змісту казки вона матиме досвід доцільної поведінки.

У Базовому компоненті дошкільної освіти наголошується, що одним із найважливіших завдань цієї освіти є «надання пріоритету соціально-моральному розвитку особистості, формування у дітей уміння узгоджувати

особисті інтереси з колективними» [52, с. 5]. Відповідно, формування у дітей емоційної стійкості та вольового бажання рости і розвиватися в узгодженості та гармонії із оточуючим середовищем пронизує багато елементів інваріативної складової мотиваційного виховання (табл. 1.11).

Таблиця 1.11.

Складові мотиваційного виховання дітей передшкільного віку (узагальнено автором за даними [41, с. 7-8])

Складові навчання та виховання	Вплив на емоційно-вольову сферу дитини	Компетенція, яка формується
Особистість дитини	Розвиток почуттів та емоцій, самосвідомості, які сприяють формуванню адекватної поведінки.	Особистісно-ціннісна
Дитина у соціумі	Забезпечення доброзичливого ставлення до інших, що створює умови успішної взаємодії з оточуючими.	Соціально-комунікативна
Дитина в природному довкіллі	Формування ціннісного ставлення дитини до природи (екологічна моральність).	Природничо-екологічна
Дитина у світі культури	Привчання дитини до бережливого поводження з предметним та художнім світом.	Предметно-практична та художньо-продуктивна
Гра дитини	Провідний вид діяльності, під час якого через ігровий персонаж «відпрацьовуються» уявлення про морально-етичні норми поведінки, передається ставлення, яке фіксується діями та вчинками.	Особистісно-ціннісна, соціально-комунікативна
Мовлення дитини	Емоції у словах.	Комунікаційна

Таким чином погоджуємося з колективом авторів праці [69, с. 40], які наводять відоме твердження Ж.-Ж. Руссо: «Дитину виховують люди, природа, речі».

Проведене теоретичне дослідження також показало, що фахівці досить часто звертають увагу на те, що забезпечення успішності навчання і виховання дошкільників досягається з використанням засобів навчання, які викликають у дітей цього віку умоції цікавості не викликають труднощів засвоєння інформації. Такими засобами частіше за все виступають гра та казка. Не применшуючи роль гри у вихованні, а також ураховуючи мету даного дослідження, нас цікавить саме казка як засіб формування емоційно-

вольової сфери дошкільників.

Як зазначають фахівці, дошкільники не можуть утримувати свою увагу на одному предметі більше ніж 7–10 хвилин. Вони починають відволікатися, переключати свою увагу на інші предмети. Тому їм потрібна постійна зміна видів діяльності під час занять [67, с. 462]. Якщо розглядати це крізь призму емоційно-вольового виховання дошкільників, то ситуація обумовлює використання більш спрощеного підходу до цього процесу, а саме з використанням цікавих казок.

Саме у дошкільному віці у дитини закладаються основи образного сприйняття навколишнього світу. Спочатку цей світ повний несподіванок і таємниць, які поступово відкриваються перед дитиною, поповнюючи її свідомість новими явищами, процесами, нормами і правилами поведінки. Дитина робить перші кроки у формуванні духовних ідеалів, які за певних обставин поступово перетворюються на сформовані цінності, які і викликають певні емоції: любов до краси, до рідного краю, до правди і т.п.

Як показує практичний досвід багатьох поколінь, у казках втілюється можливість виховання позитивних рис особистості, які викликають позитивні емоції: любові до ближнього, справедливості, чесності, дружби, поваги, гідності, краси і неповторності тощо. Тобто, використання казок у вихованні дозволяє дитині зрозуміти суть загальнолюдських цінностей, розмежувати позитивні та негативні вчинки, пояснити дошкільнику, в чому між ними різниця, а також зосередити увагу на важливості наслідування позитивного прикладу героїв.

Корисною вважаємо позицію В. Солодухова, що людина по своїй природі в основному обмежена у своїй діяльності власним життєвим досвідом. У неї не вистачає часу та відповідних ситуацій «все пережити на собі», пропустити ці ситуації крізь себе, щоб сформувати уявлення про доцільну поведінку та усвідомити свою життєву позицію. Відповідно, саме за допомогою казки особистість накопичує у своїй свідомості «багаж життєвих ситуацій» та відповідний набір реакцій у них, у т.ч. емоційних (що

сприймати позитивно, що засуджувати, чого взагалі не допускати, а до чого прагнути). Тобто казки виступають свого роду моделями у вирішенні власних життєвих завдань на основі спрограмованої вольової поведінки та емоцій, які її визначають [60, с. 205].

Аналіз результатів досліджень О. Лєбєдєва та А. Тряпіциної дозволив дійти висновку, що у напряму формування емоційно-вольової сфери дошкільників можна застосовувати наступні техніки використання казки у роботі вихователів (табл. 1.12).

Таблиця 1.12.

Навчальні техніки використання казки, що можуть бути використані для формування емоційно-вольової сфери дошкільників (складено за матеріалами [33])

Навчальна техніка використання казки	Значення для формування емоційно-вольової сфери дошкільників
Казка як метафора	Текст казки та образи в ній викликають у дитини вільні асоціації та емоції, що стосуються її особистісного життя. Наприкінці заняття вихователь може обговорити ці образи з дітьми. Діти можуть поділитися емоційними враженнями.
Малюнки за мотивами казки	У малюнках дитина втілює ті сюжети казки, які її найбільше зачепили. Ці сюжети також можна обговорити під час занять.
Програвання епізодів казки	Постановка казок у групі, програвання цікавих сюжетів та діалогів дозволяють її учасникам пропустити через себе емоційно значущі ситуації.
Казка як притча-мораль	Тут важливою є роль вихователя як координатора, який своїми натяками та відповідними питаннями спрямовує на дітей підказку того варіанту вирішення ситуацій, яка буде більш правильною у кожному конкретному випадку, що активізує роботу вольової сфери.

Отже, можна відмітити, що за допомогою казки можна формувати життєвий сценарій майбутньої поведінки дитини у життєвих ситуаціях, подолати драматичні моменти її життя, пережити втрати та невдачі тощо.

Повертаючись до ролі казкотерапії у формуванні емоційно-вольової сфери дошкільників, зазначимо, що головну мету її використання науковці вбачають у «наданні психологічної допомоги психічно здоровим людям в ситуаціях різного роду психологічних труднощів» [60, с. 207].

Корисними, відповідно, вбачаються наступні ідеї казкотерапії [60, с. 207]:

- усвідомлення власних можливостей і цінності життя;
- розуміння причинно-наслідкових зв'язків подій та вчинків;
- усвідомлена творча взаємодія з оточуючим світом;
- внутрішнє відчуття сили і гармонії.

У контексті проблематики дослідження доцільно звернути увагу на психологічні особливості сприйняття казок дитиною, щоб стало зрозумілим, які саме казки доцільно використовувати для формування емоційно-вольової сфери дошкільників.

Якщо дітям раннього та молодшого дошкільного віку більше зрозумілі казки про тварин (вони їх сприймають як забавки про їх веселе та цікаве життя), а дітям середнього дошкільного віку крім казок «звіриного епосу» уже можна поступово вводити чарівні казки, то діти передшкільного віку уже здатні зрозуміти будь-яку казку. Психологами неодноразово доводилося, що у цьому віці діти досить активні у сприйнятті змісту казок [21].

Як показує тривалий педагогічний досвід, не зустрічаються діти абсолютно байдужі та пасивні до казки, зокрема, до її змісту. Цікавість проявляються у дитини в будь-якому випадку в тій чи іншій мірі. Досить часто можна спостерігати, що діти, слухаючи казку, переривають оповідача та задають питання у контексті поведінки казкових героїв, можуть, навіть, давати поради та наводити подібні приклади з власного невеликого досвіду. Психологія дитини побудована таким чином, що вона не може займати позицію терплячого слухача чи глядача. Вона постійно намагається втрутитися у зміст того, що відбувається (питаннями або порадами), починає активно переживати за долю героїв, вживається в їх образи тощо. Саме таку особливість дитячого сприйняття вважаємо за доцільне порекомендувати використовувати на заняттях під час формування емоційно-вольової сфери дошкільників засобом казкотерапії.

Особливо слід звернути увагу на те, як діти співчувають героям, коли

вони потрапляють у неприємні ситуації. Вони активно дають емоційну оцінку вчинкам героїв. Тобто розуміння дітьми моралі казки відбувається на емоційному рівні, на якому ними сприймається зміст твору. Це проявляється у міміці, жестах та репліках дітей.

Доцільно також відзначити, що у дошкільників сприймання казки набуває диференційованого характеру – у них формуються перші навички елементарного аналізу твору та відповідне вибіркове ставлення до героїв казки. Діти добре розуміють саму мораль казки, чітко розділяють добро і зло, а також у переважній більшості випадків активно приймають сторону добра.

Таким чином, казка активно впливає на емоційно-вольовий розвиток та становлення особистості дошкільників. Вона навчає дитину «жити правильно», розумно та виважено підходити до своїх вчинків та поведінки в цілому.

До питання визначення психолого-педагогічного впливу казкотерапії на формування емоційно-вольової сфери дошкільників підходять комплексно, ураховуючи різні рівні розвитку психологічних якостей, щоби з'ясувати, чи дитина зможе на наступних етапах свого життєвого шляху управляти свлїми емоціями. Тому правильно обрати компоненти та критерії визначення успішності їх майбутньої поведінки з урахуванням особливостей сформованості емоційно-вольової сфери – надважливо.

Дослідження праць різних дослідників показує, що можна узагальнити дві основні сфери готовності дитини до подальшого життя: когнітивну та мотиваційну (емоційно-вольову). Перша складова визначає знаннєві показники готовності та в межах даного дослідження не передбачає розгляду. Це показники стану письма, читання, розвитку пам'яті, уваги тощо. Нас більше цікавить друга складова, що реалізується на мотиваційному рівні та характеризує емоційно-вольову сферу дошкільника.

У процесі дослідження нами також визначено, що емоційні та вольові якості людини залежать не тільки від стану її психічного, але і від фізичного здоров'я. Адже при певних проблемах зі здоров'ям та поганим самопочуттям

і фізичним станом емоції та враження перестають бути такими яскравими, а сила волі у прагненні до нових досягнень також зменшується.

Тому з урахуванням проведеного нами аналізу наукових доробків, сформовано наступні компоненти визначення психолого-педагогічного впливу на формування емоційно-вольової сфери дошкільників, які буде оцінено в результаті експерименту (табл. 1.13).

Таблиця 1.13.

Компоненти та критерії визначення психолого-педагогічного впливу на формування емоційно-вольової сфери дошкільників

Компонент	Критерій	Організаційно-педагогічні умови, що мають бути оцінені
ЕМОЦІЙНИЙ	Емоційна стійкість	Реакція на вихователів та обстановку в групі.
	Рівень тривожності та неврозу	Емоційне ставлення до оточуючих (зокрема, вихователя).
ВОЛЬОВИЙ	Ставлення до пізнавальної діяльності	Пізнавальна активність (у т.ч. ігрова), інтерес до навчально-виховного процесу.
	Комунікаційні навички	Товаристськість (комунікабельність) у спілкуванні з іншими дітьми та вихователем; мовна активність; соціальна комунікація.
ФІЗІОЛОГІЧНИЙ	Фізіологічні показники	Рівень фізіологічних навичок (загальний стан організму, частота та тривалість захворювань, особливості апетиту, рухова активність).

З урахуванням дослідження психолого-педагогічної літератури визначено рівні сформованості кожного з трьох компонентів формування емоційно-вольової сфери дошкільників.

Так, ***рівнями сформованості емоційного компоненту*** будемо вважати наступні:

- *високий* – стабільний позитивний емоційний стан дитини, що проявляється у наступному: дитина спокійна, урівноважена, контролює свої емоції та настрій, позитивні емоції переважають над негативними, дитина часто посміхається, її емоційні реакції позитивні, вона задоволена відвідуванням закладу;

- *достатній* – відносно стабільний емоційний стан: дитина не завжди може контролювати свої емоції та настрій, але в основному це їй вдається; вона може часто переходити з одного емоційного стану в інший, змінювати

настрій; проявляється вибірковість у емоційному ставленні до окремих однолітків та дорослих; з окремими людьми не виявляє бажання іти на контакт; але в цілому задоволена відвідуванням закладу;

- *низький* – стабільний негативний емоційний стан: часті прояви нестабільності емоційного стану, дитина не може контролювати свої емоції, проявляються ознаки невротичних реакцій; виражена вибірковість у ставленні до однолітків і дорослих, прояв агресії та нервовості по відношенню до оточення; загальна пригніченість, відсутність посмішки та гарного настрою; небажання відвідувати заклад.

Рівнями сформованості вольового компоненту будемо вважати наступні:

- *високий* – активна пізнавальна діяльність, сила волі та сформовані комунікативні навички: дитина задовольняє свої потреби у різних видах пізнавальної та навчальної діяльності, активно бере участь у всіх режимних моментах, проявляє інтерес та цікавість до занять; під час комунікацій переважає ініціативне мовлення, проявляються активні навички соціальної взаємодії;

- *достатній* – малоактивна пізнавальна діяльність, сила волі та помірні комунікативні навички: дитина не завжди охоче займається пізнавальною та навчальною діяльністю, активність та інтерес до діяльності періодично змінюються, бувають окремі періоди бездіяльності, дитину можна помітити з іграшкою чи без на самоті; під час комунікації переважає мовлення у відповідь (дитина іде на контакт, але мова загальмована), наявне певне напруження у взаємодії з однолітками та вихователем;

- *низький* – пасивна пізнавальна діяльність, сила волі та низькі комунікативні навички: у дитини переважає бездіяльність, її важко долучити до занять, під час занять у значній мірі проявляється пасивність та бездіяльність, дитина не намагається досліджувати оточення та пізнавати його; під час комунікацій практично відсутнє мовлення (навіть у відповідь), дитина замкнута, ставлення дитини до оточуючих – емоційно-збуджене

(крик, сльози), ставлення до вихователів – вибіркове, до дітей – байдуже, хоча в окремих випадках може бути зацікавленим.

Рівнями сформованості фізіологічного компоненту будемо вважати наступні:

- *високий* – позитивний фізіологічний стан: загальний стан організму дитини в нормі, дитина рідко піддається вірусним захворюванням, активна, має гарний апетит;

- *достатній* – мінливий фізіологічний стан: зниження захисних сил організму явно не виражене, але дитина періодично без ускладнень хворіє вірусними захворюваннями; періодично спостерігаються погіршення сну та апетиту; рухливість та активність залежать від настрою;

- *низький* – негативний фізіологічний стан: спостерігається послаблення організму дитини, вона млява, малорухлива, сон не глибокий, процес засипання неспокійний, можливий із додатковими впливами; дитина часто хворіє, можливі ускладнення, спостерігається відмова від їжі.

Таким чином, на основі теоретичного дослідження ми визначили компоненти та критерії формування емоційно-вольової сфери дошкільників. На основі цих критеріїв ми можемо визначити рівень успішності такого формування за допомогою різних методів діагностики.

Висновки до розділу 1

Проведений теоретичний аналіз наукових доробків з питань проблематики емоцій дозволив визначити, що емоції – це одночасно якісна і кількісна характеристика особистісної поведінки, яка забезпечує селективність сприймання об'єктів середовища. Ці об'єкти, в свою чергу, впливають на особистість та мають для неї важливе значення. Дослідники у своїй більшості сходяться на тому, що емоції, які проявляє людина, викликаються відповідними подразниками, які в наукових колах прийнято називати «активаторами емоцій». Найбільш розповсюдженими активаторами вважають нейронні та нервово-м'язові, афективні та когнітивні.

Враховуючи реакцію особистості на активатори, емоції прийнято поділяти на позитивні та негативні. При цьому позитивні емоції – це позитивна оцінка об'єкта чи явища (проявляється як радість, любов, захоплення тощо). Такі емоції спонукають людину до дій та досягнення корисного результату. В свою чергу, негативні емоції виникають через дефіцит інформації, невдачі тощо. Не дивлячись на те, що такі емоції протилежні позитивним, вони теж стимулюють активність людини, спрямовуючи її на подолання перешкод.

Дослідження теоретичних засад виникнення емоцій доводить, що вони втілюються в різних емоційних станах: настрій, афект, стрес, дистрес, фрустрація.

Поняття «воля», на думку дослідників, досить тісно пов'язане з емоціями. При цьому аналогічно появі різних теорій емоцій, існують різні теорії волі: воля як волюнтаризм, вільний вибір, довільна мотивація, повинність обов'язку, особлива форма психічної регуляції, контроль за дією, механізм подолання зовнішніх та внутрішній перепон і труднощів, воля з позиції екзистенціалізму. Саме ж поняття «воля» у наукових колах трактується як: «здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди (тобто свої безпосередні бажання і

прагнення».

Відповідно до цього, формування змістовного наповнення терміну «емоційно-вольова сфера» відбувається з урахуванням поєднання сутностей категорій «емоції» та «воля», про що свідчить ціла низка досліджень. Емоційно-вольова сфера особистості характеризує уміння регулювати свою поведінку в складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням та переживаннями.

У процесі проведеного теоретичного аналізу на основі праць установлено, що розвиток емоційно-вольової сфери особистості відбувається за під впливом різних чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. При цьому найбільш впливовим зовнішнім чинником дослідники називають певні соціальні умови розвитку та виховання особистості, а внутрішнім – спадковість.

Дошкільне виховання неможливо уявити без використання казки, яке обумовлене їх цікавим та одночасно повчальним сюжетом. Зважаючи на те, що дошкільний, а особливо передшкільний, вік характеризується посиленим формуванняму дитини психологічних якостей (активно розвивається пам'ять, увага, мислення тощо), набуття досвіду у вигляді емоцій, переживань та вольових зусиль у цей період також є дуже важливим аспектом формування емоційно-вольової сфери.

Виховна роль казки полягає, перш за все, в тому, що вона допомагає дитині розвивати наочне мислення й уміння фантазувати. Оскільки дитячому мисленню властивий анімізм (схильність наділяти неживі предмети душею, внутрішньою силою, здатністю до самостійного, потаємного життя), то казка – це якісно нова подія в інтелектуальному житті дитини, яка революційно перетворює багато аспектів її життя.

У широкому сенсі характеризує казкотерапію виховну систему, яка відповідає духовній природі людини, а у вузькому – як набір засобів передачі знань про духовний шлях душі і соціальну реалізацію людини.

Отже, казка як літературний твір не просто доносить до нас певну

інформацію, а викликає у дитини емоційні переживання, формує її настрій (радість, сум, переживання, обурення, ненависть, біль, смуток тощо). Дитина обирає собі прийнятного героя, вживається в його образ, переживає з ним його емоції, вчиняє його вчинки, живе його життям (сприймає все по-справжньому).

З урахуванням проведеного нами аналізу наукових доробків, сформовано наступні компоненти визначення психолого-педагогічного впливу на формування емоційно-вольової сфери дошкільників, які буде оцінено в результаті експерименту: емоційний, вольовий, фізіологічний.

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРАКТИЦІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз державних програм і передового педагогічного досвіду педагогів-вихователів з проблем формування емоційно-вольової сфери дшкільників

Як уже було з'ясовано у першому розділі даного дослідження, формування емоційно-вольової сфери дошкільників відіграє важливу роль у процесі становлення їх як особистості у подальшому дорослому житті. В цей період у дитини формуються перші емоційні почуття та установки, усвідомлюються та засвоюються норми поведінки у соціумі, поповнюється запас моральних цінностей тощо. Недарма у Базовому компоненті дошкільної освіти вказується, що «наступність між дошкільною та початковою освітою простежується й через формування наскрізних умінь, що є спільними для дошкільної та початкової освіти: виявляти творчість та ініціативність, керувати емоціями, висловлювати та обґрунтовувати власну думку, критично мислити, ухвалювати рішення, розв'язувати проблеми та співпрацювати в колективі» [52].

Національна доктрина розвитку освіти в Україні [53], ЗУ «Про дошкільну освіту» [51], Базовий компонент дошкільної освіти [52], Стратегія [54] та Наказ про деякі питання національно-патріотичного виховання [50], різні державні освітні програми активно пропагують сьогодні особистісне виховання, тобто домінування особистісної орієнтації в освіті. Відповідно до цього, дітей, починаючи з дошкільного віку, почали визнавати суб'єктом, а не об'єктом освіти та виховного впливу.

Автори Базового компонента дошкільної освіти [52] вихідною умовою оновлення сучасної системи дошкільної освіти визнають модернізацію її змісту, гуманізацію цілей і принципів, переорієнтацію на розвиток особистості дитини як основного ресурсу суспільного прогресу. У відповідності з цим нами досліджено

зміст Базового компоненту на предмет важливості формування емоційно-вольової сфери дошкільників, зокрема, зміст емоційно-ціннісного ставлення при формуванні окремих компетентностей інваріативного складника змісту дошкільної освіти (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Зміст Базового компоненту дошкільної освіти з позиції формування емоційно-вольової сфери дошкільників

Освітні напрями Базового компоненту	Компетентність	Роль у формуванні емоційно-вольової сфери дошкільників
1	2	3
Особистість дитини	Рухова	Дитина виявляє інтерес до фізичних вправ, емоційно реагує на власні досягнення
	Здоров'язбережувальна	Виявляє потребу у збереженні здоров'я, формування поваги до людей незалежно від статі, віку та стану здоров'я, формує позитивне ставлення до здоров'язбережувальних традицій.
	Особистісна	Приймає своє ім'я, родину, її звичаї, виявляє інтерес до свого внутрішнього світу, має позитивну самооцінку та розуміє соціальну відповідальність.
Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі	Предметно-практична, технологічна	Виявляє інтерес і бажання до відтворення різних об'єктів зовнішнього світу, емоційно реагує, переживає почуття радісного задоволення від процесу та результату, надає перевагу цікавим та конструктивним завданням, виявляє інтерес і повагу до різних професій.
	Сенсорно-пізнавальна, логіко-математична, дослідницька	Виявляє інтерес до цікавих конмтруктивних завдань, мотивацію на дослідження та пізнання нового, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до пізнання, відчуває задоволення від інтелектуальних трудношів.
Дитина у природному довкіллі	Природничо-екологічна	Виявляє інтерес до природи рідного краю, близького оточення та своєї держави, емоційно реагує на природне довкілля.
	Навички, орієнтовані на сталий розвиток	Дитина вмотивована на цінності сталого розвитку, виявляє небайдужість до охорони природи, дружнє ставлення до близьких та знайомих.
Гра дитини	Ігрова	Стійкий інтерес та захоплення грою, зацікавленість ігровими подіями, мотивована до цінності групової солідарності.
Дитина у соціумі	Соціально-громадянська	Демонструє інтерес до загальнолюдських цінностей, цінностей спілкування, виявляє зацікавленість у спілкуванні, інтерес до

		національних цінностей та інших культур.

Продовження таблиці 2.1.

1	2	3
Мовлення дитини	Мовленнєва	Виявляє любов і повагу до рідної мови, до оволодіння надбаннями національної культури, отримує задоволення від краси рідної мови.
	Комунікативна	Виявляє інтерес до активного спілкування з іншими, цінує гарні стосунки з іншими, намагається не конфліктувати та враховувати інтереси інших.
	Художньо-мовленнєва	Виявляє інтерес до художнього слова, бажання висловлювати свої почуття, відтворює враження від літературних творів.
Дитина у світі мистецтва	Мистецько-творча	Емоційно відгукується на прояви краси в довкіллі, побуті та творах мистецтва, демонструє ціннісне ставлення до творчості митців, отримує задоволення від мистецької діяльності.

Окрім Базового компоненту формувати засади емоційно-вольової сфери допомагають діючі державні освітні програми. Розглянемо основні їх положення, які стосуються досліджуваної теми, більш детально.

Важливі аспекти формування емоційно-вольової сфери містяться у Програмі *«Освіта і піклування»* [55], яка є порівняно новою у практиці дошкільної освіти, проте вже встигла набути популярності серед вихователів ЗДО. Зміст розділів даної Програми повністю відповідає змісту Базового компоненту, що робить її зручною для використання. У програмі зазначено, що «щасливе проживання дитиною дошкільного дитинства є передумовою її повноцінного розвитку, подальшої успішної реалізації у житті та формування в неї активної громадянської позиції. Отже, змістове наповнення Програми забезпечує максимально приємний емоційний відгук у дітей» [55].

Поміж інших завдань Програми, які стосуються формування емоційно-вольової сфери дошкільників, визначено: по-перше, «сприяти формуванню позитивних, доброзичливих взаємин дитини зі значущим дорослим, надійної прив’язаності до нього через дотримання ритуалів; змістовному спілкуванню»; по-друге, «розвивати навички соціальної взаємодії, соціально-емоційного інтелекту через організацію групової взаємодії в різних видах дитячої діяльності

(гра, комунікація, предметно-перетворювальна та навчальна діяльність)» [55].

Освітня програма для дітей від двох до семи років *«Дитина»* [23] також дозволяє формувати емоційно-вольову сферу дошкільників та досягати певних результатів. Зокрема, у розділі, присвяченому ігровій діяльності, наголошується на формуванні позитивних емоцій, бажання імпровізувати та фантазувати. На формування позитивних емоцій націлені також розділи «Дитина у світі культури», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у соціумі». Крім того, в розділі «Дитина у соціумі» увага приділена формуванню комунікаційних навичок та прагненню до безконфліктної взаємодії.

На особливу увагу у контексті теми даного дослідження заслуговує програма *«Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях»*, призначена для факультативного використання для дітей віком 3-6 років. Основними емоційними почуттями і переживаннями, які формує програма, визначено любов та милосердя. Як зазначається в Програмі: «Духовний потенціал особистості проявляється через її духовні потреби та цінності (інтелектуальні, моральні, естетичні), емоційну культуру, моральні й естетичні ідеали, світогляд, здатність до творчості. Основні шляхи формування духовності в дошкільному дитинстві лежать у площині соціально-морального, емоційно-ціннісного, пізнавального, художньо-естетичного й етичного розвитку дитини» [25].

Емоційну наповненість почуттям любові пропонує відповідна Програма *«Зерно любові»* [70], яка також має духовно-моральну спрямованість. Мета програми – «формувати у дітей дошкільного віку комплекс духовно-моральних рис, шляхом ознайомлення з християнськими та національними цінностями в площині освітніх ліній Базового компонента дошкільної освіти «Особистість дитини» та «Дитина в соціумі» [70].

Значна увага формуванню емоційно-вольової сфери дошкільників приділяється у програмі *«Впевнений старт»* (оновлена версія 2021 року) [56]. Програма націлює на особистісний розвиток дитини за ключовими напрямами, що є важливим при формуванні вольового компоненту, особливо акцентуючи увагу на ігровій діяльності як формі розвиваючої активності.

Не менш корисною у межах даного дослідження вважаємо програму розвитку дитини дошкільного віку *«Українське дошкілля»* [11]. Її розділ «Соціально-моральний розвиток» зосередує увагу на вихованні в дітей гуманних почуттів і доброзичливих взаємин, а також основ колективізму. У Програмі конкретизуються знання про суспільні норми моралі; наголошується на дотриманні принципу наступності в усіх аспектах морального виховання дітей різних вікових груп.

Програма *«Я у світі»* [73] виокремлює основні соціальні компетентності дитини: вміння проявляти позитивні емоції у людському оточенні (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін.); розуміти інших, їх настрій, потреби, особливості поведінки; поважати всіх, допомагати їм і турбуватися про них; спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і 23спільної діяльності.

Отже, дослідження існуючих на сьогодні програм навчання, виховання і розвитку дошкільників показало, по-перше, їх схожість по багатьом питанням, що стосуються особистісного розвитку дитини в межах Базового компоненту, а по-друге – приділення особливої уваги емоціям та почуттям дітей. Крім того, програма «Впевнений старт» посилена у напряму вольового компоненту виховання.

Також вважаємо за доцільне здійснити аналіз передового педагогічного досвіду з питань формування емоційно-вольової сфери дошкільників. На сьогодні наявна значна кількість публікацій у цьому напрямі, що свідчить про значний інтерес дослідників до даної проблеми.

Для більш наочного сприйняття наявного педагогічного досвіду та практичних наробків фахівців у цьому напрямі основні з них зведено нами у табл. 2.2.

Таблиця 2.2.

Напрями дослідження формування емоційно-вольової сфери дошкільників (сформовано за результатами теоретичного аналізу)

Напрям дослідження	Основні представники

1. Вивчення загальних теоретичних засад сутності та розвитку емоційної сфери дошкільників.	І. Лисенкова [37; 35], Н. Трофаїла [65] та ін.
2. Вивчення емоційних особливостей сучасних дітей.	І. Мельничук [42], І. Сопрун [61] та ін.
3. Вивчення можливостей використання різних форм і методів навчання і виховання при формуванні емоційно-вольової сфери дошкільників.	О. Олійник [61]та ін.
4. Вивчення емоційної сфери дітей з інтелектуальними порушеннями	Н. Баташева [10], І. Лисенкова [36], О. Пилипенко [49], Т. Стєрніна [63] та ін.
5. Вивчення можливостей формування емоційної сфери дітей.	О. Олійник [61]та ін.
6. Вивчення питань формування емоційного інтелекту дошкільників.	О. Пилипенко [49] та ін.
7. Вивчення питання формування вольової сфери дошкільників.	Л. Літвін [39], Л. Соловйова [59], Т. Шульга [72] та ін.

Отже, можемо стверджувати, що в сучасних ЗДО формування емоційно-вольової сфери дошкільників набуває належного статусу. Воно передбачає формування в дитини відповідних емоцій та вольових настроїв шляхом впливу на внутрішньо-психічний розвиток дошкільника. Для цього використовується багатий методичний інструментарій та засоби виховання, про що мова піде в наступному підрозділі даного дослідження.

2.2. Вивчення практики формування емоційно-вольової сфери у КЗДО КТ №241 КМР

Вивчення практики формування емоційно-вольової сфери дошкільників здійснено на основі власного педагогічного досвіду під час роботи у КЗДО комбінованого типу № 241 Криворізької міської ради. Починаючи з минулого року, у нас була можливість спостерігати за емоційно-вольовими проявами дітей старшої групи №8 «Барвінок», в якій на той момент перебувало 15 дітей.

Зважаючи на сформовані у табл. 1.13 компоненти та критерії такої оцінки, нами було піднято питання вибору відповідного методичного інструментарію, який дозволив би вивчити поведінку дітей у контексті теми дослідження.

У розрізі ***емоційного компоненту*** нами було прийнято рішення оцінити, перш за все, емоційну стійкість дитини, яка проявляється як її реакція на

обстановку в групі та проявах емоцій серед оточуючих.

Щоденні спостереження за дітьми свідчили, що джерелом їх емоційних переживань є їх діяльність та спілкування з оточуючим світом. Зокрема, освоєння ними нових, змістовніших видів діяльності демонструвало позитивний вплив на розвиток глибинних та стійких емоцій, пов'язаних не лише з близькими, а й з віддаленими цілями, які дитина для себе вимальовує, не тільки з тими об'єктами, які безпосередньо сприймаються дитиною, а й з тими, які вона уявляє.

Було також помічено, що діяльність породжує у дитини, передусім, позитивні емоції. Причому ці позитивні емоції породжувались не тільки результатом такої діяльності, але і самим її процесом виконання. Недарма період дошкільництва дослідники пропонують вважати сенситивним у процесі становлення фундаменту розвитку творчих здібностей дитини, а також неусвідомлених компонентів розумової активності – фантазії, інтуїції, творчої уяви. тощо.

У зв'язку з цим для визначення *емоційної стійкості* дошкільників нами було здійснено проведення тесту вивчення соціальних емоцій М. Люшера. Методика проведення даного тесту наведена в Дод. А. Уся діагностики емоційного стану супроводжувалася педагогічним спостереженням.

Ще одним критерієм емоційного компоненту у процесі дослідження нами сформовано *рівень тривожності та неврозу* дитини, зокрема, при відвідуванні закладу, при взаємодії з вихователями. Доцільно визначитися, як сильно зростає тривожність та розгубленість дитини в умовах ЗДО, коли вона відривається від звичної домашньої обстановки. Для діагностики даного критерію було використано тест-опитувальник «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» А. Захарова (див. Дод. Б).

У розрізі ***вольового компоненту***, нам вбачалося за доцільне поспостерігати, як дитина проявляє пізнавальну активність та виявляє інтерес (силу волі) до навчально-виховного процесу. Оскільки вивчалась поведінка дошкільників, які наступного року підуть до школи, то інтерес представляла саме воля до пізнання нового та цікавого, що здійснюється у процесі навчання, яке їх чекатиме у

молодшій школі. Отже, вирішено дослідити такий показник, як *ставлення до пізнавальної діяльності*.

Крім пізнавальної активності, на нашу домку, вольовий компонент дошкільника характеризують *комунікаційні навички*, що проявляються у його взаємодії з однолітками та вихователем. Обидва вказані показника вольового компоненту було визначено з використанням методу спостереження за поведінкою дітей під час її перебування у ЗДО за даними минулорічних спостережень.

Фізіологічний компонент оцінювання емоційно-вольової сфери дошкільника характеризується *фізіологічними показниками* (див. табл. 1.13), які також були оцінені нами методом спостереження за станом дітей, динамікою їх захворюваності, поведінки та рухової активності протягом минулого року.

З урахуванням вищенаведеного, методичний інструментарій оцінки емоційно-вольової сфери дошкільників представлено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3.

Методики вивчення емоційно-вольової сфери дошкільника у розрізі сформованих критеріїв та показників

Компонент	Критерій	Методика дослідження
ЕМОЦІЙНИЙ	Емоційна стійкість	Тест вивчення соціальних емоцій М. Люшера.
	Рівень тривожності та неврозу	Тест-опитувальник «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» А. Захарова.
ВОЛЬОВИЙ	Ставлення до пізнавальної діяльності	Спостереження за пізнавальною активністю та навчальною діяльністю під час навчально-виховного процесу
	Комунікаційні навички	Спостереження за спілкуванням дитини з однолітками та вихователями
ФІЗІОЛОГІЧНИЙ	Фізіологічні показники	Спостереження за рівнем розвитку фізіологічних навичок (загальний стан організму, частота та тривалість захворювань, особливості апетиту, рухова активність).

З використанням тесту вивчення соціальних емоцій М. Люшера було здійснено оцінку емоційної стійкості дітей. Дітям було роздано 8 кольорових карток. Вони мали брати їх в послідовності зменшення їх привабливості для себе (найперша картка – найбільш прийнятний колір). Результати вибору дітьми

карток у тій їх послідовності, як обирали діти, наведені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Вихідні дані для діагностики емоційної стійкості за тестом М. Люшера

№з/п	Ім'я дитини	Кольори							
		1	2	3	4	5	6	7	8
1	Мирослава								
2	Владислав								
3	Нікіта								
4	Єва								
5	Моніка								
6	Вєра								
7	Тимур								
8	Тимур								
9	Ангеліна								
10	Михайло								
11	Назар								
12	Альона								
13	Артем								
14	Анна								
15	Назар								

З наведених даних видно, що найбільш бажаним кольором для 4 дітей виявився жовтий, який символізує активність, прагнення спілкування, оптимізм та радість. Крім того, 3 дитини обрали для себе першим кольором коричневий, що символізує комфорт, затишок та фізичну легкість. 2 дитини обрали сірий колір як символ нейтральності, безбарвності та апатії. Також 2 дитини обрали синій колір – спокій та емоційну стабільність. 2 дитини обрали фіолетовий – емоційна вразливість, чутливість, мрійність, зачарованість. 1 дитина обрала для себе

червоний колір – активність, агресивність, наступ і влада. Також 1 дитина орала чорний колір – заперечення, відмова та зречення.

За даною методикою більш чіткі висновки про емоційну стійкість дитини роблять після проведення двох спроб вибору карток. Результати вибору першої картки з обох спроб та формування уявлення про рівень емоційного стану дітей наведено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Узагальнені результати діагностики емоційної стійкості дітей за тестом вивчення соціальних емоцій М. Люшера

№з/п	Ім'я дитини	Спроба 1	Спроба 2	Рівень емоційної стійкості
1	Мирослава	Спокій, стабільність	Наполегливість, воля, успіх	Високий
2	Владислав	Нейтральність, безбарвність	Комфорт, затишок	Низький
3	Нікіта	Комфорт, затишок	Комфорт, затишок	Достатній
4	Єва	Чутливість, вразливість	Спокій, стабільність	Низький
5	Моніка	Активність, комунікація	Агресивність, наступ	Високий
6	Вєра	Комфорт, затишок	Чутливість, вразливість	Низький
7	Тимур	Спокій, стабільність	Наполегливість, воля, успіх	Достатній
8	Тимур	Чутливість, вразливість	Наполегливість, воля, успіх	Достатній
9	Ангеліна	Активність, комунікація	Наполегливість, воля, успіх	Високий
10	Михайло	Нейтральність, безбарвність	Спокій, стабільність	Достатній
11	Назар	Заперечення, відмова	Чутливість, вразливість	Низький
12	Альона	Активність, комунікація	Наполегливість, воля, успіх	Високий
13	Артем	Агресивність, наступ	Заперечення, відмова	Достатній
14	Анна	Активність, комунікація	Агресивність, наступ	Високий
15	Назар	Комфорт, затишок	Спокій, стабільність	Достатній

З наведених у таблиці даних, а також з рис. 2.1 видно, що 5 дітей (33%) мають високий рівень, 6 дітей (40%) – достатній, а 4 дитини (27%) – низький.

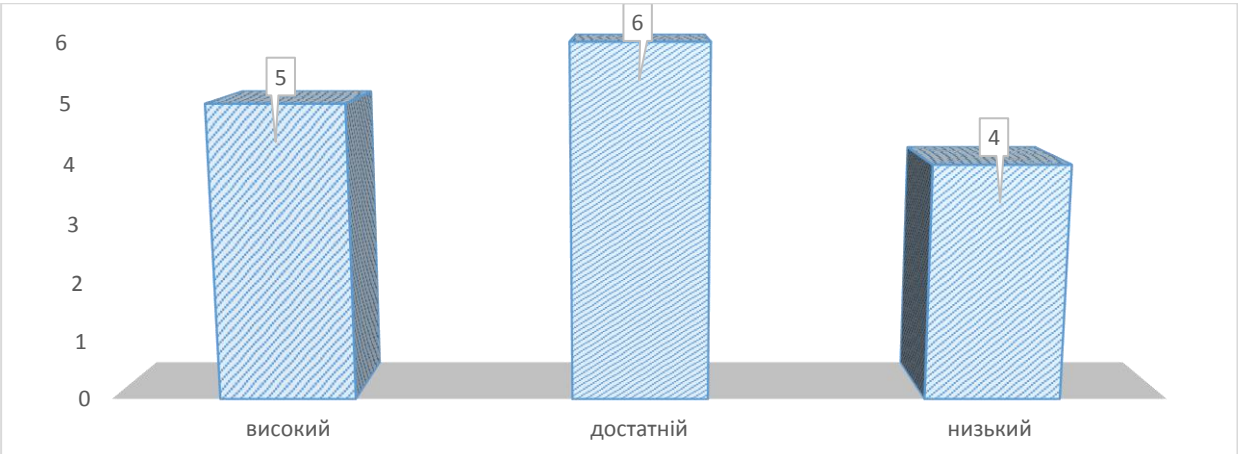

Рис. 2.1. Результати діагностики рівня емоційної стійкості у дітей досліджуваної групи

Діагностика рівня тривожності та схильності до неврозу у складі емоційного компоненту здійснена з використанням методики на основі тесту-опитувальника «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» (автор А. Захаров), що наведена в дод. Б.

Працюючи з цими дітьми протягом минулого року, ми змогли за трирівневою шкалою (0, 1 і 2 бали) дати відповіді на питання про емоційний стан кожної дитини. Були отримані відповіді на 15 питань тесту. Потім підсумовувались загальні отримані бали кожною дитиною.

Методика виставлення балів на запитання тесту наступна:

- якщо у дитини явно виражена дана ознака, особливо, якщо вона стає більш вираженою в останній час, то виставляється 2 бали;
- якщо ознака зустрічається періодично, але не явно виражена – 1 бал;
- за відсутності ознаки у дитини виставляється 0 балів.

Результати нашого спостереження наведені у табл. 2.6.

Таблиця 2.6.

Вихідні дані власного спостереження за рівнем тривожності та схильності до неврозів дітей досліджуваної групи за методикою А. Захарова

№з/п	Ім'я дитини	Питання														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Мирослава	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0
2	Владислав	1	2	2	1	0	1	0	0	1	1	2	2	1	0	0
3	Нікіта	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
4	Єва	2	2	1	2	1	2	1	1	0	1	2	2	1	0	1
5	Моніка	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6	Вєра	1	1	0	1	1	1	1	0	1	2	1	2	1	0	1
7	Тимур	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
8	Тимур	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Ангеліна	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
10	Михайло	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Назар	1	0	1	1	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0	1
12	Альона	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Артем	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
14	Анна	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15	Назар	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

При цьому інтерпретація результатів оцінювання є наступною:

20-30 балів – у дитини безсумнівний невроз;

15-19 балів – невроз був чи буде найближчим часом;

10-14 балів – є ознаки нервового розладу, але вони не обов'язково сягають стадії захворювання;

5-9 балів – є схильність до виникнення нервового розладу, необхідно бути уважнішим до стану нервової системи дитини;

0-4 бали – відхилення несуттєві або взагалі відсутні.

З метою приведення даної шкали у відповідність трьом рівням оцінювання (високий, достатній, низький) для забезпечення узгодженості результатів всіх використовуваних методик здійснено наступну перехідну шкалу (табл. 2.7).

Таблиця 2.7.

Трансформація шкали оцінювання за методикою А. Захарова у адаптивну трирівневу шкалу

Шкала А. Захарова	Адаптивна шкала рівнів оцінки
0-4 бали	Високий
5-9 балів	Достатній
10-14 балів	
15-19 балів	Низький
20-30 балів	

Як видно з даної таблиці, ми присвоїли високому рівню сформованості емоційного компоненту кількість від 0 до 4 балів, що вказує на відсутність або практичну відсутність у дитини ознак неврозу. Достатній рівень розміщений в межах 5-14 балів, що вказує на середній ступінь невротичних розладів, а низький рівень (15-30 балів) проявляється значними невротичними розладами та тривожністю.

На основі такої шкали у розрізі критерію тривожності та схильності до неврозів емоційного компоненту отримано наступні результати спостереження за емоційною сферою дітей досліджуваної групи (табл. 2.8).

Таблиця 2.8.

Узагальнені результати оцінювання рівня тривожності та схильності до неврозів дітей досліджуваної групи за методикою А. Захарова

№з/п	Ім'я дитини	Сума отриманих балів	Характеристика тривожності та схильності до неврозів	Рівень готовності
1	Мирослава	3	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
2	Владислав	14	Є ознаки нервового розладу	Достатній
3	Нікіта	3	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
4	Єва	19	Невроз був чи буде найближчим часом	Низький
5	Моніка	1	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
6	Вєра	14	Є ознаки нервового розладу	Достатній
7	Тимур	1	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
8	Тимур	0	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
9	Ангеліна	1	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
10	Михайло	0	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
11	Назар	7	Є схильність до виникнення нервового розладу	Достатній
12	Альона	0	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
13	Артем	3	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
14	Анна	0	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий
15	Назар	2	Відхилення несуттєві або взагалі відсутні	Високий

З отриманих у ході спостереження даних, а також з рис. 2.2 видно, що 11 дітей (73%) мають високий рівень емоційного компоненту та відсутність тривожності і неврозів, 3 дітей (20%) – достатній, що характеризується помірними невротичними розладами, які не сягають ступеня захворювання, а лише 1 дитина (7%) – низький з явними ознаками тривожності і схильності до невротичних розладів.

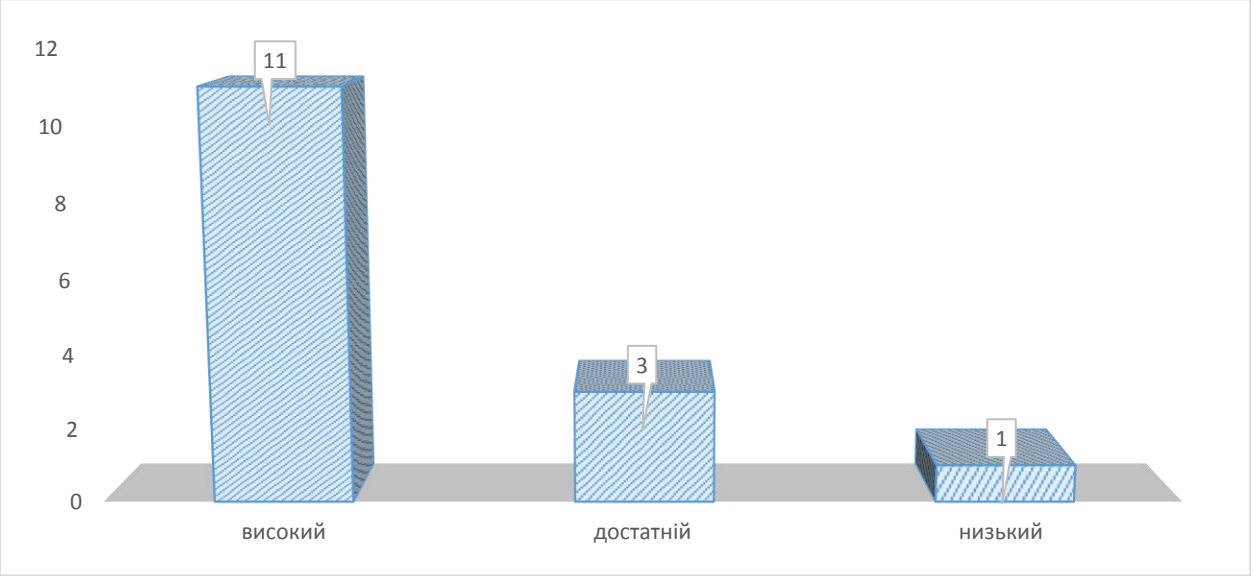

Рис. 2.2. Результати діагностики емоційного компоненту у розрізі тривожності та схильності до неврозів у дітей досліджуваної групи

У розрізі ***вольового компоненту*** емоційно-вольової сфери дошкільників методом спостереження за поведінкою дітей було оцінено їх ставлення до пізнавальної діяльності та комунікаційні навички.

Результати оцінки ставлення до пізнавальної діяльності шляхом спостереження за навичками пізнавальної активності та інтересу до навчально-виховної діяльності наведено у табл. 2.9.

Для оцінювання навичок нами використано трирівневу бальну шкалу: високий рівень розвитку навичок – 3 бали; достатній – 2 бали; низький – 1 бал.

Таблиця 2.9.

Оцінювання навичок пізнавальної активності (діяльності) у дітей досліджуваної групи

№з/п	Навички пізнавальної активності та інтересу до навчально-виховного процесу	Номер дитини														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Загальна моторика	2	1	2	2	1	1	3	2	2	2	1	2	1	3	1
2	Розвиток мовлення	3	3	3	1	2	1	3	3	3	3	2	3	3	3	2
3	Розвиток пам’яті	2	2	3	2	3	1	2	3	3	3	3	3	2	2	3
4	Розвиток уваги	2	1	3	1	2	1	2	3	3	3	2	2	2	2	2
5	Інтерес до занять	2	1	2	1	2	1	3	2	2	3	2	3	2	3	2
6	Активність під час занять	2	2	3	1	3	1	3	3	2	3	2	3	2	2	2
	Середній бал	2,17	1,67	2,67	1,33	2,17	1,00	2,67	2,67	2,50	2,83	2,00	2,67	2,00	2,50	2,00
	Рівень: В – високий; Д – достатній; Н – низький.	Д	Д	В	Н	Д	Н	В	В	В	В	Д	В	Д	В	Д

За рівнем отриманого дитиною середнього балу її було віднесено до відповідного рівня оцінювання вольового компоненту.

З отриманих у таблиці даних, а також з рис. 2.3 видно, що 7 дітей (47%) мають високий рівень розвитку пізнавальної активності та проявляють інтерес до навчально-виховної діяльності, 6 дітей (40%) – достатній, що характеризується помірним інтересом до навчання та розвитком пізнавальних навичок, а лише 2 дитини (13%) – низький.

Рис. 2.3. Результати діагностики критерію ставлення до пізнавальної діяльності у дітей досліджуваної групи

Оцінювання критерію розвитку комунікаційних навичок здійснено з використанням даних табл. 2.10. З наведених у таблиці даних, а також з рис. 2.4 видно, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку комунікативний навичок, 5 дітей (33%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

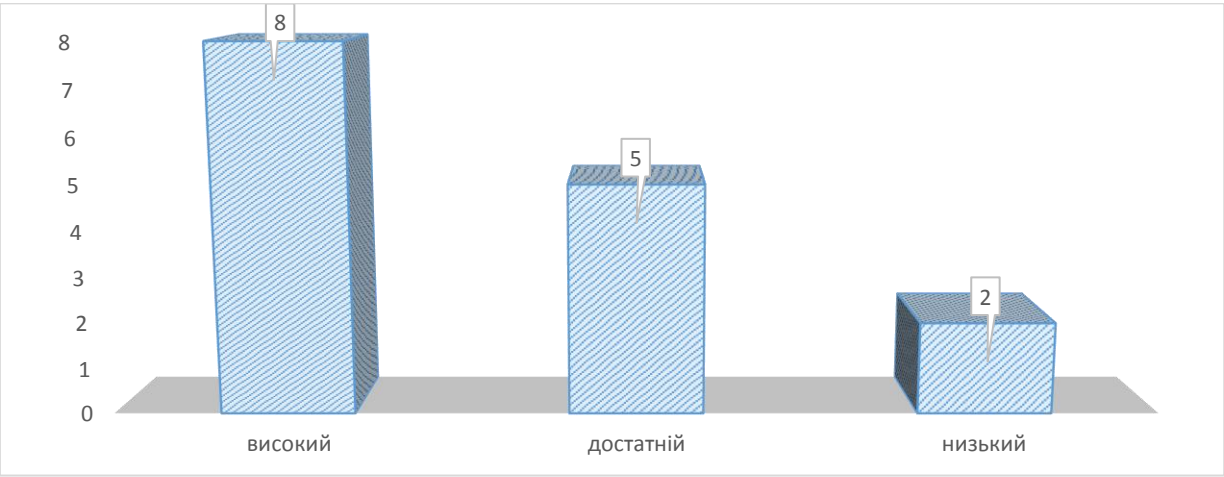

Рис. 2.4. Результати діагностики критерію комунікаційних навичок у дітей досліджуваної групи

Таблиця 2.10.

Оцінювання комунікаційних навичок у дітей досліджуваної групи

№з/п	Комунікаційні навички	Номер дитини														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Активність мовлення (активне мовлення – 3 бали, мовлення у відповідь – 2 бали, неактивне мовлення – 1 бал)	3	2	2	1	2	1	3	3	3	3	2	3	3	3	2
2	Активність слухання (активне слухання – 3 бали, не завжди активне – 2 бали, неактивне слухання – 1 бал)	3	1	2	1	3	2	3	2	2	2	2	3	2	3	2
3	Рівень контактності (дитина активно іде на контакт – 3 бали, не завжди активно – 2 бали, зовсім неактивно – 1 бал)	3	2	2	1	3	1	3	3	3	2	2	3	3	3	3
	Середній бал	3,00	1,67	2,00	1,00	2,67	1,33	3,00	2,67	2,67	2,33	2,00	3,00	2,67	3,00	2,33
	Рівень: В – високий; Д – достатній; Н – низький.	В	Д	Д	Н	В	Н	В	В	В	Д	Д	В	В	В	Д

Результати оцінювання критерію розвитку фізіологічних показників дітей досліджуваної групи наведено в табл. 2.11. Дослідження також здійснено методом спостереження за фізіологічними показниками дітей з використанням трирівневої бальної оцінки: високий – 3 бали; достатній – 2 бали; низький – 1 бал.

З наведених у таблиці даних, а також з рис. 2.5 видно, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку фізіологічних показників, 4 дітей (27%) – достатній, а 3 дитини (19%) – низький.

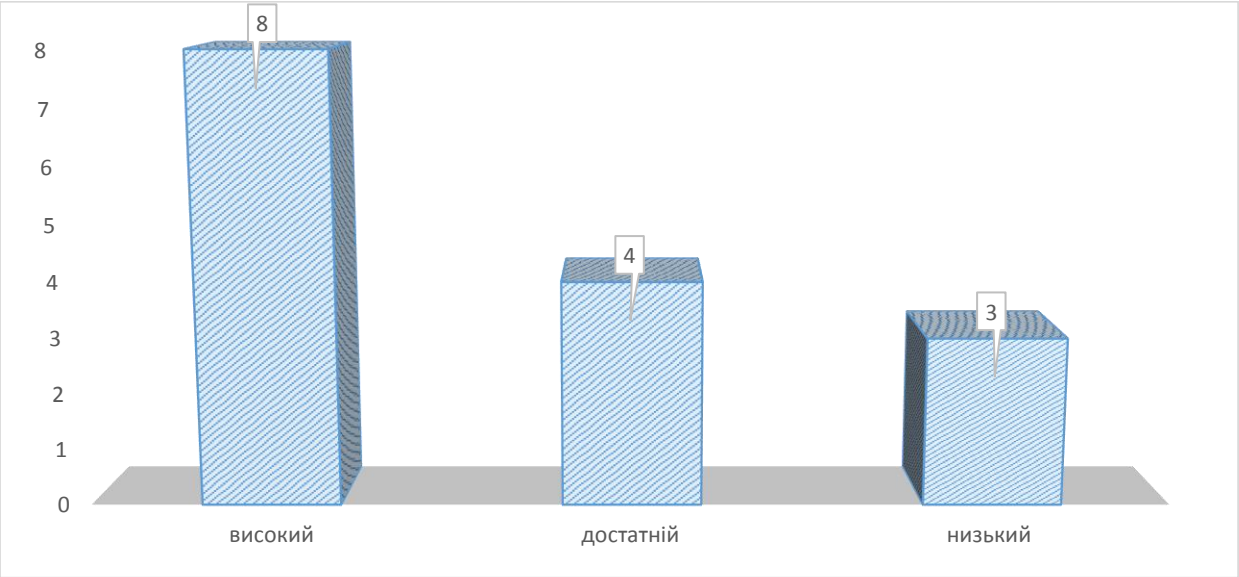

Рис. 2.5. Результати діагностики критерію фізіологічних показників у дітей досліджуваної групи

Таблиця 2.11.

Оцінювання фізіологічних показників у дітей досліджуваної групи

№з/п	Фізіологічні показники	Номер дитини														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Загальний стан організму	3	2	3	2	3	2	3	2	3	3	2	3	3	2	2
2	Частота та тривалість захворювань (чим менше, тим вищий бал)	2	1	2	1	2	1	2	2	2	3	2	2	3	2	2
3	Особливості апетиту	2	1	3	2	3	1	3	2	2	3	3	3	3	3	2
4	Рухова активність	2	2	2	1	3	1	3	2	3	3	3	3	3	3	3
5	Особливості поведінки під час занять фізкультурою	3	1	3	1	2	2	3	3	3	2	2	3	3	3	2
	Середній бал	2,4	1,4	2,6	1,4	2,6	1,4	2,8	2,2	2,6	2,8	2,4	2,8	3	2,6	2,2
	Рівень: В – високий; Д – достатній; Н – низький.	Д	Н	В	Н	В	Н	В	Д	В	В	Д	В	В	В	Д

У табл 2.12 узагальнено отримані результати по кожній конкретній дитині та виведений усереднений показник емоційно-вольової сфери дошкільників.

Таблиця 2.12

Узагальнені результати оцінки емоційно-вольової сфери дошкільників

№з/п	Ім'я дитини	Емоційний компонент		Вольовий компонент		Фізіологічний компонент	Загальний рівень
		емоційна стійкість	тривожність та схильність до неврозу	пізнавальна діяльність	комунікаційні навички		
1	Мирослава	В	В	Д	В	Д	В
2	Владислав	Н	Д	Д	Д	Н	Д
3	Нікіта	Д	В	В	Д	В	В
4	Єва	Н	Н	Н	Н	Н	Н
5	Моніка	В	В	Д	В	В	В
6	Вєра	Н	Д	Н	Н	Н	Н
7	Тимур	Д	В	В	В	В	В
8	Тимур	Д	В	В	В	Д	В
9	Ангеліна	В	В	В	В	В	В
10	Михайло	Д	В	В	Д	В	В
11	Назар	Н	Д	Д	Д	Д	Д
12	Альона	В	В	В	В	В	В
13	Артем	Д	В	Д	В	В	В
14	Анна	В	В	В	В	В	В
15	Назар	Д	В	Д	Д	Д	Д

З наведених у таблиці даних, а також з рис. 2.6 видно, що 10 дітей (67%) мають високий рівень емоційно-вольової сфери, 3 дітей (20%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

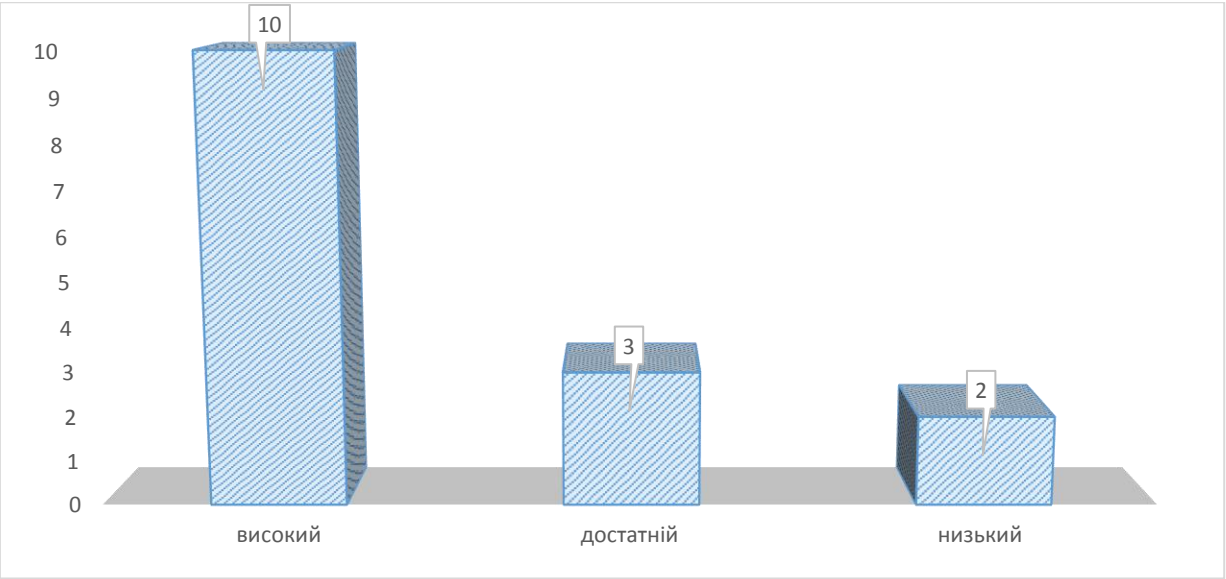

Рис. 2.6. Результати діагностики загального рівня емоційно-вольової сфери дошкільників

Отже, за результатами проведеного дослідження можна побачити, що в межах досліджуваної групи переважна більшість дітей мають високий рівень емоційно-вольової сфери, що характеризується позитивними емоціями, бажанням пізнавати нове та невідоме. Явні проблеми спостерігаються лише у двох дітей. Відповідно, з даними дітьми доцільно провести комплексну роботу з боку вихователя і батьків щодо покращення їх емоційно-вольового стану.

Висновки до розділу 2

Дослідження емоційно-вольової сфери дошкільників було здійснено в умовах власної педагогічної роботи на базі КЗДО комбінованого типу № 241 Криворізької міської ради. Починаючи з минулого року, у нас була можливість спостерігати за емоційно-вольовими проявами дітей старшої групи №8 «Барвінок», в якій на той момент перебувало 15 дітей.

У розрізі ***емоційного компоненту***, перш за все, доцільно було оцінити емоційну стійкість дитини, що проявляється як її реакція на обстановку в групі.

Для визначення *емоційної стійкості* дітей було здійснено проведення тесту вивчення соціальних емоцій М. Люшера.

Дослідження показало, що видно, що 5 дітей (33%) мають високий рівень, 6 дітей (40%) – достатній, а 4 дитини (27%) – низький.

Діагностика рівня тривожності та схильності до неврозу у складі емоційного компоненту здійснена з використанням методики на основі тесту-опитувальника «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» (автор А. Захаров). За трирівневою шкалою (0, 1 і 2 бали) ми змогли дати відповіді на питання про емоційний стан кожної дитини. Результати спостереження показали, що 11 дітей (73%) мають високий рівень та відсутність тривожності і неврозів, 3 дітей (20%) – достатній, що характеризується помірними невротичними розладами, які не сягають ступеня захворювання, а лише 1 дитина (7%) – низький з явними ознаками тривожності і схильності до невротичних розладів.

У розрізі вольового компоненту емоційно-вольової сфери дошкільників методом спостереження за поведінкою дітей було оцінено їх ставлення до пізнавальної діяльності та комунікаційні навички.

Оцінюючи пізнавальну діяльність, було виявлено, що 7 дітей (47%) мають високий рівень розвитку пізнавальної активності та проявляють інтерес до навчально-виховної діяльності, 6 дітей (40%) – достатній, що

характеризується помірним інтересом до навчання та розвитком пізнавальних навичок, а лише 2 дитини (13%) – низький.

Оцінювання критерію розвитку комунікаційних навичок методом спостереження показало, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку комунікативний навичок, 5 дітей (33%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

Оцінювання критерію розвитку фізіологічних показників дітей досліджуваної групи методом спостереження за фізіологічними показниками показало, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку фізіологічних показників, 4 дітей (27%) – достатній, а 3 дитини (19%) – низький.

Загальні рівні розвитку емоційно-вольового компоненту показали, що 10 дітей (67%) мають високий рівень адаптації, 3 дітей (20%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна побачити, що в межах досліджуваної групи переважна більшість дітей мають позитивний емоційно-вольовий стан.

РОЗДІЛ 3
КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ У НАПРЯМУ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ КАЗКОТЕРАПІЇ

З метою покращення рівня емоційно-вольової сфери дошкільників нами розроблено методичні рекомендації у вигляді збірки казок, які наведено в Додатку В.

Актуальність представлених методичних розробок обумовлена тим, шо частина дітей досліджуваної групи проявляють низькі показники емоційно-вольової сфери, які доцільно покращувати. Дитина має демонструвати позитивні емоції, відходити від негативізмів, розвивати у себе вольові навички та бажання йти до нових цілей, що в подальшому допоможе їй у навчанні у школі, прискорить адаптацію до навчання.

У першому розділі даного дослідження вже зверталась у вага на важливість казки та її значну виховну роль і вплив на емоційно-вольову сферу дошкільників. Відповідно, нами обгрунтовано склад збірки казок, які, на нашу думку, дозволять підвишити емоційно-вольову сферу дошкільників.

Пропоновані методичні рекомендації передбачають формування у дошкільників установок на формування позитивних емоцій, вольових якостей, бажання потім вчитися у школі, перемагати, долати нові висоти; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них ціннісних гуманістичних рис.

Відповідно, ***завданнями*** виступають:

- збагачення емоційно-вольовох сфери дитини про моральні якості, чесноти та достойну поваги поведінку, які викликають позитивні емоції та відчуття гордості за власні результати;
- сприяти розумінню дитиною важливості та великого значення дотримання моральних норм і правил поведінки;
- закріплення навичок проявів волі та бажання перемагати.

Результати формування емоційно-вольової сфери дошкільників:

- збагатити наочно-чуттєві уявлення дитини про моральні цінності, якості та чесноти сучасного світу;
- сформувати у дитини бажання перемагати та досягати нових висот у різних видах діяльності;
- навчити розрізняти позитивні і негативні чинники поведінки казкових героїв, давати їм оцінку;
- культивувати позитивні емоції та почуття щодо власної поведінки;
- розвинути вміння розуміти внутрішній стан людини, чого саме вона бажає.

Ознаки мотиваційності поєднані нами з ознаками моральності виховання. Для цього у збірці сформовано ***три розділи***:

- казки на формування духу перемагати (воля);
- казки на бажання пізнавати нове і цікаве (емоції та воля);
- казки на цінності навчання (воля).

У додатку В репрезентовано збірку казок, що рекомендуються нами для формування емоційно-вольової сфери дошкільників.

У розрізі казок на формування духу перемагати до збірки підібрані казки, які виразно, у доступній для дитини формі розкривають вчинки героїв, які не побоялися боротися зі злими героями заради миру і добробуту інших людей, їх порятунку. Це казки, що виступають своєрідним прикладом того, як потрібно виховувати у собі вольові якості йти до поставленої мети, ставити перед собою нові цілі та досягати їх. В якості героїв казок виступають оспівані в казках українські богатирі Котигорошко, Іван-мужичий син, Іван Побиван, Козак Мамалига, Кирило Кожум'яка.

У розрізі казок на бажання пізнавати нове і цікаве зібрано казки, що є не просто цікавими, та викликають інтерес дітей, а дозволяють проявити позитивні емоціх, порадуватися за героїв, які отримали певні здобутки та результати за власні вчинки. До цього розділу увійшли казки:

1. Розумне мишеня

2. Казка про допитливого горобчика

3. Каліф-чорногуз

4. Нерозумне кошеня

5. Спритна принцеса або пригоди розумниці

6. Як соловейко чоловіка розуму навчив

Оскільки нами досліджувалися старші дошкільники, які наступного року мають іти до школи, то основною їх вольовою сферою в найближчій перспективі стане навчання. Тому нами було включено до збірки розділ казок на цінності навчання, які допоможуть сформувати у дитини бажання вчитися та вольові якості отримувати гарні навчальні результати. Тому до збірки включено казки:

1. Списав задачу

2. Грицева шкільна наука

3. Спасибі Букварю!

4. Мудра голка

5. П’ятірки

Зміна загального рівня сформованості емоційно-вольової сфери дошкільників після роботи із зазначеною збіркою наведена в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Узагальнені результати оцінки емоційно-вольової сфери дошкільників після роботи зі збіркою казок

№з/п	Емоційний компонент		Вольовий компонент		Фізіологіч-ний компонент	Загальний рівень
	емоційна стійкість	тривожність та схильність до неврозу	пізнавальна діяльність	комуніка-ційні навички		
1	В	В	В	В	В	В
2	Д	Д	В	Д	Д	Д
3	В	В	В	Д	В	В
4	Д	Д	Д	Н	Н	Д
5	В	В	В	В	В	В

6	Д	В	Д	Д	Д	Д
7	Д	В	В	В	В	В
8	В	В	В	В	В	В
9	В	В	В	В	В	В
10	В	В	В	В	В	В
11	Н	Д	В	Д	Д	Д
12	В	В	В	В	В	В
13	В	В	В	В	В	В
14	В	В	В	В	В	В
15	Д	В	Д	В	В	В

Кількісно-якісні зміни у розрізі рівнів сформованості компонентів наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Зміна показників емоційно-вольової сфери дошкільників

Рівні	Кількість, осіб			Структура, %		
	До використання збірки	Після використання збірки	Відхилення, (+,-)	До використання збірки	Після використання збірки	Відхилення, (+,-)
Високий	10	11	+1	66,67	73,33	6,67
Достатній	3	4	+1	20,00	26,67	6,67
Низький	2	0	-2	13,33	0,00	-13,33
Разом	15	15	0	100	100	0

З наведених даних видно, що високий рівень емоційно-вольової сфери дошкільників збільшився з 66,67% до 73,33%, достатній знизився на 6,67% та низький також знизився на 13,33%.

Для визначення ступеня узгодженості отриманих даних після роботи з дітьми нами розраховано показник Хи-квадрат Пірсона. Для цього букванні значення рівнів переведені у числові: високий рівень – 3 бали, середній – 2 бали, низький – 1 бал. Таблиця вихідних даних для розрахунків узгодженості – 3.3.

Розрахунок критерію Пірсона здійснено нами за формулою:

$$X^2=\sum\frac{(P1-P0)^2}{P0}, \quad (3.1)$$

де P0 – частота показника загального рівня емоційно-вольової сфери до роботи зі збіркою;

P1 – частота показника загального рівня емоційно-вольової сфери після роботи зі збіркою.

Таблиця 3.3

Розрахунок показника Хи-квадрат Пірсона для даних до та після роботи зі збіркою

Рівні	Частота загального рівня емоційно-вольового стану до роботи зі збіркою (P0)	Частота загального рівня емоційно-вольової сфери після роботи зі збіркою (P1)	Різниця загальних рівнів (P1-P0)	Квадрат різниці $(P1-P0)^2$	Відношення квадрату до базового рівня $(P1-P0)^2/P0$
Високий	10	11	1	1	0,1
Середній	3	4	1	1	0,33
Низький	2	0	-2	4	2
	Сума				2,43

Отже, розрахункове значенні критерію отримано на рівні 2,43. Табличне значення критерію для числа ступенів свободи 3 та рівні значимості 0,05 дорівнює 7,8. Оскільки розраховане значення менше табличного, то гіпотезу можна прийняти.

Таким чином, мета дослідження виявилася досягнутою, оскільки відбулося покращення отриманих у ході дослідження результатів. Тому вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно дозволяє формувати та розвивати емоційно-вольову сферу дошкільників з використанням засобу казкотерапії.

Висновки до розділу 3

З метою покращення рівня емоційно-вольової сфери дошкільників нами розроблено методичні рекомендації у вигляді збірки казок.

Пропоновані методичні рекомендації передбачають формування у дошкільників установок на формування позитивних емоцій, вольових якостей, бажання потім вчитися у школі, перемагати, долати нові висоти; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них ціннісних гуманістичних рис.

Ознаки мотиваційності поєднані нами з ознаками моральності виховання. Для цього у збірці сформовано три розділи:

- казки на формування духу перемагати (воля);
- казки на бажання пізнавати нове і цікаве (емоції та воля);
- казки на цінності навчання (воля).

У розрізі казок на формування духу перемагати до збірки підібрані казки, які виразно, у доступній для дитини формі розкривають вчинки героїв, які не побоялися боротися зі злими героями заради миру і добробуту інших людей, їх порятунку. Це казки, що виступають своєрідним прикладом того, як потрібно виховувати у собі вольові якості йти до поставленої мети, ставити перед собою нові цілі та досягати їх.

У розрізі казок на бажання пізнавати нове і цікаве зібрано казки, що є не просто цікавими, та викликають інтерес дітей, а дозволяють проявити позитивні емоціх, порадуватися за героїв, які отримали певні здобутки та результати за власні вчинки.

Оскільки нами досліджувалися старші дошкільники, які наступного року мають іти до школи, то основною їх вольовою сферою в найближчій перспективі стане навчання. Тому нами було включено до збірки розділ казок на цінності навчання, які допоможуть сформувати у дитини бажання вчитися та вольові якості отримувати гарні навчальні результати.

Таким чином, вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно дозволяє

формувати та розвивати емоційно-вольову сферу дошкільників з використанням засобу казкотерапії.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз наукових доробків з питань проблематики емоцій дозволив визначити, що емоції – це одночасно якісна і кількісна характеристика особистісної поведінки, яка забезпечує селективність сприймання об’єктів середовища. Ці об’єкти, в свою чергу, впливають на особистість та мають для неї важливе значення. Дослідники у своїй більшості сходяться на тому, що емоції, які проявляє людина, викликаються відповідними подразниками, які в наукових колах прийнято називати «активаторами емоцій». Найбільш розповсюдженими активаторами вважають нейронні та нервово-м’язові, афективні та когнітивні.

Враховуючи реакцію особистості на активатори, емоції прийнято поділяти на позитивні та негативні. При цьому позитивні емоції – це позитивна оцінка об’єкта чи явища (проявляється як радість, любов, захоплення тощо). Такі емоції спонукають людину до дій та досягнення корисного результату. В свою чергу, негативні емоції виникають через дефіцит інформації, невдачі тощо. Не дивлячись на те, що такі емоції протилежні позитивним, вони теж стимулюють активність людини, спрямовуючи її на подолання перешкод.

Дослідження теоретичних засад виникнення емоцій доводить, що вони втілюються в різних емоційних станах: настрій, афект, стрес, дистрес, фрустрація.

Поняття «воля», на думку дослідників, досить тісно пов’язане з емоціями. При цьому аналогічно появі різних теорій емоцій, існують різні теорії волі: воля як волюнтаризм, вільний вибір, довільна мотивація, повинність обов’язку, особлива форма психічної регуляції, контроль за дією, механізм подолання зовнішніх та внутрішній перепон і труднощів, воля з позиції екзистенціалізму. Саме ж поняття «воля» у наукових колах трактується як: «здатність людини діяти у напрямі свідомо поставленої мети, долаючи при цьому внутрішні перешкоди (тобто свої безпосередні бажання і

прагнення».

Відповідно до цього, формування змістовного наповнення терміну «емоційно-вольова сфера» відбувається з урахуванням поєднання сутностей категорій «емоції» та «воля», про що свідчить ціла низка досліджень. Емоційно-вольова сфера особистості характеризує уміння регулювати свою поведінку в складних ситуаціях, пов'язаних із напруженням та переживаннями.

У процесі проведеного теоретичного аналізу на основі праць установлено, що розвиток емоційно-вольової сфери особистості відбувається за під впливом різних чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. При цьому найбільш впливовим зовнішнім чинником дослідники називають певні соціальні умови розвитку та виховання особистості, а внутрішнім – спадковість.

Дошкільне виховання неможливо уявити без використання казки, яке обумовлене їх цікавим та одночасно повчальним сюжетом. Зважаючи на те, що дошкільний, а особливо передшкільний, вік характеризується посиленим формуванняму дитини психологічних якостей (активно розвивається пам'ять, увага, мислення тощо), набуття досвіду у вигляді емоцій, переживань та вольових зусиль у цей період також є дуже важливим аспектом формування емоційно-вольової сфери.

Виховна роль казки полягає, перш за все, в тому, що вона допомагає дитині розвивати наочне мислення й уміння фантазувати. Оскільки дитячому мисленню властивий анімізм (схильність наділяти неживі предмети душею, внутрішньою силою, здатністю до самостійного, потаємного життя), то казка – це якісно нова подія в інтелектуальному житті дитини, яка революційно перетворює багато аспектів її життя.

У широкому сенсі характеризує казкотерапію виховну систему, яка відповідає духовній природі людини, а у вузькому – як набір засобів передачі знань про духовний шлях душі і соціальну реалізацію людини.

Отже, казка як літературний твір не просто доносить до нас певну

інформацію, а викликає у дитини емоційні переживання, формує її настрій (радість, сум, переживання, обурення, ненависть, біль, смуток тощо). Дитина обирає собі прийнятного героя, вживається в його образ, переживає з ним його емоції, вчиняє його вчинки, живе його життям (сприймає все по-справжньому).

З урахуванням проведеного нами аналізу наукових доробків, сформовано наступні компоненти визначення психолого-педагогічного впливу на формування емоційно-вольової сфери дошкільників, які буде оцінено в результаті експерименту: емоційний, вольовий, фізіологічний.

Дослідження емоційно-вольової сфери дошкільників було здійснено в умовах власної педагогічної роботи на базі КЗДО комбінованого типу № 241 Криворізької міської ради. Починаючи з минулого року, у нас була можливість спостерігати за емоційно-вольовими проявами дітей старшої групи №8 «Барвінок», в якій на той момент перебувало 15 дітей.

У розрізі ***емоційного компоненту***, перш за все, доцільно було оцінити емоційну стійкість дитини, що проявляється як її реакція на обстановку в групі.

Для визначення *емоційної стійкості* дітей було здійснено проведення тесту вивчення соціальних емоцій М. Люшера.

Дослідження показало, що видно, що 5 дітей (33%) мають високий рівень, 6 дітей (40%) – достатній, а 4 дитини (27%) – низький.

Діагностика рівня тривожності та схильності до неврозу у складі емоційного компоненту здійснена з використанням методики на основі тесту-опитувальника «Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу» (автор А. Захаров). За трирівневою шкалою (0, 1 і 2 бали) ми змогли дати відповіді на питання про емоційний стан кожної дитини. Результати спостереження показали, що 11 дітей (73%) мають високий рівень та відсутність тривожності і неврозів, 3 дітей (20%) – достатній, що характеризується помірними невротичними розладами, які не сягають ступеня захворювання, а лише 1 дитина (7%) – низький з явними ознаками

тривожності і схильності до невротичних розладів.

У розрізі вольового компоненту емоційно-вольової сфери дошкільників методом спостереження за поведінкою дітей було оцінено їх ставлення до пізнавальної діяльності та комунікаційні навички.

Оцінюючи пізнавальну діяльність, було виявлено, що 7 дітей (47%) мають високий рівень розвитку пізнавальної активності та проявляють інтерес до навчально-виховної діяльності, 6 дітей (40%) – достатній, що характеризується помірним інтересом до навчання та розвитком пізнавальних навичок, а лише 2 дитини (13%) – низький.

Оцінювання критерію розвитку комунікаційних навичок методом спостереження показало, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку комунікативний навичок, 5 дітей (33%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

Оцінювання критерію розвитку фізіологічних показників дітей досліджуваної групи методом спостереження за фізіологічними показниками показало, що 8 дітей (54%) мають високий рівень розвитку фізіологічних показників, 4 дітей (27%) – достатній, а 3 дитини (19%) – низький.

Загальні рівні розвитку емоційно-вольового компоненту показали, що 10 дітей (67%) мають високий рівень адаптації, 3 дітей (20%) – достатній, а 2 дитини (13%) – низький.

Отже, за результатами проведеного дослідження можна побачити, що в межах досліджуваної групи переважна більшість дітей мають позитивний емоційно-вольовий стан.

З метою покращення рівня емоційно-вольової сфери дошкільників нами розроблено методичні рекомендації у вигляді збірки казок.

Пропоновані методичні рекомендації передбачають формування у дошкільників установок на формування позитивних емоцій, вольових якостей, бажання потім вчитися у школі, перемагати, долати нові висоти; прищеплення дітям найвищих моральних чеснот та виховання у них ціннісних гуманістичних рис.

Ознаки мотиваційності поєднані нами з ознаками моральності виховання. Для цього у збірці сформовано три розділи:

- казки на формування духу перемагати (воля);
- казки на бажання пізнавати нове і цікаве (емоції та воля);
- казки на цінності навчання (воля).

У розрізі казок на формування духу перемагати до збірки підібрані казки, які виразно, у доступній для дитини формі розкривають вчинки героїв, які не побоялися боротися зі злими героями заради миру і добробуту інших людей, їх порятунку. Це казки, що виступають своєрідним прикладом того, як потрібно виховувати у собі вольові якості йти до поставленої мети, ставити перед собою нові цілі та досягати їх.

У розрізі казок на бажання пізнавати нове і цікаве зібрано казки, що є не просто цікавими, та викликають інтерес дітей, а дозволяють проявити позитивні емоціх, порадуватися за героїв, які отримали певні здобутки та результати за власні вчинки.

Оскільки нами досліджувалися старші дошкільники, які наступного року мають іти до школи, то основною їх вольовою сферою в найближчій перспективі стане навчання. Тому нами було включено до збірки розділ казок на цінності навчання, які допоможуть сформувати у дитини бажання вчитися та вольові якості отримувати гарні навчальні результати.

Таким чином, вважаємо, що розроблена збірка казок всебічно дозволяє формувати та розвивати емоційно-вольову сферу дошкільників з використанням засобу казкотерапії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Colzato L. S., Sellaro R., Beste C. Darwin revisited: The vagus nerve is a causal element in controlling recognition of other's emotions. *Cortex.* Volume 92. July 2017. P. 95-102.

file:///C:/01%20DOWNLOADS/praktikum_po_skaz_ter.pdf

2. Friedman B. H. Feelings and the body: The Jamesian perspective on autonomic specificity of emotion. *Biological Psychology*. Vol. 84. P. 383-393.

3. Gordillo-García A. The challenge of instinctive behaviour and Darwin's theory of evolution. *Endeavour*. 2016.Volume 40. Issue 1. March. P. 48-55.

4. Lacasse K. Going with your gut: How William James' theory of emotions brings insights to risk perception and decision making research. *New Ideas in Psychology*. 2017.Vol. 46. August. P. 1-7.

5. Posner J., Russell J. A. , and Peterson B.S. The circumplex model of affect: An integrative approach to affective neuroscience, cognitive development, and psychopathology. *Development and Psychopathology*. 2005. № 17. P. 715-734.

6. Rivera de J. A structural theory of the emotions. *Psychological Issues*. №10 (4, Mono 40). P. 178.

7. Аверін В. А. Психологія особистості: навчальний посібник. URL: https://smolsoc.ru/index.php/home/2009-12-24-13-38-54/32-2010-08-30-11-31-52/1126-2011-02-09-14-53-37

8. Александров Ю. И. Единая концепция сознания и эмоций: экспериментальная и теоретическая разработка. URL:https://refdb.ru/look/2224017.html

9. Анохин П. К. Эмоции. Психология эмоций. Состав.: Ю. Б. Гиппенрейтер, В. К. Вилюнас https://pedlib.ru/Books/1/0333/1_0333-203.shtml

10. Баташева Н. Особливості формування емоційної сфери соціально депривованих дошкільників із затримкою психічного розвику. *Особлива*

дитина: навчання і виховання. 2016. № 4. С. 59-66.

11. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / За заг. ред. О. В. Низьковської. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256 с.

12. Бондарчук О. І. Виховний потенціал народних казок. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 2(15). С. 17-23.

13. Вачков И. В. Сказкотерапия: Развитие самосознания через психологическую сказку. 3-е изд., перераб. и доп. URL https://knigogid.ru/books/954039-skazkoterapiya-razvitie-samosoznaniya-cherez-psihologicheskuyu-skazku/toread

14. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. URL https://studfile.net/preview/9628831/

15. Виноградова О. С. Гиппокамп и память. Киев: Наука, 1975. 334 с.

16. Вітенко І. С., Борисюк А. С., Вітенко Т. І. Основи психології. Основи педагогіки: навч.-метод. посібник. 2-ге вид. Чернівці: Книги-XXI, 2009. 200 с.

17. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Под ред. В. В. Давыдова URL https://sheba.spb.ru/shkola/ped-psih-1991.htm

18. Гнездилов А. В. Авторская сказкотерапия. Дым старинного камина (сказки доктора Балу). URL http://ki-moscow.narod.ru/litra/med/skazkoterapia/skazkoterapia_1.htm

19. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. URL https://elenamatichina.ucoz.net/literatura/slovar_prakticheskogo_psikhologa.pdf

20. Гризоглазова Т. Н. Формування морального досвіду молодших школярів засобами музичної казки : дис. … канд. пед. наук. Київ, АІП України. 1994. 133 с.

21. Гуменюк М. Чому казка – найкращий інструмент для виховання дитини? Видавництво старого лева. URL: https://starylev.com.ua/club/article/chomu-kazka-naykrashchyy-instrument-dlya-vyhovannya-dytyny?fbclid=IwAR0u21nfE57CgkRPHNWz2DoLz6-

q3W6I1bUTRQYAvyNav3VWg-OItIYJ1Js

22. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. URL https://tomsk.jagannath.ru/users_files/books/Darvin_4._-_O_vyrazhenii_emotcii.pdf

23. Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років. / наук. кер. Проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Бєлєнька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоскаленко та ін.; наук. ред.: Г. В. Бєлєнька, М. А. Машовець; Мін. Осв. І науки України, Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2016. 304 с.

24. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. для студентів. Кам'янець-Подільський: вид. Зволейко Д. Г., 2015. 431 с.

25. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок та ін. Київ: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія», 2019. 164 с.

26. Живицька Л. В., Горська О. О. Підготовка майбутніх вчителів до роботи над казкою в початкових класах. Професійна підготовка вчителів початкових класів в умовах входження України в Європейський освітній простір: збірник Всеукраїнської науково-практичної конференції. Дрогобич: Просвіт, 2007. С. 11-18.

27. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Практикум по сказкотерапии. URL file:///C:/01%20DOWNLOADS/praktikum_po_skaz_ter.pdf

28. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. URL https://bookap.info/edu/ilin_psihologiya_voli2_e_izdanie_2009/bypage/2

29. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. URL http://loveread.ec/read_book.php?id=62272&p=1

30. Крушинский Л. В. Эволюционно-генетические аспекты поведения. URL:https://royallib.com/read/krushinskiy_leonid/evolyutsionno_geneticheskie_aspekti_povedeniya_izbrannie_trudi.html#0

31. Кушніренко К. О. Аналіз результатів дослідження емоційно-

вольової та мотиваційної сфер спеціалістів банківської сфери. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 26. С. 363-374.

32. Лавренова М. В. Казка як ефективний засіб збагачення морального досвіду дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. (26 жовтня 2017 р., Мукачево). С. 75-77.

33. Лебедев О. Е., Тряпицына А.П. Притчи, сказки, метафоры в развитии ребенка. Санкт-Петербург: Речь, 2006. 296 с.

34. Лебідь О. В. Емоційно-вольова сфера професійної культури майбутнього керівника загальноосвітнього навчального закладу. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2011. Вип. 14. С. 48-52.

35. Лисенкова І. Аналіз проблеми розвитку емоційної сфери дітей у психолого-педагогічній літературі. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Психологічні науки.* 2018. № 1(9). С. 139-150.

36. Лисенкова І. П. Детермінанти емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями: дис. д-ра психол. наук. 19.00.08. Київ. 2019. 447 с.

37. Лисенкова І. Проблема психології емоційної сфери дітей. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Психологічні науки.* 2017. № 3(8). С. 110-121.

38. Литвиненко С. О. Виховання гуманних понять молодших школярів засобами української народної казки : дис. … пед. наук. Одеса. 1994. 186 с.

39. Літвін Л. І. Вольова поведінка дитини-дошкільника: індивідуальний аспект розвитку. *Актуальні проблеми психології*. 2001. Том IV. Актуальні проблеми генези особистості в контексті навчання та виховання. С. 112-117.

40. Літвякова І. А., Ханецька Н. В. Дослідження впливу емоцій на стан особистості. *Молодий вчений*. 2017. № 11(51). С. 806-809.

41. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей

дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль : Мандрівець, 2014. 128 с.

42. Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. *Наука і освіта*. Одеса, 2002. № 5. С. 42-44.

43. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. Воля. 4-е изд., расширенное URL https://spbguga.ru/files/03-5-01-005.pdf

44. Немов Р. С. Общие основы психологии. Психология. Кн. 1. URL http://dedovkgu.narod.ru/bib/nemov1.htm

45. Олійник О. Особливості емоційного розвитку та умови формування емоційної культури дітей старшого дошкільного віку засобами театралізованих ігор. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2013. Вип. 47. С. 167-173.

46. Ольховик А. В., Мордвінова І. В. Використання казкотерапії на уроках з «Основ зоров'я» в початковій школі. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт.* 2016. № 136. С. 148-151.

47. Осницкий А. К., Филиппова Е. В. Особенности эмоциональных проявлений в системе осознанной саморегуляции деятельности. *Психологические исследования: электрон. науч. журн*. 2010. № 6(14). URL: http://psystudy.ru

48. Пезешкиан Н. Тренинг разрешения конфликтов: Психотерапия в повседневной жизни. URL file:///C:/01%20DOWNLOADS/psixoterapiya_povsednevnoy_zhizni.pdf

49. Пилипенко О. М. До проблеми дослідження емоційного інтелекту молодших школярів із порушенням мовленнєвого розвитку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2015. Вип. 29. С. 234-239.

50. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства

освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. Наказ МОН України від 06.06.2022 р. № 527. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text

51. Про дошкільну освіту. Закон України № 2628-III від 11.07.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text

52. Про затвердження Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція. Наказ Міністерства освіти і науки України № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya

53. Про Національну доктрину розвитку освіти України. Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text

54. Про Стратегію національно-патріотичного виховання. Указ Президента України № 286/2019 від 18.05.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text

55. Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» / В. А. Воронов, К. В. Ковальчук, Н. В. Піканова, О. Д. Рейпольська, С. О. Сисоєва, К. Ю. Станкевич. Київ: ФОП В. Б. Ференець, 2021. 130 с.

56. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2021. 104 с.

57. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Упоряд. О. В. Проскура. Київ: Освіта, 1996. 304 с.

58. Симонов П. В. Эмоциональный мозг. URL https://bookzip.ru/reader/52480/

59. Соловйова Л. І. Дослідження індивідуальних характеристик проявів

вольової поведінки старших дошкільників. Актуальні проблеми психології. 2012. – Том IV. Психологія дошкільника. С.254-268.

60. Солодухов В. Л. Значення казки в процесі навчання і виховання молодших школярів. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 51. С. 200-210.

61. Сопрун И. П. К вопросу об особенностях эмоционального развития детей дошкольного возраста. *Наука і освіта*. 1998. № 3. С. 60-62.

62. Стельмахович М. Т. Народна педагогіка. Київ: Радянська школа. 1985. 413 с.

63. Стернина Т. З. Понимание эмоциональных состояний другого человека детьми с нарушением умственного развития. *Дефектология*. 1988. № 3. С. 8-15.

64. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні. Вибрані твори : у 5-ти томах. Т. 5. Київ : Рад. школа, 1977. 600 с. 33

65. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. Вип. 1.45(106). С. 155-158.

66. Трофімов А. Ю., Загурська Е. В. Психологічні особливості емоційно-вольової сфери особистості залежно від професійної спрямованості (на прикладі професії актора). *Психологія і особистість*. 2016. № 1(9). С. 264-277.

67. Тугай В. М. Моральне виховання молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41(94). С. 459-464.

68. Уэллс Г. К. Павлов и Фрейд: Pavlov and Freud. URL https://bookap.info/book/uells_pavlov_i_freyd_1959/bypage/1

69. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / упоряд. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко ; заг. ред. З. Н. Борисова. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.

70. Шиян О., Франкевич О., Патуляк Н., Іванців Г., Зеленко Л., Цюпа Л., Казіброда А. «Зерно любові». Програма духовно-морального виховання дітей. Львів: ДНЗ Львівське ВПУ ІКТ, 2018. 61 с.

71. Шорохов Е. В. Композиция : учеб. для студентов худож.-граф. пед. ин-тов. 2-е изд., перераб. и доп. Киев: Просвещение, 1986. 207 с.

72. Шульга Т. И. Проблемы волевой регуляции в онтогенезе. *Вопросы психологи*. 1994. №1. С. 105-110.

73. Я у світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років. О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова. Наук. кер. О. Л. Кононко. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.

74. Ягупов В. В. Військова психологія: підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с. 28

75. Яничев П. И. Психологические функции волшебной сказки. *Журнал практического психолога*. 1999. № 10-11. С. 27-37.

Додаток А

Тест вивчення соціальних емоцій М. Люшера

Тест Люшера заснований на припущенні про те, що **вибір кольору відображає нерідко спрямованість досліджуваного на певну діяльність, настрій, функціональний стан і найбільш стійкі риси** особистості.

Дана методика **може бути використана:**
– при дослідженні рівня комфортності дитину вдома, в садочку, в школі;
– при виявленні емоційних установок дошкільнят по відношенню до майбутнього шкільного навчання;
– при діагностиці ситуації в сім'ї;
– для виявлення відносин дитини до школи в період адаптації;
– для виявлення осіб, схильних до депресивних станів і афектних реакцій.

Процедура. Психолог **змішує кольорові картки і викладає колірною поверхнею наверх**.

Інструкція. Досліджуваному **треба обрати з восьми кольорів той, який найбільше подобається**. При цьому потрібно пояснити, що він повинен вибрати колір не намагаючись співвіднести його з улюбленим кольором в одязі, кольором очей і т. д. Картку з вибраним кольором **слід відкласти в сторону, перевернувши кольоровою стороною вниз.** Потім треба обрати з решти семи кольорів найбільш приємний. Обрану картку слід покласти кольоровою стороною вниз праворуч від першої. І так до кінця. Потім **психолог переписує номери карток в розкладеному порядку.**

Через 2-3 хв. знову **процедуру слід повторити**. При цьому варто пояснити, що досліджуваний не повинен згадувати порядок розкладки у першому виборі і свідомо змінювати попередній порядок. Він повинен вибирати кольори, як ніби вперше.

Перший вибір в тесті Люшера характеризує **бажаний стан, другий – дійсний.**

Результати численних досліджень підтверджують той факт, що **діти сприймають кольори інакше, ніж дорослі**, статистичні розподіли колірних виборів дітей значно відрізняються від таких у дорослих (Г. Клар, 1976). Отже, необхідно говорити, що **інтерпретаційні таблиці в тому вигляді, в якому вони приводяться в численних посібниках з використання тесту Люшера, не можуть бути застосовані для оцінки емоційно-особистісної сфери дитини.** У той же час сам вибір кольору у окремої дитини в значній мірі постійний доти, поки чітко не змінюються характеристики особистості. **З віковими змінами вибір кольору у дітей все більше уподібнюється вибору дорослого.**

На даний момент **не існує яких-небудь значних досліджень з використання тесту Люшера з дітьми у віці до 7-8 років**, не отримані статистично виправдані вибірки за перевагою тих чи інших виборів

кольорів дітьми залежно від тих чи інших факторів. Аналогічно до колірних виборів в дитячому віці не можуть бути застосовні навіть деякі кількісні оцінки, які розроблені до теперішнього часу для дорослих (показник сумарного відхилення, "вегетативний коефіцієнт" і т. п). Точно так само для дітей "не підходять" навіть такі якісні характеристики як "робоча група", "актуальні проблеми особистості", напруженість внутрішньоособистісних конфліктів, тривоги і компенсації.

У той же час, виходячи з основного постулату М. Люшера, на якому ґрунтується сам тест, про **постійне, незалежне від досліджуваного (в даному випадку дитини) значення кольорів, ми вважаємо можливим використовувати для дітей загальні символічні значення окремих кольорів**, їх особистісні характеристики , отримані за допомогою шкал особистісного диференціала (Еткінд, 1983; Тимофєєв, Філімоненко, 1990, Керівництво по використанню восьмиколірного тесту Люшера, 1996). Ще раз підкреслимо, що дані символічні значення і **характеристики кольорів можуть відображати лише загальні тенденції та спрямованості і не більше того.**

Характеристика кольорів (по Максу Люшеру) включає в себе 4 основних і 4 додаткових кольори.

Основні:

№ 1 – синій. Символізує спокій, стан спокою, потребу у відпочинку, емоційну стабільність і задоволеність, душевну прихильність, гармонію. Особистісні характеристики кольору: чесність, справедливість, незворушність, доброта і сумлінність.

№ 2 – зелений. Символізує вольове зусилля, напругу і наполегливість, високий рівень домагань і самовпевненість, прагнення до самовираження, успіху і влади, діловитість, наполегливість і завзятість у досягненні цілей, упертість, енергійний захист своїх позицій. Самостійність, незворушність, черствість.

№ 3 – червоний. Символізує силу волі, активність, що доходить в ряді випадків до агресивності, прагнення до успіху через боротьбу, наступальність і владність, потребу діяти і витрачати сили, лідерство та ініціативність, збудженість. Особистісні характеристики: чуйність, рішучість, енергійність, напруженість, дружелюбність, впевненість товариськість, дратівливість, привабливість, діяльність.

№ 4 – жовтий. Символізує активність, прагнення до спілкування і сприйнятливість до всього нового, оптимізм, радість і веселість, розслабленість і розкутість, оригінальність і прагнення до розширення своїх можливостей. До особистісних характеристик відносяться: балакучість, природність, відкритість, товариськість, енергійність.

Додаткові:

№ 5 – фіолетовий. Символічне значення: вразливість, емоційна виразність, чутливість, інтуїтивне розуміння, зачарованість і мрійливість, захоплення і

фантазії. Особистісні характеристики: несправедливість, нещирість, егоїстичність, самостійність.

№ 6 – коричневий. Уособлює комфорт тілесних відчуттів, прагнення до затишку і спокою, фізичну легкість і сенсорну задоволеність. Для коричневого кольору були отримані такі особистісні характеристики, як поступливість, залежність, спокій, сумлінність і розслабленість.

№ 7 – чорний. Символізує в першу чергу заперечення, закінчення чого-небудь і відмову, зречення і неприйняття, протест проти чого – або кого-небудь. У граничній формі символізує небуття. Особистісні характеристики чорного кольору: непривабливість, мовчазність і замкнутість, упертість, егоїстичність, незалежність, ворожість.

№ 0 – сірий. Символізує нейтральність і "безбарвність", неучасть, соціальну відгородженість, свободу від зобов'язань, неврівноваженість, млявість і розслабленість, невпевненість, несамостійність і пасивність.

Хоча ми вже сказали, що всі існуючі норми не зовсім підходять для інтерпретації дитячих колірних виборів, все ж таки вважаємо за потрібне вказати **деякі загальні особливості, які, знаємо з досвіду, інколи "працюють" у роботі з дітьми**!

М. Люшер дав приблизну **характеристику обраних позицій: 1-а позиція відображає засоби досягнення мети** (наприклад, вибір синього кольору говорить про намір діяти спокійно, без зайвої напруги);

2-а позиція показує мету, до якої прагне досліджуваний;

3-а і 4-а позиції характеризують перевагу кольору і відображають відчуття досліджуваним істинної ситуації, в якій він знаходиться, або ж образ дій, який йому підказує ситуація;

5-а і 6-а позиції характеризують байдужність до кольору, нейтральне до нього ставлення. Вони ніби свідчать, що досліджуваний не зв'язує свій стан, настрій, мотиви з даними кольорами. Однак у певній ситуації ця позиція може містити резервне трактування кольору, наприклад, синій колір (колір спокою) відкладається тимчасово як невідповідний у даній ситуації;

7-а і 8-а позиції характеризують негативне ставлення до кольору, прагнення придушити будь-яку потребу, мотив, настрій.

Розглядається **взаємне положення основних кольорів.** Коли, наприклад, № 1 і 2 **(синій і зелений) знаходяться поруч** (утворюючи функціональну групу), підкреслюється їхня загальна риса – суб'єктивна спрямованість «всередину». Спільне положення кольорів № 2 і 3 (**зеленого і червоного) вказує на автономність, самостійність у прийнятті рішень, ініціативність**. Поєднання кольорів № 3 і 4 **(червоного і жовтого) підкреслює спрямованість «зовні»**. Поєднання кольорів № 1 і 4 (**синього і жовтого) підсилює уявлення залежності жосліджуваних від середовища**. При поєднанні кольорів № 1 і 3 (**синього і червоного) в одній функціональній групі підкреслюється сприятливий баланс залежності від середовища і суб'єктивної спрямованості** (синій колір) **і автономності, спрямованості «зовні»** (червоний колір). Поєднання **зеленого і жовтого**

кольорів (№ 2 і 4) розглядається як протиставлення суб'єктивного прагнення «всередину», автономності, упертості прагненню «зовні».

Основні кольори, на думку Макса Люшера, символізують наступні **психологічні потреби:**

№ 1 (синій) – потреба в задоволенні, спокої, стійкої позитивної прихильності;

№ 2 (зелений) – потреба в самоствердженні;

№ 3 (червоний) – потреба активно діяти і досягати успіху;

№ 4 (жовтий) – потреба в перспективі, надіях на краще, мріях.

Якщо **основні кольори знаходяться в 1-й – 5-й позиціях, вважається, що ці потреби певною мірою задовольняються,** сприймаються як такі, що задовольняються; **якщо вони в 6-й – 8-й позиціях, має місце який-небудь конфлікт, тривожність, незадоволеність через несприятливі обставини**. Той **колір, який відхиляється досліджуваним може розглядатися як джерело стресу.** Наприклад, якщо відхиляється синій колір означає незадоволеність відсутністю спокою, прихильності.

Додаток Б

Тест-опитувальник
«Оцінювання рівня тривожності й схильності дитини до неврозу»

(автор А.Захаров)

Інструкція батькам та вчителям:

Оцініть твердження, що стосуються особливостей поведінки вашої дитини, залежно від поведінкових реакцій, що простежуються.

Якщо зазначена особливість поведінки виражена 1, тим більше, зростає в останні роки, то пункт оцініть у 2 бали.

Якщо зазначені вияви зустрічаються періодично, то відповідний пункт оцініть в 1 бал.

За відсутності названих у пункті особливостей поведінки виставляється 0 балів.

Твердження

1. Легко засмучується, багато переживає, усе занадто близько бере до серця.
2. Коли щось не так - у сльози, плаче, не може заспокоїтися.
3. Вередує без причини, дратується через дрібниці, не може чекати, терпіти.
4. Дуже часто ображається, «дується», не терпить ніяких зауважень.
5. Украй хитлива у настрої, аж до того, що може сміятися і плакати одночасно:
6. Усе більше сумує і засмучується без причини.
7. Як і в перші роки, знову сосе палець, усе вертить у руках.
8. Довго не засинає без світла і присутності поруч близьких; неспокійно спить, часто прокидається вночі; не може вранці відразу отямитися.
9. Стає надто збудженою, коли потрібно стримуватися, чи загальмованою і млявою при виконанні чогось.
10. З'являються виражені страхи, побоювання, боязкість у будь-яких нових, невідомих чи відповідальних ситуаціях.
11. Наростає непевність у собі, нерішучість у діях і вчинках.
12. Усе швидше втомлюється, відволікається, не може концентрувати увагу довгий час.
13. Усе сутужніше знайти з нею спільну мову, домовитися, дитині не по собі, без кінця змінює рішення чи занурюється в себе.

14. Починає скаржитися на головні болі ввечері чи на болі у ділянці живота вранці; нерідко блідне, червоніє, упріває; чухається без причини, алергія, різні висипи на шкірі.
15. Знижується апетит, часто і подовгу хворіє, підвищується без причин температура, часто пропускає дитячий садок чи школу.

Оцінювання результатів:

Бали, виставленій з кожного пункту опитувальника, потрібно скласти.

30-20 балів - невроз у дитини безсумнівний;

19-15 балів - невроз був чи буде найближчим часом;

14-10 балів - є ознаки нервового розладу, але не обов'язково сягають стадії захворювання;

9-5 балів - є схильність до виникнення нервового розладу, необхідно бути уважнішими до стану нервової системи дитини;

4-0 бали - відхилення несуттєві.

Додаток В

ЗБІРКА КАЗОК
ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДОШКІЛЬНИКІВ
(МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ)

ЗМІСТ

Вступ……
I. КАЗКИ НА ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВОГО ДУХУ ПЕРЕМАГАТИ..
1.1. Кирило Кожум'яка……
1.2. Іван-побиван……..
1.3. Котигорошко…….
1.4. Іван – мужичий син……..
1.5. Козак Мамалига……
II. КАЗКИ НА БАЖАННЯ ПІЗНАВАТИ НОВЕ І ЦІКАВЕ……..…
2.1. Розумне мишеня..……..
2.2. Казка про допитливого горобчика……
2.3. Каліф-чорногуз……
2.4. Нерозумне кошеня…….……
2.5. Спритна принцеса або пригоди розумниці..……
2.6. Як соловейко чоловіка розуму навчив……...……..
III. КАЗКИ НА ЦІННОСТІ НАВЧАННЯ…….……
3.1. Списав задачу……..
3.2. Грицева шкільна наука……..……
3.3. Спасибі Букварю!.....……
3.4. Мудра голка……..
3.5. П'ятірки……

І. КАЗКИ НА ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВОГО ДУХУ ПЕРЕМАГАТИ

1.1. Кирило Кожум’яка

(**Джерело**: https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/kyrylo-kozhumjaka)

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робить, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її й полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є,— каже,— на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є,— каже,— такий — у Києві над Дніпром... Як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою з Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі,— тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі і написала до отця.

— От так і так,— каже,— у вас, тату, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, таточку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я за нього і за вас буду довіку богу молитися.

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голубка.

— Татусю, татусю! — кажуть.— Чи бачиш — голубок від сестриці прилетів!

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину!

А далі приманув до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину.

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото сяк-так порадились та й послали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бородою! От один з тих посланців: «Кахи!»

Кожум'яка жахнувся, а дванадцять кож тільки трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просити, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, для вас я вже зроблю. Пішов до князя.

— Давайте ж,— каже,— мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія.

А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже миритьсяся? Битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони биться — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить,— так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодиться трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він, знай, його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається, проклятий, а під ним земля тільки стогне.

А тут у дзвони дзвонять, молебні правлять, а по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками: «Слава тобі, господи!»

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватьсяте урочище в Києві, де він жив, Кожум'яками.

1.2. Іван-побиван

(**Джерело** https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/ivan-pobyvan)

Унадивсь колись давним-давно один страшний змій десь у якусь слободу людей їсти та й виїв чисто всіх, зостався один тільки дід.

— Ну,— каже змій,— завтра тобою поснідаю.

А через ту слободу ішов один бідний хлопець та й зайшов до того діда, проситься ночувати.

— А хіба тобі жити надокучило? — питає його дід.

— Як? — каже бідний хлопець.

Дід розказав йому, що тут змій усіх людей переїв і це завтра його з'їсть.

— Е,— каже хлопець,— подавиться!

От уранці прилітає змій, побачив хлопця.

— О, це добре,— каже,— був один, а тепер двоє. А хлопець:

— Гляди, не подавись! Змій і дивується.

— Як,— каже,— хіба ти сильніший за мене?

— Авжеж.

— Який же ти сильний? Я он, бач...— Та взяв камінь, як здавив, так з каменя мука і посипалась.

— Е, це дурниця,— каже хлопець,— здави так, щоб з нього юшка потекла.

Та тут же взяв з мисника ворочок сиру, та як натисне, так з нього сироватка і потекла.

— Отак,— каже,— дави.

— Ну, ходім,— каже змій,— за товариша будеш. А хлопець йому:

— Хіба за старшого.

Ото й пішли. Питає його змій:

— А як звуть тебе?

— Іван-Побиван,— каже хлопець.

Ну, змій вже й боїться його: «Щоб ще мене,— думає,— не вбив». Стало на обід, змій і каже:

— Піди ж ти, хлопче, та принеси вола, будем обідати варити.

Пішов хлопець, та куди тобі, хоч би одну ногу доніс. От він ходить по змійовій череді та й зв'язує волів хвостами докупи. А змій ждав, ждав і побіг сам.

— Що ти, хлопче, робиш?

— Е, буду я тобі по одному носити, я всіх зразу хочу забрати.

— Та ну тебе к бісу, ти мені всю худобу переведеш.

Стяг змій з вола шкуру і поволік. От дає він хлопцеві ту шкуру.

— Іди,— каже,— води повну шкуру принеси.

Взяв хлопець шкуру, насилу-насилу дотяг її до колодязя, та як упустив туди, то вже і не витягне. Тоді взяв лопату та й ходить кругом криниці, підкопує її.

Прибігає змій.

— Що ти робиш?

— Е, буду я тобі шкурою воду носити! Я зачеплю всю криницю та й приволочу.

— А щоб тебе,— каже змій, а сам злякався хлопцевої сили.

Поніс сам шкуру.

— Піди ж,— каже,— хлопче, дров принеси; вирви там сухого дуба, та й буде з нас.

— Е, буду я тобі трошки носити! Якби дубів двадцять заразом, то б так! — Та й удав, ніби розсердився, не пішов.

От змій наварив, сів і їсть, а хлопець ніби сердиться і обідати не йде, бо ж як піде, то змій зразу здогадається, що він не такий сильний, як побачить, що хлопець менше від нього їсть. А як зосталось небагато, то тоді хлопець сів і собі посьорбав та й каже:

— Мало.

— Ну,— каже змій,— коли мало, то ходім тепер до моєї матері, вона нам вареників наварить.

— А як іти, то йти,— каже хлопець, а сам думає: «Тепер я пропав».

От як почали їсти,— а вареників стоїть бочок двадцять,— то змій все їсть та їсть, уже й наїдається, а хлопець усе за пазуху та в штани ховає, усе ховає. Вже казанів з двадцять подала, а він одно ховає. Як поїли, то змій і каже:

— Ходім на камінь крутитись.

— А як іти, то йти,— каже хлопець.

Змій як крутнувсь — аж вогонь пішов.

— Дурниця,— каже хлопець,— ти так крутнись, щоб юшка потекла.— Та як притисне до каменя ті вареники, що в його одежі, а з них юшка і бризнула.

— От так,— каже,— крутись! Та ще, та ще! От як дави!

Ну, змій вже вкрай злякався Івана-Побивана. Але ще каже:

— Ану, давай хто сильніше засвище.

— Давай.

Ну, змій як свиснув, то аж дерева пригнулись.

«Ну,— думає Іван-Побиван,— що його робити?» А тут лежала одна залізяка. Глянув Іван на неї та до змія:

— Зажмури очі, бо я як свистатиму, то тобі можуть очі повилазити.

Змій зажмурив, а Іван-Побиван як огріє змія тією залізякою межи очі, то той аж здригнувсь.

— Правду кажеш,— каже змій,— ледве очі не повискакували.

Та вже щоб хоч не бути з Іваном вкупі, побудував ото йому хату на одшибі; хлопець і живе собі. А змій давай з матір'ю радитись, як би їм його звести зі світу.

— Давай,— кажуть,— його спалимо.

А хлопець підслухав це та десь і сховавсь на цю ніч. От як спалили ту хату, хлопець прийшов, став коло попелу та й струшується, ніби тільки що виліз.

Приходить змій.

— Що ти, хлопче, хіба ще живий?

— Живий, тільки цієї ночі мене щось ніби блоха вкусила.

«Ну,— думає змій,— од такого треба подалі». Та як дременув з тих країв, то тільки його і бачили.

1.3. Котигорошко

(**Джерело** https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/kotyhoroszko)

Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже.

— А де ж ви будете орати? Я не знаю. Вони кажуть.

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тії ниви, де будемо орати,— то ти за тією борозною і йди.

Поїхали.

А змій жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От вона як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері.

— Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

— Як-то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукалась?

Брати й кажуть.

— Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли таки до того змієвого двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

— Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змій прилетить? Він же вас поїсть!

Коли це й змій летить.

— А,—каже,— людський дух пахне. А що, хлопці, биться чи миритьсяʔ!

— Ні,— кажуть,— биться!

— Ходіть же на залізний тік!

Пішли на залізний тік биться. Не довго й бились, як ударив їх змій, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів,— нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й із'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води,— не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь,— докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люде, як глянули — аж поторопіли, так злякались, що в його така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив,— люде й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері.

— Десь повинні були в мене бути брати й сестри.

— Е-е, — кажуть,— синку, була в тебе і сестра й шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.

— Ну,— каже він,— так я ж піду їх шукати. Батько й мати умовляють його.

— Не йди, сину, шестеро пішло, та загинуло, а то ти один щоб не загинув!

— Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити? Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

— Скуй,— каже,— мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що всилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко тую булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька.

— Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять суток.

Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде тая булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударилась об його, так і розскочилась надвоє. Він і каже.

— Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру,— треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

— На,— каже,— перекуй, щоб було по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знов спати на дванадцять суток. На тринадцяті сутки летить тая булава назад, реве,— аж земля труситься. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця,— булава як ударилась об його,— тільки трошки зігнулась.

— Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці,— піду.

Узяв тую булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався, пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого двора. Увіходить у двір, тоді в будинок, а змія нема, сама сестра Оленка дома.

— Здорова була, дівчино! — каже Котигорошко.

— Здоров був, парубче. Та чого ти сюди зайшов, прилетить змій, то він тебе з'їсть.

— Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

— Я була одна дочка в батька й матері, та мене змій украв; а шестеро братів пішло визволяти та й загинуло.

— Де ж вони? — питається Котигорошко.

— Закинув змій до темниці, та не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попілець потрухли.

— Отже, може, я тебе визволю,— каже Котигорошко.

— Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам: — каже Оленка.

— Дарма! — відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату — зараз.

— Ге,— каже,— людський дух пахне!

— Де б то не пах,— одказує Котигорошко,— коли я прийшов.

— Агов, хлопче,— а чого тобі тут треба? Биться чи мириться?

— Де то вже мириться,— биться! — каже Котигорошко.

— Ходім же на залізний тік!

— Ходім! Прийшли. Змій і каже.

— Бий ти!

— Ні,— каже Котигорошко,— бий ти попереду!

От змій як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія,— ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змій, ударив Котигорошка,— і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє,— зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оденку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішов додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шестеро братів і радяться.

— Будуть з нас люде сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радилися та й урадили, тепер він спить, не почує,— прив’язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався,— тут його звір розірве. Як урадили, так і зробили, прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається — прив'язаний. Він як стенувся,— так того дубка й вивернув з корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує; брати вже прийшли та й розпитуються в матері.

— А що, мамо, чи в вас іще були діти?

— Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти. Вони тоді.

— Оце ж ми його прип'яли,— треба бігти та одіп'ясти.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату,— за малим хати не розваляв.

— Оставайтесь же, коли ви такі! — каже.— Піду я в світа.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та йде, коли дивиться — відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх. Каже Котигорошко.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що то ти, чоловіче, робиш?

— Гори розпихаю, щоб шлях був.

— А куди йдеш? — питає Котигорошко.

— Щастя шукати.

— Ну, то й я туди. А як ти звешся?

— Вернигора. А ти?

— Котигорошко. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою — так дуби й вивертає з корінням.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Дерева вивертаю, щоб іти було просторіше.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, то й ми туди. А як звешся?

— Вернидуб. А ви?

— Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать — чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом,— так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти. Вони до його.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що ти, чоловіче, робиш?

— Та воду одвертаю, щоб річку перейти.

— А куди йдеш?

— Щастя шукати.

— Ну, та й ми туди. А як звешся?

— Крутивус. А ви?

— Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.

— Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі,— Вернигора перекине; де ліс,— Вернидуб виверне; де річка,— Крутивус воду одверне. От зайшли вони в такий великий ліс,— коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, — нікого нема. Котигорошко й каже.

— Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

— Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері.

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам,— каже Вернигора.

Двері одчинились та й знов хтось кричить:

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернигори з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернигора крутивсь-крутивсь, якось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

— А чого ти запізнився з обідом?

— Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали Спати. На другий день устають. Котигорошко й каже:

— Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж

хтось стукає в двері:

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам.

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба з спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якось уже там з гвіздка зірвався та й нум швидше обідати варити. Коли це приходить товариство.

— А що це ти з обідом опізнився?

— Та задрімав,— каже,— трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було. На третій день зостався Крутивус,— і з ним те саме. А Котигорошко й каже.

— Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся дома.

На другий день так і є: ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко дома зостається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері.

— Одчини!

— Стривай, одчиню,— каже Котигорошко.

Одчинив двері,— аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

— Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до його, пнеться.

— А чого тобі? — питає Котигорошко.

— А ось побачиш чого,— каже дідок та доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко;

— То ти такий! — та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його до дуба, розколов його, заправив у розколину дідову бороду й защікнув її там.

— Коли ти,— каже,— такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату,— вже й товариство поприходило.

— А що обід?

— Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

— А ходіть лиш — я вам таке, диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння з спини драв.

— Е,— каже Котигорошко,— коли він такий, то ходім його шукать.

А де дідок того дуба тяг,— там так і знать, що волочено,— вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже.

— Лізь туди, Вернигоро!

— А цур йому!

— Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

— Коли ж так,— каже Котигорошко,— полізу я сам. Давайте плести шнури!

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

— Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали,— таки сягнули до дна,— аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити,— аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями,— аж вибігає йому назустріч королівна — така гарна, що й в світі кращої нема.

— Ой,— каже,— чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

— Та я, — говорить Котигорошко,— шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

— Єсть,— каже вона,— дідок, бороду з дубка визволяє. Не йди до його,— він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

— Не вб'є! — каже Котигорошко,— то ж я йому й бороду защікнув. А ти ж чого тут живеш?

— А я,— каже вона,— королівна, та мене сей дідок украв і в неволі держить.

— Ну, то я тебе визволю. Веди мене до його!

Вона й повела. Коли так справді, сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже.

— А чого ти прийшов? Битьсяся чи миритьсяся?

— Де вже,— каже Котигорошко,— миритьсяся — битьсяся!

От і почали вони битьсяся. Бились-бились, і таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спускався. Прийшов та й гукає.

— Агов, брати,— чи ви ще є?

— Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли.

— Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок.

— І це ваше.

І третій їм оддав,— усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

— А це моє,— каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумались.

— Нащо будемо його тягти? Нехай лучче й королівна нам достанеться. Підтягнім його вгору та тоді й пустимо,— він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось,— узяв та й прив'язав до мотуза каменюку та й гукає.

— Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули,— камінь тільки гуп!

— Ну,— каже Котигорошко,— добрі ж і ви!

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує,— на дубі пищать грифенята в гнізді.

Він заліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

— Хто це вас накрив? А діти кажуть:

— Як не з'їси, то ми скажемо.

— Ні,— каже,— не з'їм.

— Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.

Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:

— Кажи, що тобі треба,— я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти зосталися живі, а то все я полечу, а тут піде дощ,— вони в гнізді й заллються.

— Винеси мене,— каже Котигорошко,— на той світ.

— Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма,— треба летіти. Візьмімо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м'яса, а як ittttttttttttttt

Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа,— полетіли. Летять та й летять, то гриф як поверне голову направо, то Котигорошко йому і вкине в рот шматок м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли,— от-от уже долітають до сього світу. Коли гриф і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко одрізав у себе литку та й кинув грифові в пащу. Вилетіли нагору, гриф і питається:

— Чого це ти мені такого гарного дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

— От чого,— каже.

Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою,— вона й приросла.

Гриф тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у його живуть та сваряться проміж себе: кожен хоче з королівною оженитися, то й не миряться.

Коли це приходить Котигорошко. Вони полякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

— Рідні брати, та й то зрадили,— мушу вас простити.

Та й простив. А сам одружився з тією королівною та й живе.

1.4. Іван – мужичий син

(**Джерело**: https://kazky.org.ua/zbirky/lypova/ivan-muzhyczyj-syn)

Жив колись в старовину цар з царицею. У них замолоду не було дітей, а при старості родився один син. Вони дуже зраділи. Ну, виріс той син, вирішили вони його оженити. А він і каже:

— Поки не дістанете мені такого коня, що жар їсть, полум'я п'є, на дванадцять верст земля гуде, як біжить, і листя на дубах осипається,— то я довіку женитись не буду!

Цар зізвав усіх богатирів, почав розпитувать:

— Може, з вас хто знає або чув, де такий кінь є, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя на дубах осипається?..

Усі кажуть, що ніхто не бачив і не чув такого, і дістать не можуть...

Цар розіслав по всій землі газети:

— Може, хто чув або сам дістане, то нехай до мене приходить. Попала одна така газета у якусь волость, прочитали. Мужик приходить додому й хвалиться жінці:

— От яка у нашу волость газета прийшла... Якби такий молодець знайшовся, то велено йому до царя приїжджать.

А у нього був хлопець, от цей хлопець і каже:

— А я знаю, де такий кінь є! А батько каже:

— Сиди там, коли сидиш. Ти вийдеш за ворота, та й то тебе діти б'ють, а то ще про такого коня балакаєш.

Хлопець одягся і говорить:

— Ходім, тату, надвір!

Вийшли. Він одною рукою дуба як схватить — нагнув аж до землі, потім пустив. А батько стоїть, очі витріщив — дивиться на нього, аж злякався сам.

— Ну тепер, синку,— говорить,— повірю.

Пішли у волость — батько хлопця залишив надворі, а сам пішов у хату і каже:

— Дозвольте, панове, мені із своїм словом втрутитися!..

— Можеш, говори.

— Є у мене син, що може дістать того коня. А всі й закричали:

— У холодну його взять, сякого-такого, з його хлопцем! Куди його хлопець годен? Як він вийде за ворота, то його всі діти б'ють!

Посадили, значить, його з хлопцем у холодну. Сиділи-сиділи вони, а волосне начальство й говорить:

— Мабуть, нам нічого не буде, коли він збреше. Випустили, а самі до царя вдарили звістку. Цар прочитав цю звістку і не повірив, щоб мужичий

син міг таке зробити, але все ж сказав послать своїх слуг і карету за тим хлопчиком.

Узяли того хлопця до царя. Як приїхали, цар підзиває хлопця до себе:

— Можеш дістать такого коня?

— Можу!

— Що ж тобі треба?

— Треба мені коня хорошого та палицю добру. Написав цар записку до свого табунщика.

— Ступай, у полі є табунщик, даси йому записку, а він тобі дасть коня.

Той пішов, показав табунщику записку.

— Підожди,— каже табунщик. — Пожену напувать коней, а як ітимуть, то якого схочеш, такого й вибереш.

Став той вибирать, і за якого не візметься за хвіст — то хвіст у руках зостанеться; візьметься за гриву — гриви не стане. Зняв дванадцять кож, а коня не добрав собі. Йде додому, дивиться — хата обідрана (там бідна бабуся жила), а тут якраз хмара на току збирається. Бабуся і просить:

— Поможи мені, чоловіче, а то всі мене, бідну, минають. Накрив він шкурами її хату, щоб вода не протікала, вона йому подякувала, а він і пішов собі.

Виходить цар і дивується, що той коня собі не добрав.

— Іди, Іван — мужичий син, на конюшні. Вибирай собі коня, може, там тобі кінь.

Той пішов; на которого руку не покладе — так кінь з усіх чотирьох ніг і впаде. Нема коня, та й годі. Настала ніч, а хлопець як вийшов у степ, як свиснув своїм богатирським посвистом, от і прибіга один кінь:

— Чого, хазяїне мій милий-любий, звеш мене?

— Пора нам в путь-дорогу вирушати.

— Ну, добре.

Став він заводить цього коня у царські конюшні, поламав усі двері й конюшні порозвалював. Прив'язав, дав білоярої пшениці, а сам пішов спать.

Цар устав ранком і послав збудить Івана — мужичого сина — чи не бачив уві сні якого коня.

Той говорить:

— Е, в мене вже є кінь, на конюшні стоїть...

Вийшли, подивились, а цар аж злякався, такий великий кінь.

— Ну, тепер зробіть мені палицю, привезіть з лісу на двох парах волів і пофарбуйте.

Привезли. Він підкинув угору, сам ліг на півтори доби спать. Прокинувся — палиця летить назад... Він підставив мізинний палець — вона у друзки розсипалась.

— Привезіть,— говорить,— мені на чотирьох парах волів, бо ця негожа.

Вони зрубали столітнього дуба, привезли на чотирьох парах волів. Він підкинув угору — сам ліг на три доби спать. Прокинувсь, чує — палка гуде.

От підставив він середній палець — палка вдарилась і на півтора аршина в землю вбилась.

— Ну, це,— каже,— добра буде. Цар і каже:

— Ну, от, як дістанеш такого коня, то я тобі яку схочеш нагороду видам і ніколи ніякої кривди не чинитиму. Слово моє тверде.

Поїхав він, але цар все-таки не вірить, щоб якийсь-то Іван — мужичий син та й коня такого сам дістав. Ну, і дав ще йому своїх богатирів вже панської, а не мужицької крові.

— Наганяйте,— каже їм цар.

Іван — мужичий син чує — земля двигтить...

— Це або змій летить, або якісь богатирі їдуть... Доїжджають, поздоровкались, а він і пита:

— Хто ви такі?

— Це нас послав цар разом з тобою їхать.

— Як же нам бути? Треба комусь із нас бути старшому, бо так ніякого порядку не буде. Треба, щоб ми комусь одному підкорялись.

Ну, ці богатирі панської крові зразу ж один наперед другого:

— Я буду старшим, я буду старшим!..

А Іван — мужичий син і каже:

— Ні, не так. Давайте по дорозі палицю кидать: чия далі впаде, той і буде старшим.

Кинув один палицю по шляху вперед. Ідуть день, їдуть другий — нема... На третій день бачать — палиця лежить. Кинув другий. Їдуть день, їдуть три — палиці нема... Найшли аж через тиждень. Кинув Іван — мужичий син. Їдуть один тиждень — нема палиці, другий і третій — нема палиці.

— Це десь твою палицю проминули...

— Не може бути: мабуть, моя палиця десь у гостях.

Проїхали ще тиждень, бачать: стоїть великий дім — мідна огорожа навколо, мідний міст аж до дому веде. Дивляться — палиця через паркан перевалилася і ріг дому одбила. А в цьому домі жили страшні змії, тільки їх дома не було — воювали десь далеко.

І говорить Іван — мужичий син до одного богатиря панської крові:

— Сьогодні ти підеш на міст на варту, а ти,— каже другому,— ляжеш коло коней, а я ляжу в будинку.— І наказав тому, що на мості: — Гляди ж, брат, не спи, а стережи...

Той ходив-ходив, а як він був з дороги — ліг і заснув на мосту. Тоді Іван — мужичий син прокинувся, бачить — північ, пора йти. Одягся і пішов на міст, дивиться — той спить; слухає: земля двигтить — змій шестиголовий летить і говорить своєму коню:

— Стій, не чмихай, проти нашої сили нема нічого. Є тільки Іван — мужичий син, але сюди його і ворон кості не занесе, бо він іще молодий.

— Ворон кості не занесе, а добрий молодець сам зайде,— каже Іван — мужичий син.

— Чи биться, чи мириться прийшов?

— Не мириться, а биться я прийшов.

— Ну,— говорить змій,— бий ти першим.

— Ні,— говорить Іван — мужичий син,— бий ти, ти на всьому царстві старший.

Шестиголовий змій як ударив, то Іван — мужичий син тільки чуть з місця здвигнувся, а тоді як вдарив змія своєю палицею, то заразом шість голів зніс.

Посік його, спалив кості, і на вітер попіл пустив та й пішов додому. На ранок і пита того, що на мості вартував:

— А що, стеріг вірно?

— Так стеріг, що мимо птиця не пролітала,— говорить.

На другу ніч Іван — мужичий син послав другого стерегти на мості, а того на конюшню.

І той заснув. Дивиться Іван — мужичий син: час іти. Пішов і став під мостом. Чує — земля гуде. Це дев'ятиголовий змій летить.

— Стій,— говорить змій до свого коня,— проти нашої сили нема другої у цілому царстві. Є тільки Іван — мужичий син. Ну, та сюди і ворон кості його не занесе.

— Брешеш,— каже Іван — мужичий син,— добрий молодець сам зайде.

— Чи биться, чи мириться зайшов?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб биться.

— Ну, бий ти!

— Ні, бий ти, ти на половину світу старший.

Той змій дев'ятиголовий як ударив — так по кісточки Івана-мужичого сина й увігнав. Але Іван ударив змія — заразом сім голів одрубав. Другий раз замахнув — і останні дві зрубав... Посік його тіло, спалив кістки і попіл за вітром розвіяв. Пішов Іван — мужичий син у свій дім досипать. На ранок спитав і того:

— А що, стеріг добре моста?

— Так стеріг, що й миша мимо не пролізла.

На третю ніч зібрав він обох богатирів, повісив рукавичку на стіні і сказав:

— Піду я сам, братці, стерегти моста, а ви глядіть на мою рукавичку: як буде піт, то гуляйте, а як буде кров з рукавички капать, так пускайте мого коня.

Став під мостом; опівночі чує — земля за дванадцять верст гуде, листя на дубах опадає. Це вже найстарший змій летить на тому коні, що жар може їсти, а полум'я пити. Летить і говорить до свого коня:

— Стій, не спотикайся, проти нашої сили нема сили на всім світі. Є десь Іван — мужичий син, ну, він ще малий. Йому ще тільки на печі сидіть — сюди він не зайде, сюди і ворон кості не занесе.

А той:

— Ворон кості-то не занесе, а добрий молодець сам прийде.

— Що, будем биться чи мириться?

— Не за тим добрий молодець зайшов, щоб мириться, а за тим, щоб биться.

— Бий,— говорить змій.

— Ні, ти бий, ти на всьому світі дужчий.

Як ударив змій, то Іван — мужичий син аж зблід. Бились-бились... У змія з дванадцяти зосталося вже три голови. А Іван — мужичий син уже по самий пояс у землю загнаний, от-от охляне.

— Слухай, ти,— говорить змій,— у тебе батько був?

— Був.

— Воли у його були?

— Були.

— Орав він?

— Орав.

— А давав оддихать?

— Давав.

— Ну, давай і ми оддихнем.

Іван — мужичий син як став оддихать, та й кинув свою палку навідмаш і розбив конюшню. Тут його кінь вирвавсь, прибіг до його, став землю одривать...

А ці богатирі прокинулись, бачать — кров'ю попідпливали, та з рукавички кров іде, але бояться йти виручати Івана — мужичого сина, думають: для чого нам свої голови за нього підставляти?

Але кінь тим часом землю оббив круг Івана, тоді й говорить Іван — мужичий син до змія:

— Аж тепер я тебе вб'ю. Змій і говорить:

— Ну, добре, але я хочу тобі сказати ще перед смертю: ти хоч і візьмеш в мене цього чарівного коня, що цареві потрібний, але ти не доведеш його додому; єсть у мене ще три сестри і мати та батько, цар Ірод. От вони і тебе, і тих двох богатирів все рівно з світу зживуть!

Відрубав останні голови Іван, а сам задумався, а тим часом та бабуся, що він кінськими шкурами її хату укрив, почула, що на Івана біда насувається, бо вона все знала, що в світі робиться, та послала свого песика до Івана, а песик і каже йому:

— Будете ви їхать додому, захочете так пить, що один до одного не зможете слова промовить: буде вам по праву руку криничка, вода як скло чиста. Не пийте її, а лиш вдар по ній навхрест палкою, побачиш, що з неї вийде. Під'їдете далі, захочете їсти: стоятиме явір, під явором стіл, там лежатимуть паляниці, яблука й усякі напитки й наїдки. Не їжте, а ти вдар навхрест, побачиш, що вийде з того. Приїдете далі, захочете спать — під явором стоятимуть ліжка. Не лягайте, вдар по них, побачиш, що буде.

Вислухав Іван, подякував бабусиному песику, забрав того коня і разом з двома богатирями поїхав додому. Ідуть, їдуть, захотілось їм пить — аж справді, над шляхом криничка праворуч. Ці два богатирі хотіли напиться.

— Ні, підождіть,— говорить Іван,— подивлюся.

Та так рубонув шаблею навхрест, а кров так і потекла (а це змієва сестра перекинулась криничкою). Поїхали далі — зарубав іще двох сестер, що були у вигляді їжі і ліжок. Далі оглянулись — хмара наступа попід небесами. Коли вони придивляються — аж це стара змія-мати женеться. Одна губа в неї аж попід небесами, а друга понад землею.

Іван — мужичий син і говорить:

— Ех, давайте, братці, втрьох биться з нею, бо сам я її не подужаю.

Але ці два полякались і не хочуть битися — тікають. Ну, Іван тут бачить, що нічого не вдіє сам, доведеться пропадати, думає. Але згадав, що тут недалеко, за горами, за лісами, є величезна кузня. От він пришпорив свого коня та чимдуж до цієї кузні, ну, а ці два богатирі теж за ним — бо ж нікуди більше їм дітись.

Підлітають до тієї кузні:

— Одчиніть.

Ковалі одчинили їм дванадцятеро дверей залізних, вони улетіли, а двері самі собою й зачинились. А змія сіла коло кузні й давай вогненним язиком двері пролизувати.

Іван — мужичий син бачить, що не жарти, та до ковалів:

— Миттю робіть плуга, та такого здорового, щоб аж під стелю кузні, і робіть такі ж великі щипці.

Ну, ковалі враз узялись за роботу, а змія все далі й далі пролизує. Вже тільки троє дверей залишилось, а тут ковалі вже кінчили плуг і щипці.

Пролизала вона останні двері, встромила голову, а тут Іван за щипці та щипцями розжареними і здавив її за губу. Накинув на неї плуга, вибіг надвір і давай нею орать землю — такі скиби, як хата, завбільшки. Оре, і лупить її, та все щипцями розжареними за губу тисне. Орав-орав змією доти, доки вона і не лопнула.

Він тоді викинув її в море, свого коня пустив на пашу, а богатирів цих додому прогнав.

— Ідіть,— каже,— боягузи, а то з вами тільки морока. А ще,— каже,— панської крові!

А сам поїхав на цьому коні, що в змія взяв. Їде він, їде, зустрічає діда старого. Проїхав він його і не сказав «здоров». А далі нагадав:

— Що ж я, ще молодий хлопець, і я йому, старому, честі не оддав, не сказав, «здоров». Треба вернуться, поздоровкаться...

Вернувсь.

— Здрастуйте,— говорить,— дідусю, вибачайте, що я проїхав — честі вам не оддав, не поздоровкався.

— Еге,— каже дід,— ніколи старих людей не минай, завжди поздоровкайсь... Їхатимеш ти, а вискоче до тебе такий кривий та капшивий дід на дерев'янці і буде говорить до тебе: «Ну, молодець, та й кінь добрий, але ти однаково не випередиш мене». Так ти,— говорить,— не зрізуйся з ним наввипередки. А може, тобі по путі хто буде трапляться, приймай, не одказуйсь...

Поїхав... Бачe — назустріч шкульга на дерев'янці такий поганий, сопливий дід...

— Ну,— говорить,— молодець, та й кінь же у тебе, але хоч я який поганий, ти мене однаково не випередиш.

— Ну, та я не стану з тобою сперечатись, ні то й ні...

Та тільки сказав це Іван — мужичий син, а той дід сопливий своєю дерев'янкою в стремено, а Івана миттю якоюсь гострою стрілою збив з сідла та й загув на коні. Іван — мужичий син і оглянутись не встиг. А це був не хто інший, як сам цар Ірод — батько зміів.

Розсердився Іван — мужичий син:

— Ну,— каже,— я ж тобі цього не подарую, я ж тебе, Ірода проклятого, і пішки знайду.

Та палку в руки, шаблю до боку і пішака... Іде він, але відчуває, що та ранка від стріли царя Ірода все розбухає і розбухає, все більшою робиться і більшою, вже так, що Іван і знемагати почав.

«Е, це вже біда,— думає Іван — мужичий син.— Це, виходить, цар Ірод отруєною стрілою мене вдарив».

Пройшов ще трохи Іван та вже й зовсім охляв.

«Це,— каже він сам до себе,— тепер не побити мені царя Ірода, тепер він мене одним пальцем поборе...»

Іде Іван — мужичий син, сумний-сумний, а назустріч йому дід — борода до землі. Поздоровкались, розпитались — хто, куди? Дід і каже:

— Піду й я з тобою.

— Хто ж ви такий?

— Я — той, що може од собак оборонить.

Здвигнув Іван — мужичий син здивовано плечима, але згадав пораду старого і мовчить.

Підійшли далі, являється їм другий дід, пристав до них:

— Я,— каже,— Мороз.

Ідуть... Третій дід... Розпитались — хто, куди? Той каже:

— Я — той, що море викосить і в копиці складе.

— Ну, ходім і ти з нами!

Далі — четвертий, що «їсть і не наїсться». Там — п'ятий, «що п'є й не нап'ється». Шостий — «біжу й не набіжуся». Сьомий— «я за двадцять верст бичем улучу». Восьмий— «я на двадцять верст бачу»...

Ідуть вони до царя Ірода, у його государство. Цар Ірод бачить, що ніхто й до границі не підходив, а то — в землі його увійшли... Звелів випустить на них сім тисяч злих-презлих собак-гієн, кожна по дві голови має.

Собаки біжать — як хмара синіє.

— Ну, що ж, братці,— каже Іван — мужичий син,— порозривають нас собаки, я слабий, ледве ноги переставляю, не можу боротись з ними.

— Да ось я, що од собак одбороню,— сказав самий перший дід.

Як захватив їх... Вибив усіх і на скирти постягав усіх собак-гієн. Цар Ірод бачить — й собаки не помогли, йде цілий гурт в його государство. Приходять до його дому, ввійшли в двір, під таке велике залізне склепіння, а

воно, це склепіння,— р-раз, і закрило їх. І опинився Іван — мужичий син з своїми супутниками ніби у великій залізній хаті. Аж тут цар Ірод наказав своїм слугам топити під стінами так, щоб всі попеклись. Навалили вони гору лісу під стіни і ну давай топить. Але Мороз-дід як почав прижарювать, то на залізних стінах аж іній став. Спалили весь ліс слуги царя Ірода, а Ірод і каже їм:

— Відчиніть вже та вигорніть лопатами жужелицю з мого ворога — Івана — мужичого сина:

Відчинили — аж вони всі живі, а Іван і каже:

— Що ж ти, царю, такий немилостивий, у таку холодну кімнату посадив нас — трохи не померзли...

— Все одно,— каже Ірод,— зараз я тобі голову відрубаю, бо я знаю, що ти отруєний і не можеш воювати зі мною! А сам думає: «Вбити його я ще встигну, давай помучу ще добре». Та й каже:

— Ну, от я вам задам задачу; як зробите — пущу живих, а як не зробите — голови всім позрубую. За одну ніч море висушіть, пісок у купу зложіть, а ні, то...

Ліг Ірод спати на ніч, а той, «що міг косить», викосив його за ніч і в купи поскладав. Прокинувся ранком Ірод, бачить — нема води й краплі ніде. «Гм! — думає.— Що за чудасія». Задає другу задачу:

— Скільки в мене є худоби — я приготую обід, як усе з'їсте — живі будете, а як ні, то голови постинаю.

А Іван — мужичий син і думає: «Скоріш би рана заживала, скоріш би, я йому покажу, як нас мучить».

А в Ірода була полонена одна, дуже красива дівчина. От вона і взялась Івана лікувати. Знала вона всякі ліки. Ну, а тим часом наварив цар Ірод стільки котлів, що й у дворі не вміщається, горілки поналивав кілька тисяч бочок. Посідали вони їсти. Не більш із'їли, як одного вола, а Іван — мужичий син і журиться: «Ми й за три роки не з'їмо...» Коли тут нагадали, що єсть один дід — «їм — не наїмся» і один дід — «п'ю — не нап'юся». Як почали вони обидва трощить, то казали, що ще й мало, ще б їли...

Бачить цар Ірод, що нічим їх не візьмеш, хотів уже різать, але рішив ще помучити.

— Хто завтра,— каже він,— принесе раніш води з моря, чи моя дочка-скорогонка, чи ви? Як ви — живі будете, а ні, то...

А Іван усе думає: скоріш би рана заживала, скоріш би... А полонена дівчина каже:

— Не журись, скоро вже.

Переночували. Дочка-скорогонка чуть світ наділа чоботи-скороходи, шапку-невидимку, за відерце — й подалась до моря. Вона побігла, а вони всі сидять, думають — которому бігти? Згадали, що є «біжить — не набіжиться». Побіг він, набрав води, раніш Іродової дочки-скорогонки біжить, а вона бачить це, та взяла і сипнула йому під ноги сонного порошку, він і впав та заснув біля відра.

Бачить Іван — мужичий син і його супутники, що Іродова дочка вже біжить, а того їхнього «біжить — не набіжиться» й не видно ніде. А Той, що на двадцять верст бачить, подивився і бачить, що «біжить — не набіжиться» спить. Тоді Той, що на двадцять верст бичем улуча, розпустив свій бич та як потягне того, що спав, той прокинувсь — за відро,— біжить і приніс воду раніше, ніж Іродова дочка-скорогонка.

Тоді Ірод бачить, що вже нічого для них важкого нема, та й вихопив меча і наказав тягти Івана і його супутників на залізний тік. Виводять Івана, а дівчина полонена і каже:

— Уже зажила твоя рана.

Вивели Івана, тільки хотів цар Ірод рубать, а Іван як хватне царя Ірода, та як шпурне ним на гострий шпиль його замку, так цар Ірод і дух спустив. Ну, взяв він тоді того коня, що Ірод в нього викрав, дівчина полонена теж з ним збирається, а ці діди і кажуть:

— Ну, а ми послужили тобі, Іван — мужичий син, та тепер підем далі своєю дорогою, іншим добрим людям служити.

Поцілувались з Іваном та й пішли.

Приїжджає Іван — мужичий син в своє царство та й оддає так, як обіцяв, бо завжди любив слова дотримувати, цареві коня того, що жар їсть, полум'я п'є, а як біжить, то на дванадцять верст земля гуде і листя з дубів осипається. Але тут якраз стояли цих два богатирі панської крові, що їх цар посилав разом з Іваном, та як побачили вони ту дівчину, що Іван з полону у царя Ірода її визволив, та й зразу до царя:

— Так і так, негоже Іванові — простому мужичому синові, одружуватись на такій красуні, вона може бути за жінку тільки богатиреві панської крові.

— Молодці, правильно говорите,— каже цар та до Івана: — Ти, Іван, є мужичий син, і негоже віддавати за тебе таку красуню, вона може бути жінкою тільки богатиря панської крові.

Поблід Іван-мужичий син та й каже:

— Я її з полону визволив, вона мене любить, я її люблю і нікому я її не віддам.

— Ні, віддаси! — каже цар.

Тоді Іван скипів та до царя:

— Ти обіцяв мене нагородити, чим я захочу, і ніякої ніколи кривди мені не чинити. Я трьох зміїв-велетнів убив, стару зміїху в море загнав, царя Ірода на той світ перевів — то коли ти мені будеш за мою добрість так платити і так слово своє ламати, то я й тебе і весь твій рід одним махом з світу зведу!

Та як замахнеться своєю палкою, то аж всі дерева пригнулись, а царський дворець аж затрясся. Ну, тоді цар злякався та вже й ні слова. А Іван — мужичий син одружився з дівчиною-красунею та й зажили щасливо. Але вже ніколи не вірив ні царському, ні панському слову.

1.5. Козак Мамалига

(**Джерело**: https://libruk.com.ua/reader/ukrainski-narodni-kazky/kozak-mamaryha/)

Козак Мамарига служив у багачів двадцять п’ять років, заробив три мідні гроші та й пішов у путь-доро-гу, куди очі світять. Іде він дорогою, іде, зустрічає па рубка.

Добридень, парубче! — каже.

День добрий і вам! — відповідає той.— А хто ви такий є?

Я козак Мамарига, служив в багачів двадцять п’ять років, заробив три мідні гроші та й іду, куди очі світять. А ти хто?

А я,— каже парубок,— наймитував в одного па на, та як косив жито, то знайшов у полі торбинку-во-лосянку, таку, що сама дає їсти й пити. А пан дізнався про цю торбинку та й наказав мене бити, а торбинку відібрати. Тільки я торбинку забрав та й утік.

А де ж торбинка?

Розбійники в лісі напали й відняли!

—Ну, ходімо разом, будеш мені за брата.
Пішли вони вдвох. Ідуть собі, йдуть, зустрічають

другого парубка.

—Добридень, парубче! — кажуть.

День добрий і вам,— відказує той.— А хто ви такі є?

Я козак Мамарига, а це мій побратим. А ти хто?

А я,— каже парубок,— наймитував в одного пана, та як рубав у лісі дрова, то знайшов на дереві торбинку-дротянку, таку, що сама будь-яку роботу зробить. А пан дізнався про цю торбинку та й наказав мене бити, а торбинку відібрати. Та не став я того ждати, взяв та й утік.

А де ж торбинка?

Розбійники в лісі напали й відняли!

—Ну, ходімо з нами, будеш нам за брата.
Пішли вони далі. Ідуть та й їдуть, зустрічають тре
тього.

—Добридень, парубче!

День добрий і вам. А хто ж ви такі?

Я козак Мамарига, а це мої побратими. А ти хто?

А я,— каже третій парубок,— наймитував в од ного пана, та як пас коні, то знайшов у лузі чоботи такі, що поверх води ходять. А пан дізнався та й хотів мене бити, а чоботи відібрати, то я й утік.

Де ж ті чоботи?

Розбійники в лісі напали й відняли.

—Ну, ходімо з нами, будеш нам за брата.
Пішли вони вчотирьох. Де хліба випросять, де на

роботу за харчі стануть — так і йдуть. Дійшли якось до роздоріжжя, де чотири дороги розходяться. Поди вився козак Мамарига й каже:

—Тут, брати мої, треба нам різнитися. Є в мене три
мідні гроші, беріть собі кожен по грошу, та хто на яку
сторону хоче, то туди й ідіть. А мені яка дорога зоста
неться, така й буде.

Дав він їм кожному по мідному грошу, попрощали ся вони і розійшлися — той на ту дорогу, а той на ту… Пішов далі козак Мамарига сам один. Ходив довго, аж три роки. Ішов якось великим лісом, вийшов на широку галяву.

Коли дивиться — чотири чоловіки один з одним б’ються. Він до них:

—Добридень,— каже,— люди добрі, за що це ви
б’єтесь?

А вони відповідають:

—Та ось є в нас торбинка-волосянка, що сама дав
їсти й пити, та торбинка-дротянка, що будь-яку робо
ту сама робить, та чоботи, що поверх води ходять. А

ще є в нас кінь Гивер. Так отой каже, що я візьму те, а отой каже, що і я візьму те, ніяк не поділимось та й б'ємося.

«Еге,— думає козак Мамарига,— це, значить, ті самі розбійники. Ну, заждіть же, я вас помирю!» А сам говорить:

—Чи згодні ви послухати мене, козака Мамаригу? Ніхто краще не поділить вас, як я.

Згодні,— кажуть розбійники,— діли нас, коза че Мамариго!

Отак зробіть,— каже він.— Покладіть отут біля мене торбинку-волосянку, торбинку-дротянку й чобо ти і коня Гивера поставте, а самі йдіть на той кінець галяви. Тоді я махну рукою, а ви й біжіть усі разом: хто перший прибіжить, той бере, що найбільш до впо доби, потім другий — і собі візьме, далі й третій, а вже четвертому те, що зостанеться.

Побігли вони та той кінець галяви, а він не став часу гаяти, вмить торбинки закинув на плечі, чоботи взув і на коня Гивера скочив.

Гей, козаче,— каже кінь Гивер,— як тебе нес ти — чи поверх дерева, чи поверх комишу?

Неси поверх дерева! — говорить козак Мама-рига.

Як звився кінь понад деревами. Розбійники побачи ли, біжать назад, та де вже їм коня Гивера здогнати!

А козак Мамарига від'їхав далеко тим конем та й думає: «Треба мені моїх побратимів шукати та їм їхнє майно повернути, що колись в них розбійники відня ли. Віддам їм торбинки, волосяну та дротяну, і чобо ти, а вже кінь Гивер мені зостанеться». І поїхав по сві ту їх шукати.

Довго там чи хутко, а приїжджає він якось до бага того двору. Просить води напитися, коли це виходить з /хати господар і питав:

А хто ти в та куди їдеш?

Я,— каже,— козак Мамарига, їду шукати моїх побратимів.

Зрадів той чоловік, кинувся до нього:

Та я ж і є твій побратим, що колись торбинку-во лосянку знайшов і від пана втік!

Отож я й привіз тобі твою торбинку-волосян ку! — каже козак Мамарига.

Тут побратим бере його за руки*веде до хати, са дить до столу, подають йому їсти й пити. Козак Мама рига дістає торбинку-волосянку та й дає йому.

—Ні,— побратим каже,— не візьму я в тебе тор бинку, нехай вона твоя буде. Мені ж отой твій мідний гріш щастя приніс, я тепер забагатів і живу в повному достатку.

Погостював козак Мамарига в свого побратима днів зо три, а тоді попрощався з ним і далі поїхав — тих двох шукати.

Чи довго, чи хутко, а приїздить він до ще багатшого двору. Виходить господар,— а то другий побратим, що колись торбинку-дротянку знайшов та від пана втік! Ну, й цей козака Мамаригу з пошаною зустрів, а від торбинки-дротянки відмовився:

—Я,— каже,— з твого мідного гроша тоді забага тів і живу тепер у повному достатку. Нехай торбинка твоя буде.

Погостював козак Мамарига і в цього, поїхав тре тього шукати. їздив, їздив по світу та й приїхав до багатого двору, ще багатшого за ті двори. Вийшов назустріч господар — а то третій побратим! Прийняв і він козака Мамаригу з пошаною, а від чобіт відмо вився.

—В мене,— каже,— від твого мідного гроша до статок пішов, то мені тепер ті чоботи непотрібні — нащо мені поверх води ходити? А тобі вони, може, в пригоді стануть.

Попрощався козак Мамарига і з цим побратимом та й поїхав собі далі по світу мандрувати, щастя-долі шукати. їздить та й їздить, поки втомиться, а тоді спиниться десь при дорозі і торбинку дротяну дістає:

—Торбиночко-дротяночко, став мені шатро!

Виходять тут з торбинки слуги, вмить шатро постав лять, а самі знов у торбинку сховаються. Козак Мама рига тоді торбинку-волосянку розшморгує:

—Торбочко-волосяночко, дай мені їсти й пити!
Враз де не візьметься стіл, на столі наїдки, напитки

різні,— їж, пий донесхочу. А тоді тільки скаже:

—Торбочко, уберись!

Все й прибереться знову в торбу, як і не було.

Отак мандрував козак Мамарига та, мандруючи, й приїхав у чужу землю. І почув тут від людей, що є в цій землі король, а в короля проти палацу стоїть сто літній дуб, а під тим дубом лежить скарб незліченний. І оголосив король: хто того дуба зрубає, коріння ви корчує і скарб дістане, то він тому півкоролівства від пише і дочку свою заміж оддасть. Та тільки хто не брався — ніхто не може того дуба зрубати.

Почув про те козак Мамарига й каже:

—Що ж, спробуємо зрубати!

Поїхав він до королівського палацу та й оповістив ся, що приїхав, мовляв, дуба рубати. Вийшов до нього король.

Хто такий? — питає.

Я,— каже,— козак Мамарига, можу тобі скарб з-під дуба дістати.

Ну,— король каже,— як дуба зрубаєш і скарб дістанеш, то я тобі півкоролівства відпишу і дочку мою, королівну, за тебе віддам. Та як не зробиш за ніч — твоя голова з пліч!

От настала ніч, козак Мамарига пішов до того дуба, розшморгнув торбинку -дротянку:

—Торбиночко-дротяночко, зрубай дуба, коріння
викорчуй, скарб дістань!

Тут вийшли з торбинки слуги, взялися до роботи. А козак Мамарига ліг собі осторонь і спочиває. Ще й півночі не пройшло, а вже дуб зрубаний, коріння ви корчуване і скарб витягнений. А слуги знов у торбин ці поховалися.

Королю не спиться, не терпиться. Встав удосвіта, вийшов на ґанок та так і оторопів: нема в дворі ду ба — вже зрубаний, а там, де він стояв,—

тільки яма глибока, і стоять край тої ями великі скрині ковані, а в них золото, самоцвіти — скарб незліченний.

Прокидається тут козак Мамарига, походить до ґанку.

—Ось,— каже,— давно вже все зроблено!

—Справді, зроблено,— каже король.— Бери тепер за себе мою дочку!

А королівна вередує, не хоче:

Чого це я маю за простого козака йти?

Нічого не вдієш,— каже король,— треба йти.

Взялися тут весілля гуляти. Вже й відгуляли. Від писує король козакові Мамаризі півкоролівства. А ко зак Мамарига каже:

Що мені півкоролівства?! У вас королівство ма ле, відпишіть мені все, а половини я не хочу!

Не хочеш, то твоя воля,— каже король,— а тіль ки другої половини я не дам!

Виводить тоді козак Мамарига із конюшні свого коня Гивера, бере жінку за руку.

—Бувайте здорові,— каже.— Коли не хочете від писувати усього королівства, так я поїду з жінкою в іншу землю.

Сідає на коня і жінку саджає.

Як тебе нести? — питає кінь Гивер.

Неси поверх дерева!

Поніс кінь Гивер, тільки курява звилася. Несе добу, несе другу, заніс аж до Чорного моря. Помчав понад Чорним морем — вже й землі ніде навколо не видно, скрізь тільки хвилі ходять. Коли ось — камінь серед моря. Спустилися вони на той камінь відпочити. Ко зак Мамарига здіймає з плеча торбу-волосянку.

—Торбочко-волосяночко, дай нам їсти й пити! Тут стіл враз де не взявся: наїдки, напитки на столі,

що королівна й у свого батька таких не бачила. Напи лися, наїлися.

—Торбочко-волосяночко, уберись!

Все й прибралося вмить, не стало нічого. Полягали

тоді вони на камені спати. Він заснув міцно, а вона

І тишком-нишком встала, торбинки обидві заховала та

до коня Гивера. Тільки ногу в стремено поставила,

а кінь одразу й питає:

Куди тебе нести?

Неси,— каже,— до мого батька!

І поніс її кінь — тільки й бачили!

Виспався козак Мамарига, прокинувся, коли ди виться — нема ні коня, ні жінки, ні торбинки-воло-сянки, ані дротянки. Тільки чоботи лежать.

—Е,— каже він,— як чоботи тут, то ще козак Ма
марига не загине!

Узув чоботи та й пішов поверх води. Ішов, ішов, аж дві доби, перейшов через море. Іде далі суходолом. Схотілося йому їсти. Бачить — стоїть кущ вишневий із ягодами. Козак Мамарига ягодку вирвав, кинув у рот — і враз виріс у нього на голові величезний ріг. Вирвав другу ягідку, кинув у рот — виріс другий ріг.

—Гай-гай,— каже він,— як же мені з такими ро
гами жити?!

Коли дивиться — стоїть другий кущ, і на цьому

теж ягід рясно.

—А що,— каже,— може, й ці покуштувати?

Вже ж гірше не буде.

Вирвав з того куща ягідку, з'їв — і спав один ріг. Вирвав другу, з'їв — другий ріг спав. Нарвав він тоді ягід із того й з того куща та й пішов у те королівство, де була його жінка.

Як став підходити, сяк-так перевбрався, щоб не впі знали, й пішов до королівського ґанку. Гукав:

—По ягоди!

Королівна почула, посилає служницю:

—Піди,— каже,— подивись, що воно за ягоди.
У нас ще цвітуть, а десь, видно, вже поспіли.

Служниця вийшла, питає:

Чи добрі ягоди та чи дорогі?

Дорогі та добрі.

Почому?

—По срібному карбованцю ягідка!
Служниця пішла, розповіла королівні. Королівна

дала їй карбованців півсотні.

—На,— каже,— купи мені тих я*ід.

Козак Мамарига гроші взяв, ягоди віддав, а сам геть подався. От бере королівна ягідку й кидає в рот,

та відразу й другу, теж в рот,— і раптом виросли в неї на голові два величезні роги. Кинулася королівна до дзеркала, глянула — та як закричить з переляку! Збіглися слуги, прибіг король, жахнувся.

—Що це таке? Що ти їла?

А вона плаче й про ягоди розповідає.

—Не може того бути,— каже король,— щоб від
ягід таке сталося. Ану, де ті ягоди?

Взяв та й вкинув і собі в рот ягоди. Тут зразу й в нього роги виросли! Злякався король, розгнівався, наказав швидше бігти та схопити того чоловіка, що ягоди продавав. Побігли солдати, шукали, нікого не знайшли. Що ж тепер робити? Як королю й коро лівні з такими рогами жити?!

Скликає король лікарів та знахарів, щоб оті роги зігнати.
Поз’їжджалися лікарі та знахарі з усього королівства. Подивились-подивились, нічого не зроб лять, не спадають роги! Посилає король гінців по

чужих землях, оголошує: хто зможе роги зігнати, тому він усе своє королівство відпише, аби тільки йому з дочкою такої бридоти позбутися. Поприїз дили лікарі і з чужих земель, як не мудрували, чим там не мазали — нічого не вдіють…

Королівна плаче-розливається, король лютує, а народ глузує та буриться: «Нащо нам король із ро гами? Не хочемо такого короля!»

От приходить козак Мамарига до короля.

Добридень,— каже,— тестенько, може, я вам допоможу?

Ой зятенько, допоможи! — каже король.— Відпишу тобі все королівство, аби такого лиха позбутися!

Гаразд! — каже козак Мамарига і дає йому дві ягідки з того другого куща. Тільки проковтнув їх король — вмить роги спали. А королівна плаче, благає:

Чоловіче мій любий, дай же й мені!

Ні,— він каже,— тобі не дам. Де ти мого коня Гивера діла?

—Живий твій кінь, у стайні стоїть. Пожалій мене,

дай ягідку!

А торбинки, волосянка та дротянка, де?

Цілі твої торбинки, в спальні на гвіздку ви сять. Порятуй мене!

А не будеш більше мене кидати?

Не буду до віку вічного!

Тут бере він ягідку і кидав їй у рот — враз один ріг спав. Вкинув другу — другий ріг спав. І стала королівна така, як і була.

—Ну, дивись, щоб ти знала, як чоловіка шанувати!

Почали вони тут радіти… Відписав король коза кові Мамаризі усе королівство, і живуть в тому королівстві всі багаті та щасливі: торбинка-волосянка кожному їсти-пити дає, а дротянка будь-яку роботу робить.

ІІ. КАЗКИ НА БАЖАННЯ ПІЗНАВАТИ НОВЕ І ЦІКАВЕ

2.1. Розумне мишеня

(**Джерело**: https://proridne.org/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BA%D0%B8/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D1%83%D0%BC%D0%BD%D0%B5%20%D0%BC%D0%B8%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8F.html)

Пообідавши, лев ліг у холодочку відпочити. Тільки гарно задрімав, а мишеня вилізло із своєї нірки і побігло по ньому. Звір спросоння подумав, що його хтось ловить, злякався і підняв голову. Аж раптом бачить, що то мишеня пробігло. Лев і каже:

— Як ти смієш мене турбувати?! Ти знаєш, хто я? Та я тебе зараз роздавлю і ніхто не дізнається.

— Вибачте, вибачте, пане господарю! — жалібно запищала мишка. — Будьте ласкаві, пробачте. Змилуйтеся наді мною, а я вам у пригоді стану.

Лев засміявся. Його дуже здивувало, що маленьке мишеня може стати йому у пригоді. А далі й каже:

— Ну, біжи своєю дорогою, подивимося, як ти мені в пригоді станеш! Тільки пообіцяй, що більше не будеш старших турбувати без причини.

Мишеня швиденько побігло і сховалося у бур'яні. Не пройшло і тижня після того випадку, як лев сам потрапив у біду. Вночі він гуляв у лісі і попався у тенета. Як не пручався, як не виривався, та з кожним разом заплутувався все більше. Мишеня побачило, що лев потрапив у біду, і прибігло йому на допомогу.

2.2. Казка про допитливого горобчика

(Джерело: https://svitkazok.pp.ua/gorobchyk.html)

В однієї сімейки горобчиків був маленький синок, такий собі допитливий маленький горобчик. Він недавно тільки з'явився на світ, тому

йому все було дуже цікавим. Любив він спостерігати і за сонечком, яке рано встає, і за хмарками, яких ганяє вітер, і за дощиком, який все навкруги вмиває і відсвіжує.

Аж ось одного разу у нашого горобчика трапилася нагода побачити як жабка після дощу в калюжі бавиться. Це було настільки цікаво та весело. Здавалося, ніби жабка з краплинками дощику потоваришувала і вони разом гралися. То жабка плигне в калюжу і всі краплинки води в різні сторони розбігаються, то ніби самі краплинки просяться заскочити до жабки в її новенькі гарненькі чобітки. А як гарно ті краплинки переливаються на сонечку!

Ось так спостерігав наш горобчик за тими веселощами, що й самому захотілося приєднатися до тієї компанії. А ***жабка*** була і не проти. Вона була дуже рада новому другу і тепер вони вже разом могли стрибати по калюжам та навіть бігати навипередки.

Ось так весело провели цілий день нові друзі. Але наступного ранку відчув горобчик, що з ним щось недобре. Гратися не хочеться, улюблених смаколиків також. Мама з татом вже почали непокоїтися, що ж сталося і зрозуміли, що їх синок захворів. Довго прийшлося малечі лікуватися, лежати під теплою ковдрою та пити багато чаю з малини. А коли нарешті горобчик видужав, запитав маму й тата, чому з ним така біда сталася.

Виявилося, що він не знав, що перед тим як бавитися в такі ігри, краще спитати дозволу у дорослих. А вони вже знають, що робити, щоб і весело було і не захворіти.

2.3. Каліф-чорногуз

(Джерело: https://megaznaika.com.ua/kalif-chornohuz-vilhelm-hauf/)

Одного чудового дня, коли сонце було вже на вечірньому прузі, каліф багдадський Хасід гарненько сидів собі на тахті. У полудень так парило, що, зморений спекою, він трохи подрімав, а тепер, після сну, був благодушний і веселий.

Попихкуючи, каліф курив довгу, з рожевого дерева люльку і помалу сьорбав каву, яку приніс раб. Все йому було до смаку, і вдоволений, він раз у раз погладжував бороду. Хоч би хто глянув тоді на каліфа, одразу зрозумів би, що тому справді добре на серці.

А в такі хвилини з ним легко було говорити про що завгодно: каліф був справедливий, милостивий і до людей приязний. Тому-то великий візир

Манзор щодня одвідував свого каліфа саме в таку пору. І того дня Манзор прийшов також надвечір, тільки, всупереч звичаю, був чимсь заклопотаний.

Каліф одвів трохи від уст люльку і спитав:
– Чого це ти, пане великий візир, такий смутний та невеселий сьогодні?

Великий візир склав навхрест руки на грудях, вклонився і відповів:
– Пане-господарю! Чи смутний я, чи ні, того не знаю, але бачив я у крамаря, який стоїть на вулиці коло твого палацу, такі гарнісінькі речі, що мене аж за серце взяло, чому-то я не маю зайвих грошей!

Каліф уже давно збирався чим-небудь потішити свого великого візира і тому звелів одному з чорних рабів спуститися униз і привести того крамаря. Незабаром раб повернувся разом з крамарем. Це був невеличкий гладкий чоловік з темно-смуглявим обличчям і в пошарпаній одежині. Він приніс з собою скриньку, де було багато всякого розмаїтого краму: персні, намиста, дорогі з оздобою пістолі, срібні чарки, черепахові гребінці. Каліф і візир все передивились, і зрештою каліф купив собі й візирові по гарному пістолю, а для візирової дружини – гребінчика.

Коли крамар уже збирався зачинити свою скриньку, каліф побачив якийсь маленький прискриночок і спитав, чи немає там якого краму. Крамар зараз же розчинив прискриночок і витяг звідти табакерку з якимсь чорним порошком. Був там ще довгий аркуш паперу, так чудернацьки списаний, що ні каліф, ні Манзор не змогли його прочитати.

– Обидві ці штуки дісталися мені від одного купця, а сам він знайшов їх на вулиці святого міста Мекки, – сказав крамар, – і я сам не знаю, що вони означають. Вам би я віддав їх за безцінок, бо мені вони ні до чого.

Каліф, який любив збирати всякі стародавні рукописи, дарма що не міг їх прочитати, купив табакерку та рукопис і відпустив крамаря.

Йому дуже кортіло довідатися, що на тому аркуші написано, і він спитав візира, чи не знає той когось, хто б розтлумачив цей текст.

– Ласкавий пане й господарю! – відповів візир. – При великій мечеті живе один учений чоловік на ймення Селім, він знає всі мови. Звели йому прийти сюди; Може, він розбере ці таємничі закарлючки.
Зараз же було приведено вченого Селіма.

– Селіме, – сказав йому каліф, – кажуть, що ти дуже вчений. Ану ж бо, поглянь на цей папір, чи зумієш ти його прочитати? Як зумієш, то подарую

тобі нову святкову одежу; якщо ж ні – то заробиш дванадцять разів по пиці та двадцять і п’ять палок у п’яти, бо, виходить, задарма тебе люди звуть «ученим Селімом».

Селім вклонився й промовив:
– Твоя воля, господарю!
Довго він розглядав рукопис і нарешті вигукнув:
– Це по-латині, мій пане! Звеліть мене повісити, коли це неправда.
– Кажи ж, – звелів каліф, – коли по-латині, то про що там пишеться.
Селім почав перекладати:
– «Ти, хто знайшов цей папір, дякуй Богові за його ласку. Хто понюхає з цієї табакерки й промовить при тому «мутабор», той може перекинутись на яку схоче тварину і буде розуміти мову кожної з них. Як схоче він знову набути людської подоби, то нехай тричі поклониться на схід сонця і промовить те саме слово. Однак стережися: поки ти перекинутий, не засмійся, а то зникне те чарівне слово з твоєї пам’яті, і ти довіку зостанешся твариною».

Почувши про отаке диво, каліф був дуже задоволений. Він звелів ученому присягтися, що той нікому не розкриє цієї таємниці, подарував йому дуже гарну нову одежину і пустив додому. А візирові своєму сказав:
– Це зветься – добре купити, Манзоре! Який я радий, що зможу стати твариною! Завтра раненько приходь сюди до мене. Ми разом підемо в поле, нюхнемо з табакерки і тоді послухаємо, про що говорять у воді й повітрі, в гаях і степах!

II

На другий день, тільки-но каліф одягнувся й поснідав, як уже прийшов великий візир, щоб за каліфовим наказом піти з ним разом на прогулянку. Каліф запхнув табакерку з чарівним порошком за пояс і, звелівши своєму почтові лишатися на місці, рушив у дорогу вдвох із великим візиром. Спочатку вони йшли нескінченними садами каліфа, даремно вишукуючи якусь живу тварину, щоб спробувати, як-то воно розуміти звірячу мову. Не зустрічаючи нічого путнього, візир сказав каліфові, що, на його думку, найкраще було б піти за сади, аж до ставу, де він часто-густо бачив чорногузів. Своєю поважною поведінкою і чудним клекотом вони завжди привертали його увагу.

Каліфові сподобалася думка візира, і вони, рушили далі. Прийшовши до ставу, вони побачили там одного чорногуза, що, шукаючи жаб, никав туди й сюди і раз у раз щось лопотів сам собі. А вгорі тим часом ширяв другий чорногуз: він спускався на цю саму місцину.

– Клянуся своєю бородою, найласкавіший пане, – промовив великий візир, – зараз ці обидва цибаті розпочнуть між собою цікаву балачку. Що, коли б нам поробитися чорногузами?
– До діла сказано! – зауважив каліф. – Тільки спершу ще раз треба пригадати собі, як знов набрати людського вигляду… Ага, так: тричі поклонитися на схід сонця і промовити «мутабор» – тоді я знову буду каліфом, а ти візиром. Тільки ж боронь нас боже сміятися, бо тоді ми пропали!

Поки каліф говорив, другий чорногуз опинився в нього над головою і почав спускатися на землю. Швиденько вийняв каліф з-за пояса табакерку, сам потягнув добру понюшку, потім і візирові дав так само добре понюхати. Після цього обидва гукнули: «Мутабор!»

Тоді ноги у них постискалися, поробилися тонкими та червоними; гарні жовті туфлі каліфа та його супутника стали неоковирними лапами чорногуза; руки поперевертались на крила, шия витяглась із плечей і стала, мов дуга, кривою й довгою; борода зовсім зникла, а все тіло вкрилося м’яким пір’ям.

– Який у вас, пане візир, чудовий дзьоб! – промовив каліф, отямившись від здивування. – Клянуся бородою Магомета, нічого подібного не Доводилось мені бачити за все моє життя.

– Красненько дякую, – відповів великий візир і вклонився каліфові. – Та дозволю собі запевнити вашу величність, що її ви чорногузом виглядаєте чи не ліпше, ніж каліфом. А коли є у вас охота, то ходімо послухаємо розмову наших нових родичів і перевіримо, чи таки справді ми тямимо чорногузячу мову. І Тим часом другий чорногуз уже спустився; додолу. Він почистив дзьобом ноги. Пригладив на собі пір’я і пішов до першого чорногуза. Новоспечені чорногузи хутенько подалися до них і, наблизившись, на свій превеликий подив, почули і зрозуміли таку розмову:
– Добридень, пані Цибата! Так рано, а ви вже на луці?
– Спасибі вам, люба Цокотухо! Я тут собі трошки на сніданок спромоглася. Може б, і ви з’їли четвертинку ящірки? Чи, може, вам більше до вподоби ніжне жаб’яче стегенце?
– Дуже вам дякую! Щось у мене сьогодні немає ніякого апетиту. Я прилетіла сюди зовсім в іншій справі. Сьогодні у мого татуся будуть гості, і мені доведеться перед ними танцювати; то я й надумала трошки повправлятися тут на просторі.

По тій мові молода чорногузка пустилася химерно вибрикувати вподовж луки. Каліф і Манзор аж дзьоби пороззявляли, дивлячись на неї. А

коли вона прибрала картинну позу, стала на одній нозі й затріпотіла крилами, то обидва ніяк не могли стриматись, і в них з дзьобів вирвався такий непереборний регіт, що вони довго не могли спинитися.

Каліф опам’ятався перший.

– Оце так штука! – вигукнув він. – Такої розваги ні за які гроші не побачиш! Шкода, що нерозумні тварини злякалися нашого сміху, а то б, мабуть, ми ще почули їхні співи!
Раптом великий візир згадав, що, поки вони перевертні, їм не можна сміятись, і з жахом сказав про це каліфові.

– Еге! – вигукнув той. – Клянуся Меккою і Мединою, це буде погана справа, якщо доведеться мені зостатися чорногузом! Ану спробуй пригадати те дурне слово, бо я щось ніби забув його.

– Нам треба поклонитися тричі на схід сонця і при тому промовити: «Му-му-му».

Обидва бідолахи поставали лицем до схід сонця і так старанно кланялися, що аж черкали дзьобами по землі. Та – лишенько! – чарівне слово без сліду зникло з їхньої пам’яті. І хоч скільки бив поклони каліф, хоч скільки силкувався великий візир промовляти при тому своє «му-му-му», ніщо не допомагало, і обидва горопахи, Хасід та його візир, як були, так і лишилися чорногузами.

III

Сумно никали зачаровані каліф та візир по полях і болотах, не знаючи, як здихатися такої напасті. Вискочити з чорногузячої шкури вони не могли; так само нічого було й думати про повернення в Багдад, щоб назвати себе. Бо хто ж таки повірив би якомусь чорногузові, що він каліф? А якби хтось і повірив, то навряд чи схотіли б жителі Багдада мати каліфом чорногуза.

Так тинялися вони без пуття багато днів підряд, харчуючись сяк-так городиною і ледве перемелюючи їжу довгими дзьобами. До м’якого харчу – ящірок та жаб – не було в них ніякісінького апетиту: вони боялися, щоб ці ласощі не зашкодили їхнім шлункам. Єдиною втіхою в їхньому злиденному становищі було те, що вони вміли літати; тож каліф і візир літали над Багдадом, сідали на дахи й дивилися, що там діється без них.
У перші дні вони помітили великий неспокій і сум на вулицях. Та вже десь на четвертий день після того, як каліф і візир були зачаровані, побачили вони, сидячи на каліфовому палаці, бучну процесію. Грала музика, торохтіли

бубни, і якийсь чоловік, вдягнений у розкішну, оксамитову з золотом мантію, їхав верхи на розцяцькованому коні, а довкола йшов блискучий почет і вирував людський натовп. Пів-Багдада бігло за ним, і всі вигукували: «Слава Мізрі, володареві Багдада!»

Чорногузи перезирнулися між собою, і каліф Хасід промовив:

– Тепер ти збагнув, пане візир, для чого я зачарований? Цей Мізра – син мого запеклого ворога, могутнього чарівника Кашнура, який у лиху годину поклявся помститися мені. Та я не втрачаю надії. За мною, вірний товаришу моєї недолі! Ми помандруємо на могилу пророка, може, там, у святому місці, згинуть чари і ми визволимося.

Вони знялися з даху каліфового палацу й полетіли навпростець до Медини. Та не так-то легко було їм летіти, бо обидва ще не призвичаїлись добре орудувати крилами.

– Ой паночку, – зітхнув після двох годин мандрівки візир, – здаюсь на вашу ласку! Несила моя далі летіти, бо надто вже швидкі ви на крила. Та й смеркає уже, і ми б добре зробили, коли б пошукали якогось пристановища на ніч.

Хасід зглянувся на благання свого візира, і, побачивши внизу в долині якесь руйновище, вони стали туди спускатися. Місце, куди вони прибилися, щоб перебути ніч, було колись пишним палацом. З-під руїн ще стриміли подекуди чудові колони, а численні покої, що з них деякі добре збереглися, свідчили про колишню розкіш.

Хасід та його супутник пішли по ходах, шукаючи сухого закутка. Аж раптом чорногуз Манзор зупинився – і мов до землі приріс.

– Пане й господарю мій, – прошепотів він тихенько, – хоча великому візирові, а до того ж чорногузові, не личить боятися лихих привидів, мені щось недобре на серці, бо десь тут, поблизу, мені виразно почулися зітхання й стогін.

Каліф теж спинився і, прислухавшись, почув зовсім виразний плач, що скидався більше на людський, ніж на звірячий. До краю здивований, він хотів негайно піти туди, звідки долинав голос. Але візир ухопив його дзьобом за крило й невідступно благав не кидатися назустріч новій, невідомій небезпеці. Та дарма! Каліф, що мав і під чорногузячим крилом хоробре серце, вирвався,

аж кілька пер з крила загубив, і кинувсь у темний прохід. Підійшовши до нещільно причинених дверей, він зовсім виразно почув тяжкі зітхання і ніби якесь виття. Каліф штовхнув дзьобом двері й, остовпілий, спинився на порозі. Посередині просторої напівзруйнованої кімнати, куди через єдине заґратоване віконце ледь пробивалося світло, він побачив велику сову. Вона сиділа долі, й буйні сльози котилися з її круглих очей, а з кривого дзьоба раз у раз виривалося хрипке тужливе голосіння. Та коли вона побачила каліфа і його візира, який тим часом теж наблизився до порога, з її грудей вирвався голосний крик радості. Змахнувши крилом сльози з очей, вона, на превеликий подив обох чорногузів, привіталася до них чистою арабською мовою:

– Доброго здоров'ячка, панове чорногузи! Я вас зустрічаю, як гарну ознаку мого визволення, бо мені було колись напророкувано, що чорногузи принесуть мені велике щастя!

Трохи отямившись від здивування, каліф також привітався до сови, потім вигнув шию, поставив свої довгі ноги в граціозну позу і сказав:

– Пані сово! Твої слова дозволяють нам бачити в тобі товариша по недолі. Тільки ж, лишенько! Марна твоя надія, ніби з нами прийде твоє визволення. Вислухавши нашу історію, ти сама побачиш, які ми самі безпорадні.

Сова зажадала почути цю історію, і каліф розповів їй усе як було.

IV

Після того, як каліф закінчив свою розповідь, сова подякувала і сказала:

– Послухайте ж і мою історію, бо я теж не менш нещасна, ніж ви. Мій батько – король Індії, а я його єдина безталанна дочка, зовуся Лузою. Той самий чарівник Кащнур, що позаворожував вас, і мене наразив на біду. Одного дня, він прийшов до мого батька, щоб посватати мене за свого сина Мізру. А батько мій, треба вам сказати, людина гаряча, то він узяв і добренно турнув того свата. Та лихий чаклун знову пробрався до нас, цього разу в зовсім іншому вигляді: коли я, гуляючи якось у саду, захотіла пити, він, перевдягнутій рабом, почастував мене таким зіллям, після якого я перекинулась в оцю гидку потвору. З переляку я зомліла, а він заніс мене аж сюди і страшним голосом залящав над самим вухом: «Залишайся тут мерзенною тварюкою, зненавидженою навіть звірами, до самого твого кінця або доти, доки знайдеться така людина, що по добрій волі схоче одружитися

з тобою, такою страшною потворою. Отака моя помста тобі й твоєму гордовитому батькові».

Відтоді минула багато місяців. У самоті й журбі живу я, мов пустельниця, в цьому руйновищі, огидна всім на цілому світі, страшна навіть звірам. Для мене нема краси Божого світу, бо вдень я сліпа, і тільки тоді, коли місяць осяває ці сумні руїни своїм блідим промінням, з очей моїх спадає чорне покривало.

Сова замовкла і вдруге витерла крилами очі, бо власна печальна історія краяла їй серце до сліз.

Каліф, слухаючи розповідь принцеси, впав у глибоку задуму.

– Коли я не помиляюсь, – промовив він, – то між нашим нещастям та твоєю недолею є якийсь таємний зв’язок. Тільки як його в світі знайти ключ до цієї загадки?

Сова йому відповіла:
– О пане-господарю! І мені так само здається. Бо колись давно, як була я ще зовсім маленькою, одна мудра жінка напророкувала, що чорногузи принесуть мені велике щастя. І, здається, я знаю, як ми змогли б визволитись.

Каліф дуже здивувався і спитав, що вона має на думці.

– Чарівник, який зробив нас нещасними, – пояснила вона, – щомісяця приходить сюди, на оці руїни. Тут неподалік є світлиця, в ній він кожного разу справляє бенкет з таким, як сам, товариством. Уже багато разів я підслухувала їхні розмови. Бенкетуючи, вони вихваляються один перед одним своїми безсоромними витівками. Мабуть, і цей раз так буде, і, може, він вимовить те чарівницьке слово, що ви його забули.

– О люба принцесо! – вигукнув каліф. – Скажи ж бо, коли він прийде і де та світлиця?

Сова якусь хвилину мовчала, а потім промовила:

– Не прогнівайтесь, але я можу задовольнити ваше бажання тільки з однією умовою.
– Кажи ж бо! Кажи швидше! – хвилювався каліф. – Наказуй, я ладен зробити все що завгодно!

Тоді сова сказала:

– Я б хотіла також визволитись, а це можливо тільки в тому разі, коли хто-небудь з вас візьме мене за дружину.

Обидва чорногузи були дуже збентежені. Каліф моргнув візирові, щоб той на часинку вийшов з ним за поріг.

– Великий візире, – сказав каліф за дверима, – хоч як це неприємно, але ви все-таки могли б погодитись.

– Е ні, – відповів той, – щоб мені моя жінка, як я вернуся додому, очі з лоба видерла? Та й до того я вже, хвалити Бога, старий чоловік, а ви, мій паночку, нівроку вам, молоді й нежонаті, то й могли б швидше одружитися з молодою вродливою принцесою.

– Еге ж, – зітхнув каліф, сумно опустивши крила, – хто ж то тобі сказав, що вона молода та ще й вродлива? Це однаково, що купувати кота в мішку!

Вони ще довго сперечалися між собою, аж поки каліф побачив, що його візир краще довіку залишиться чорногузом, аніж одружиться з совою. Тоді він вирішив сам виконати ту умову.

Сова дуже зраділа. Вона запевняла чорногузів, що вони з’явилися дуже вчасно, бо, мабуть, уже цієї ночі чарівники будуть у зборі.

Сова повела чорногузів до світлиці, де збиралися чарівники. їм довелося довгенько йти темним ходом. Аж, ось через щілину напівзруйнованої стіни їм в очі ударило яскраве світло. Коли вони наблизилися до тієї щілини, сова наказала їм стояти якнайтихіше. Крізь щілину було видно велику світлицю, прикрашену колонами й розкішними меблями і осяяну яскравим світлом численних різноколірних ламп. Посередині стояв круглий стіл, геть заставлений всілякими вишуканими стравами. Кругом стола сиділо вісім чоловік.

Серед них чорногузи впізнали того крамаря, що продав їм чарівний порошок. Його саме попрохали розказати товариству про свої нові витівки. І той між іншим розповів їм історію про каліфа та його візира.
– Що ж то за слово ти їм загадав? – спитав його інший чарівник.
– Таки справді трудне, латинське – «мутабор».

V

Коли чорногузи, стоячи біля щілини, почули те слово, то мало не збожеволіли від радості. Вони побігли до виходу із зруйнованого палацу так

швидко, як тільки несли їх довгі ноги, і бідолашна сова ледве встигала за ними.

Нарешті каліф зупинився і зворушено сказав сові:

– Ти врятувала життя мені й моєму другові. Нехай же у вічну подяку за все те, що ти зробила для нас, я буду твоїм чоловіком.

Тоді чорногузи поставали лицем на схід і тричі схилили свої довгі шиї навпроти сонця, що. якраз виринало з-за гір. «Мутабор!» – гукнули вони, аж луна пішла, і в одну мить перекинулися на людей. Безмірно раді, що знову здобули життя, пан і слуга, сміючись і плачучи, кинулись один одному в обійми. Та як же здивувалися обидва, коли обернулися! Прекрасна, пишно вбрана дівчина стояла перед ними. Посміхаючись, вона простягла руку каліфові.

– Хіба ви не впізнаєте вашої нічної сови? – спитала вона.

Справді, то була вона. Каліф у захваті від її краси та грації аж скрикнув:
– Яке то щастя, що я був зачарований у чорногуза!

Всі троє разом рушили до Багдада. Каліф знайшов при собі не тільки табакерку з чарівним порошком, а ще й гаманець з грішми. За ті гроші він купив у найближчому селищі все, що їм треба було для подорожі, і незабаром вони опинилися перед воротьми Багдада.

Повернення каліфа було великою несподіванкою для людей. Усі думали, що він загинув, і тепер дуже раділи, знову побачивши свого улюбленого володаря. Тим дужче запалала в їх серцях ненависть проти дурисвіта Мізри. Вони рушили до палацу і схопили старого чарівника разом з сином. Старого каліф звелів одвести у той самий зруйнований палац, де жила принцеса, коли була совою, і там повісити.

А синові, який в батьковій чорній науці нічого не тямив, каліф дав на вибір: або прийняти смерть, або понюхати чарівного порошку. Коли ж Мізра вибрав останнє, то великий візир почастував його з табакерки, і чарівницьке слово каліфа перевернуло того в чорногуза. Каліф звелів замкнути його в залізну клітку й поставити в своєму саду.

Довго й щасливо жив каліф Хасід із своєю вірною дружиною, принцесою. Та найбільше він бував задоволений тоді, коли після полудня одвідував його великий візир. Розмовляючи, вони часто-густо згадували про

свої давні пригоди, коли обидва були чорногузами. І коли каліф бував дуже веселий, тоді він, попри всю свою статечність, показував великому візирові, який був з того чорногуз. Він поважно, не згинаючи ніг, походжав по кімнаті, клацав язиком, розмахував руками, зображаючи, як великий візир кланявся на схід сонця й марно вигукував: «Му-му-му». Для дружини каліфа та його діток ці сцени були великою втіхою і розвагою. Одначе коли каліф надто вже довго клацав язиком, кланявся і вигукував «му-му-му», то візир погрожував йому, всміхаючись у бороду:

– Глядіть, пане-господарю, щоб я не розказав вашій дружині, що то була за розмова перед дверима принцеси-сови…

2.4. Нерозумне кошеня

(Джерело: https://tales.org.ua/nerozumne-koshenia/)

Принесла кицька мишеня і каже кошеняті:

– Ось тобі, грайся, учись миші ловити, – та й пішла.

Кошеня торкнуло лапкою мишку раз, удруге. Лежить мишка і не поворухнеться.

Схопило легенько зубами, а мишенятко:

– Ой, ой! Мені ж боляче!

Кошеня розціпило зуби, а лапою мишку тримає.

– Відпусти мене, – просить мишенятко.

– Не можу, – каже кошеня, – мене мама буде сварити.

– Моя теж сваритиме, якщо я не прийду.

– То твоя мама, а то – моя! Вона буває дуже зла, як розгнівається, – каже кошеня.

– А що ти зі мною зробиш?

– Повчусь, як миші ловити, а тоді мама прийде, скаже, що робити.

– Хіба так вчаться? – пропищала мишка.

– А як? – дивується кошеня.

– А так: я буду тікати, а ти наздоганяй – як у квача грають.

– Це цікаво, – погоджується кошеня.

– І дуже весело, – пропищала мишка. – Я як до трьох долічу, ти зразу ж мене відпускай.

І тільки кошеня відняло лапу, мишка шусть – і нема. Як вітром здуло. Лаяла мама-киця кошенятко. Вуха нам'яла, щоб пам'ятало кошеня науку.

2.5. Спритна принцеса або пригоди розумниці

(Джерело https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=977)

В давні-предавні часи один багатий і могутній король зібрався в далекий похід.

Дружина короля незадовго до того померла, і він дуже побивався, як без нього житимуть його дочки.

Старша була така лінива та вайлувата, що відколи світ світом, ніхто ледащішої за неї не бачив. Вона прокидалася в обідню пору, та й то її ледве вмовляли піднятися з постелі. Розхристана й простоволоса, принцеса цілими днями тинялася в пантофлях, і ніхто не міг умовити її взути черевички. Обідати вона сідала невмивана, а за вечерею так вередувала й комизилась, що майже всі страви перекидала собі на спідницю, і до сну її одводили тоді, коли надворі вже на світ благословлялося.

Тому й прозвали її Вередухою.

Середульша сестра була жвавіша за старшу, але над усе полюбляла плітки й повсякчас розносила їх по палацу.

Вона примушувала своїх кравчих та покоївок нишпорити скрізь, аби тільки дізнатися, що роблять герцоги й баронеси, рицарі й зброєносці,

городяни та їхні слуги, а потім перебріхувала новини серед усіх, кого тільки зустрічала, й цокотіла від ранку до вечора.

За це її прозвали Цокотухою.

Обидві сестри не читали книжок, не любили грати на арф та віолі, ненавиділи шитво та плетіння. Вони були такі легковажні і так звикли байдикувати, що ніколи не думали про своє майбутнє життя.

А от менша сестра, найвродливіша принцеса в світі, мала зовсім іншу вдачу.

Вона й хвилини не могла всидіти без діла.

Беручка й надзвичайно кмітлива, дівчина не тільки чудово танцювала, співала і грала на арфі та віолі, а й пильну вала за порядком у палаці.

Принцеса була ще й напрочуд розумна та розсудливе і король дуже часто звертався до неї за порадою. Якось вона навіть допомогла батькові викрити підступність посла сусід: нього королівства,— і в пастку, яку цей хитрун хотів наставити королю, попав він сам та його вельможі.

Тож не дивно, що цю принцесу всі називали Розумницею.

Вирушаючи в похід, король дуже турбувався за двох старших принцес. І тому вирішив просити поради в чарівниці своєї давньої приятельки.

— Я дуже боюся,— сказав король, приїхавши до неї, щоб старші мої дочки не накоїли лиха, поки мене не буде І хоч я спокійний за меншу дочку, проте не хочу її виділяти з-поміж інших і прошу вас придумати, як би я міг дізнатися; після походу про поведінку всіх трьох принцес.

— Вашому горю легко зарадити,— відповіла чарівниця. — Я дам вам три кришталеві прядки. Якщо котрась із сестер вчинить дурницю, її прядка негайно розіб’ється на скалки і вам не важко буде пересвідчитися, яка саме з принцес поводилася нерозважливо.

Король подякував чарівниці, взяв прядки та й поїхав до дому. Він наказав одвезти дочок у старий замок. що стояв у безлюдному місці, й оселити їх у найвищій і неприступній вежі. Король не лишив принцесам ні слуг, ані покоївок, за боронив їм приймати гостей, а внизу поставив сторожу, якій доручив пильнувати вдень і вночі до самого його повернення.

Потім він оддав дочкам кришталеві прядки і розповів про їхні чарівні властивості.

Поцілувавши принцес на прощання, король замкну вежу, забрав ключі з собою і рушив у дорогу.

А щоб сестри не померли з голоду, він залишив їм чи малий кошик і довгу мотузку. Прив'язавши до мотузки кошик, принцеси мали щоранку спускати його з вікна й піднімати з їжею, яку слуги готували на цілий день.

Вередуха й Цокотуха не знаходили собі місця з нудьги й не знали, як змарнувати час.

Але згадка про батькові подарунки — чарівні кришталеві прядки, які могли розбитися при першому ж їхньому нерозважливому вчинку,— примушувала їх стримувати свої примхи.

Ну, а Розумниця не нудьгувала ані хвилини.

То вона пряла, то вишивала, то співала своїм дзвінким голосочком або грала на віолі.

А ще король дозволив класти в кошик принцесам листи, в яких розповідалося про новини, що відбувались у світі. І Розумниця залюбки читала ці вісточки.

Старші принцеси цілими днями стовбичили біля вікон, сподіваючись бодай щось побачити на рівнині.

Якось надвечір, коли менша сестра пішла до своєї світлиці, вони помітили під вікном жебрачку, вдягнену в брудне подерте лахміття. Варта заґавилася, і жінка непомітно підкралась до вежі.

Заламуючи руки, жебрачка стала розповідати про свою лиху долю, сказала, що приблукала з далеких країв, ось уже кілька днів нічого не їла і просить дозволити їй зайти в замок, бо дуже хоче прислужувати принцесам.

Сестри згадали про батьків наказ нікого не впускати до вежі, але Вередусі так набридло самій вдягатися й прибирати за собою постіль, а Цокотусі так кортіло з кимось погомоніти, що вони вирішили знехтувати батьковою забороною.

Цокотуха сказала старшій сестрі:

— Може, батько й розсердився б на нас, але, гадаю, його наказ не стосується цієї нещасної жебрачки.

Вередуха погодилася з нею.

Вони спустили з вежі кошик, жебрачка залізла в нього, і принцеси миттю підняли її до себе в світлицю.

Стара жінка була дуже брудна та потворна. Сестри запропонували їй перевдягтися. Але жебрачка сказала, що зробить це згодом, а зараз буде їм прислужувати.

Аж тут до світлиці зайшла Розумниця.

їй дуже не сподобалась легковажна витівка сестер. Та подумавши, що змінити вже нічого не можна, вона порадила їм бути надалі завбачливішими.

Ну, а жебрачка відразу пішла роздивлятися вежу. Вона сказала, що робить це для того, аби їй легше було слугувати принцесам.

Треба сказати, що це була зовсім не жебрачка, а перевдягнений син короля сусіднього королівства; за хитру і злу вдачу всі називали його Лихим Принцом.

Це саме він намовив колись свого слабодухого і легковірного батька укласти через посла нечесну угоду з сусіднім королем, а коли завдяки Розумниці цей підступний замір обернувся проти них самих, люто зненавидів і короля, і його кмітливу та спритну дочку.

Ось чому, дізнавшись про від'їзд короля на війну та про пересторо ги, яких той ужив до принцес. Лихий Принц вирішив перехитрити завбачливого батька й помститися своїм ворогам. Він сів на коня, поскакав до замку і, перевдягнувшись у подерту жіночу сукню, хитрістю пробрався до вежі, де жили принцеси.

Коли Лихий Принц усе розвідав, він діждався, поки сестри зберуться в одній світлиці, скинув з себе лахміття й постав перед принцесами в розкішному вбранні рицаря, що сяяло золотом та діамантами.

Переполохані принцеси кинулися навтьоки.

Цокотуха й Розумниця встигли добігти до своїх світлиць і замкнулися в них. А от Вередуха, не така проворна, як її сестри, на мить забарилась, і Лихий Принц наздогнав її.

Він упав їй до ніг, назвав себе і пояснив, що пробрався в замок з єдиною метою — благати її негайно взяти з ним шлюб.

— Слава про вашу вроду і портрети, на які я не міг намилуватися,— вів далі підступний лиходій,— змусили мене залишити розкішний батьків палац, знайти вас і розповісти про кохання, яке ви запалили в моєму серці.

Легковажній принцесі дуже сподобалися слала принца, і вона відповіла, що згодна вийти за нього заміж.
І тільки-но вона це сказала, як її кришталева прядка впала на підлогу й розбилася на скалки.

Вранці Лихий Принц одвів Вередуху до нижнього поверху поснідати.

За столом принцеса сказала, що дуже непокоїться, як би сестри не стали їй докоряти за поспішне одруження.
Принц відповів, що спробує схилити їх до згоди, вийшов і непомітно замкнув за собою двері.

Та хоч непроханий гість і намагався розвідати всі ходи й виходи в замку, йому було б зовсім не легко розшукати котрусь із принцес, якби Цокотуха не завела розмови сама з собою.

Лихий Принц почув її голос, тихенько підкрався до дверей і побачив принцесу через замкову щілину. Він гукнув Цокотуху, і коли та озвалась, заговорив з нею так само, як і з старшою сестрою.

Принц розповів, що наважився пробратися до замку з єдиною метою — просити її негайно взяти з ним шлюб.

— Слава про вашу вроду і портрети, на які я не міг намилуватися, змусили мене залишити розкішний батьків палац, знайти вас і розповісти про кохання, яке ви запалили в моєму серці,— сказав він насамкінець.

Цокотуха відразу повірила принцу, відповіла, що згодна вийти за нього заміж, і відімкнула двері.

І тільки-но вона це зробила, як її кришталева прядка впала на підлогу й розбилася на скалки.

Тим часом Лихий Принц запросив принцесу до зали, де на великих столах стояли смачні страви та напої (адже кошик для королівських дочок щодня наповнювався вщерть), і почав її пригощати.

Спочатку Цокотуха вирішила покликати сестер, але, подумавши, що вони, мабуть, сховалися в Розумниці, тут же забула про них і залюбки заторохтіла у відповідь на улесливі слова підступного хитруна.

Після сніданку Лихий Принц повів принцесу прогулятися по замку. Через якийсь час вони зазирнули в її світлицю.

Коли принцеса побачила розбиту прядку, вона страшенно перелякалась, залилася слізьми і тут же розповіла про таємницю прядки.

Лихий Принц дуже зрадів, що його план так щасливо здійснюється.

Він порадив Цокотусі трохи відпочити, вийшов з світлиці, непомітно замкнув її на ключ і подався шукати Розумницю.

Лихий Принц почав оглядати покої один за одним. Усі двері були відчинені, і там нікого не було.

Нарешті в кінці довгого й темного коридора принц розшукав світлицю, двері якої були замкнені зсередини, і здогадався, що Розумниця переховується саме там.

Підступний лиходій заговорив до меншої принцеси тими самими словами, що й до її сестер.

Він сказав, що наважився на дальню й небезпечну подорож і пробрався в замок з єдиною метою — благати її негайно взяти з ним шлюб.

Розумниця вирішила не відповідати зухвальцю. Та коли він пообіцяв, що однаково не відступить, поки не доб’ється свого, принцеса мовила:

— Якщо ви й справді так мене кохаєте, то виконаєте хоч би ось це моє прохання: спустіться з вежі в сад, і ми зможемо поговорити через заґратоване віконце моєї світлиці, бо двері я вам не відімкну.

Принц відповів, що не хоче покидати вежу. Проте Розумниця наполягала на своєму. Тоді зухвалець схопив грубезну колоду й силоміць вибив двері.

Аж тут він побачив в руках у принцеси сокиру, яку вона випадково знайшла біля шафи: слуги, які перед від’їздом короля лагодили в замку меблі, забули її забрати.

Від хвилювання Розумниця розшарілась, очі в неї блищали гнівом, і вона здалася Лихому Принцу ще гарнішою, ніж була насправді.

Зухвалець уже хотів кинутися їй до ніг, але принцеса відступила на крок і грізно мовила:

— Принце! Якщо ви насмілитесь підійти до мене, я зарубаю вас!

— Як?! — з удаваним розпачем вигукнув Лихий Принц.— Невже ви, така чарівна і добра, можете так жорстоко віддячити за моє кохання? Змилуйтеся наді мною! Пробачте, що я, не в силі стримати своїх почуттів, вдерся до вашої світлиці! Станьте мені за дружину, поки ваші сестри не знають про наше рішення. Бо,— додав він,— довідавшись про те, що я сватаюсь до вас, і знаючи, який я багатий та могутній, вони ніколи не погодяться на мій шлюб з вами і кожна вимагатиме, щоб я одружився з нею, як із старшою від вас.

Принцеса вирішила відповісти на хитрість хитрістю і помститися Лихому Принцу за його брехливість, жорстокість та підступність.

Тож вона сказала, що згодна на одруження, але просить відкласти весілля бодай до завтра. І, пообіцявши не говорити нічого сестрам, але й не випускаючи з рук своєї зброї, додала:

— А тепер я хотіла б лишитись на самоті, щоб зібратися з думками. За годину я приготую в ваших покоях ліжко, де ви зможете добре виспатися до ранку.

Лихий Принц пішов геть, а Розумниця побігла до віддаленого покою, де в кутку був влаштований стічний жолоб і куди сестри щодня викидали сміття.

Принцеса хутко поклала на отвір дві тонкі жердини, вкрила їх периною, постелила простирадло і ковдру, кинула подушки й повернулася до себе.

Коли до неї знову з’явився принц, Розумниця показала відведений для нього покій і, попрощавшися до ранку, замкнулась у своїй світлиці.

Принц не роздягаючись кинувся в постіль, жердини під ним зламались, і він сторчака полетів у стічний жолоб.

Почувши гуркіт, Розумниця збагнула, що все сталося, як вона задумала, і радість пройняла її серце: Лихий Принц заслужив на таку кару.

Не гаючи ні хвилини, принцеса подалася шукати сестер.

Цокотуху вона знайшла майже відразу: замкнувши середульшу сестру, принц залишив ключ у дверях.

Розумниця побачила ключ, відімкнула світлицю і, розбудивши сестру, все їй розповіла.

Цокотуху наче громом уразило: хоч вона й гомоніла без угаву про все на світі, проте насправді була така дурненька, що повірила словам Лихого Принца і тепер не могла прийти до тями від сорому.

Не в силі стримати сліз, вона пішла разом з Розумницею шукати старшу сестру.

Вони довго блукали коридорами, аж поки Розумниці спало на думку спуститися в покої нижнього поверху, що межували з садом.

Вередуху й справді знайшли там, голодну й заплакану.

Трохи заспокоївши сестер, Розумниця нагодувала їх і порадила лягати спати.

Принцеси розійшлись по своїх світлицях, і глибокий сон нарешті зморив їх.

Не спав тільки Лихий Принц.

Весь у ґулях і саднах, він довго лежав на дні брудного провалля.

Нарешті він над силу звівся на ноги й пішов навмання попід стіною. Так він добрався до вузького отвору, що виходив на річку, і побачив на березі рибалок.

Принц почав гукати до них. Рибалки пожаліли бідолаху й допомогли йому дістатися до берега.

Не гаючії ані хвилини, Лихий Принц наказав запрягати коні, і невдовзі його привезли до батькового палацу. Лікарі заходилися лікувати його рани.

Та хоч який він був слабий, а й на мить не забував про витівку Розумниці, і його ненависть до неї чимдалі зростала; він ні про що більше не думав, як про помсту.

Якось Вередуха та Цокотуха помітили під вікнами замку чудові дерева, гілки яких аж угиналися від соковитих слив та абрикосів.

Принцесам закортіло поласувати, і вони стали просити Розумницю, щоб та спустилася в кошику з вежі й нарвала їм фруктів.

Розумниця ніжно любила сестер і не змогла їм відмовити. Вона назбирала стільки синьобоких слив та запашних абрикосів, скільки можна було підняти нагору. Сестри наласувалися досхочу.

Назавтра перед вежею з'явилися нові дерева — цього разу на них красувалися червонобокі груші та яблука. Сестри знову почали вмовляти Розумницю спуститися в кошику по фрукти, і вона знову погодилась виконати їхнє прохання.

Але тільки-но вона ступила на землю, як на неї з-за кущів накинулась зграя озброєних людей. Вони схопили принцесу, зв'язали її, підхопили під руки і, скочивши на коней, щодуху помчали геть від замку.

То були слуги Лихого Принца.

Бо це саме він замислив хитру вигадку з деревами, щоб заманити Розумницю в пастку і помститися їй.

Слуги відвезли нещасну принцесу до принца в усамітнений замок, де він оклигував після недавніх пригод. Негідник накинувся на принцесу з брутальною лайкою, але Розумниця відповіла йому, як завжди, спокійно, твердо й рішуче.

Розлючений принц звелів замкнути її в підземеллі, а через кілька днів наказав одвезти на найвищу гору, яку тільки можна було знайти в усій окрузі, і сам невдовзі з'явився туди.

На вершині гори стояла бочка, в яку було забито безліч довжелезних цвяхів вістрями всередину.

Принц голосно зареготав і сказав, що посадить принцесу в цю бочку і скотить її з гори.

Розумниця відповіла, що ніякі тортури її не лякають і що вона не боїться погроз.

її твердість ще більше розлютила принца. Він вирішив виконати свій замір не гаючись і нахилився до бочки, щоб востаннє пересвідчитися, чи добре загострені цвяхи.

Ну, а Розумниця не стала ловити гав.

Коли Лихий Принц просунув готову в бочку, принцеса спритно штовхнула його всередину і відразу покотила бочку вниз.

Охорона стрімголов побігла вслід за бочкою. Але наздогнала її тільки в долині і знайшла принца ледь живого і всього заюшеного кров'ю.

Ця нова нещаслива пригода Лихого Принца вкрай засмутила його батька, якого за благодушність і надмірну поступливість усі називали Добросердим, і меншого брата, прозваного за надзвичайну вроду Ненаглядним.

Король наказав нікому не говорити про хворобу сина, але, незважаючи на цю заборону, розголос про його недугу дуже скоро дійшов до найвіддаленіших куточків світу.

І от, поки Ненаглядний Принц (а був він не тільки надзвичайно вродливий, а й навдивовижу чулий та лагідний на вдачу) намагався хоч якось допомогти старшому братові, до королівського палацу звідусюди почали з'їжджатися знахарі-дурисвіти. Вони навперебій пропонували свої послуги, показуючи найрізноманітніші талісмани, що нібито зціляли від усіх хвороб.

Добросердий Король мусив удатися до них по допомогу.

А Розумниця тим часом добралася до замку, де лишалися Вередуха і Цокотуха. Обійнявши й розцілувавши зраділих сестер, вона сказала, що повинна поїхати ненадовго в дуже важливій справі.

Вона вбралась у чоловічий одяг і подалася до палацу Добросердого Короля.

Ненаглядний Принц, який, незважаючи на злу вдачу свого брата, щиро любив Лихого Принца й побивався, що ніхто вже не зможе повернути його до життя, зрадів, побачивши ще одного лікаря. До того ж, юнакові дуже сподобались скромність і розумна мова приїжджого.

Розумниця теж була вражена вродою і поводженням Ненаглядного Принца.

Вона сказала, що їй відомі таємниці лікарського ремесла, які повертають до життя будь-кого.

Говорила вона так упевнено, що Ненаглядний Принц, який дуже хотів, аби його брат швидше одужав, пристав на всі її умови.

Вона розпитала про здоров’я хворого, а потім, сказавши, що їй треба взяти пляшку з живою водою, вийшла.
її чекали досить довго. Нарешті Ненаглядний Принц послав на розшуки слугу.

Через якийсь час слуга повернувся й доповів, що обійшов увесь палац, але приїжджого лікаря ніде не знайшов.

А Розумниця дісталася до покою, де лежав Лихий Принц. Вона відчинила двері, увійшла і стала перед ліжком.

Побачивши її, Лихий Принц так розлютився і, скочивши з ліжка, так несамовито загорлав, що його рани знову заюшили кров’ю.

Коли всі збіглися на його крик, Розумниці в покої вже не було. Лихий Принц заточився й, пополотнівши, впав на ліжко.

Всім стало ясно — йому вже не одужати.

Ненаглядний Принц заплакав із жалю за братом.

А його віроломний брат, чию підступність не могла побороти навіть смертельна недуга, вирішив і тут скористатися з довірливості Ненаглядного.

— Ви завжди любили мене, принце,— з удаваною щирістю мовив він,— і я знаю, як гірко ви сумуватимете, коли мене не стане. Я безмежно вдячний вам за ваші братні почуття, що з’єднували нас протягом життя. Тепер я вмираю — тож сподіваюсь, що коли я й справді вам дорогий, ви виконаєте моє останнє прохання.

Ненаглядний Принц ніжно обійняв брата й урочисто при-сягнувся зробити все, чого той вимагатиме. Тоді старший брат сказав:

— Принце! Я помру спокійний, якщо знатиму, що ви помститеся за мене. Ось чому я прошу вас, не гаючи часу, одружитися з Розумницею. Вона радо погодиться на шлюб з таким красенем, як ви. Але тільки-но ця спритна принцеса опиниться у вашій владі, ви мусите її вбити.

Ці слова вжахнули Ненаглядного Принца. Він зрозумів підступність брата, але не знайшов сили відмовитися від клятви, якою присягнувся в його останній час.

Невдовзі Лихий Принц помер.

Непомітно вибравшись з палацу Добросердого Короля, Розумниця щасливо дісталася до замку. Незабаром принцес повідомили, що з походу повернувся їхній батько. Король поспішив до дочок, обійняв їх і зажадав, щоб вони показали свої чарівні прядки. Вередуха першою пішла в покої до Розумниці, взяла там прядку й показала її королю. Потім вона поклала прядку на місце.

Те саме зробила й Цокотуха.

Ну, а Розумниця — вона принесла свою прядку.

Але король не дуже довіряв старшим дочкам і тому звелів показати йому всі три прядки разом. Тільки менша принцеса змогла покласти перед батьком свою кришталеву прядку.

Король так розгнівався на старших дочок, що наказав негайно одвезти їх до чарівниці, яка дала йому прядки, і переказати, аби вона залишила принцес у себе й придумала для них кару, яку вони заслужили своїми лінощами, непослухом і легковажністю.

Чарівниця одвела сестер до великої зали в своєму палаці, де на стінах були намальовані картини, що зображали різні повчальні історії з життя жінок, які уславилися своєю доброчесністю і працьовитістю.

А що все в цьому палаці було незвичайне, то й картини на стінах теж мали чарівну властивість: люди, зображені на малюнках, рухались і робили свої справи — так, наче були не намальовані, а живі. Можна було годинами спостерігати за їхніми потрібними й корисними ділами, що були гідні найглибшої поваги і не мали нічого спільного з тим. чим досі займалися принцеси.

Чарівниця сказала, що коли сестри в усьому наслідуватимуть цих жінок, то теж заслужать шану серед людей, бо тільки неробство й легковажність є джерелом усіх їхніх нещасть; їм слід відмовитись від лінощів і по-справжньому взятися до роботи.

Вона дала сестрам кошики та сапки і, не звертаючи уваги на їхні ремствування, наказала щодня ходити на город полоти бур’ян та збирати горох.

Ненаглядний Принц послав тим часом сватів до Розумніці.

Вислухавши їх, принцеса затремтіла від страху. Вона подумала, що молодий принц вирішив з нею одружитися за наказом старшого брата, аби помститися за нього.

Розумниця поїхала порадитись до чарівниці, яка дала принцесам кришталеві прядки і яку вона дуже поважала за справедливість і мудрість.

Добра жінка вислухала бідолашну дівчину, але нічого не стала їй пояснювати, а тільки мовила:

— Принцесо! Ви завжди були розумною і розважливою. Тож ви дасте собі раду й без допомоги моїх чар.

Розумниця повернулась додому дуже засмучена: адже їй знову треба було все вирішувати самій. Через кілька днів король спорядив пишний почет і відправив дочку до Ненаглядного Принца. В королівстві Добросердого Короля принцесу зустрів принц, який виїхав їй назустріч за наказом батька.

Та хоч він був розкішно вбраний і тримав у руках чудові квіти, всіх уразив його розпачливий вигляд. Молодих повели до столу, і всі сіли бенкетувати під гучні звуки веселої музики та яскраві спалахи фейєрверка.

Та, покуштувавши весільного пирога, Розумниця попросила в Ненаглядного Принца дозволу ненадовго залишити свято.

Вона наказала своїй покоївці принести їй в опочивальню соломи, козячий міхур, відерце баранячої крові й лантух телячих кісток, що залишилися після вечері.

Замкнувшися, Розумниця змайструвала з соломи велику ляльку, напхала її телячими кістками, сховала всередині козячий міхур, наповнений баранячою кров'ю, одягла ляльку в нічну сорочку, наділа їй на голову чепчик, а тоді знову вийшла до гостей.

Після бенкету придворні побажали молодим щастя і залишили їх на самоті. Останньою попрощалася головна фрейліна, яка погасила свічку й зачинила за собою двері.

Скориставшися з темряви, Розумниця взяла солом'яну ляльку, кинула її на ліжко, а сама сховалася в найдальшому кутку опочивальні. Принц, який мусив виконати свою клятву, підійшов до ліжка, вихопив з піхов шпагу і з розпачливим стогоном встромив її в груди уявної принцеси.

На підлогу полилася кров.

Принц заточився.

— Горе мені! — вигукнув він.— Що я накоїв!.. Адже я знав, що мій мстивий брат хитрістю примусив мене присягнутися йому… Тільки-но я вперше побачив цю прекрасну принцесу, її краса зачарувала мене, і все-таки я не наважився зламати ганебну клятву… Ну що ж, Лихий Принце, я виконав твоє бажання, несправедливо помстившись бідолашній дівчині. Але тепер я мушу спокутувати провину, помстившись за Розумницю власною смертю. Тепер моя шпага прислужиться мені самому…

Розумниця почула, як принц шукає зброю, що перед тим кинув на підлогу. Вона вигукнула:

— Принце, я не вмерла! Я знала, що у вас добре серце, і була певна, що ви щиро розкаюватиметесь у сподіяному. Ось чому я вирішила оберегти вас від злочину.

І вона розповіла Ненаглядному Принцу про солом’яну ляльку.

Принц, не тямлячися з радості, кинувся Розумниці до ніг і дякував за те, що вона не дала йому вчинити злочин.

Згодом вони ще не раз згадували про цю сумну пригоду і завжди вихваляли кмітливість та розум, що так щасливо врятували їх од страшного лиха.

2.6. Як соловейко чоловіка розуму навчив

(Джерело: https://kazky.org.ua/zbirky/ukrajinsjki-narodni-kazky/jak-solovejko-czolovika-rozumu-navczyv)

Один чоловік піймав соловейка і хотів його з’їсти. Але пташок каже до нього:

— Ні, ти мною не наїсися, чоловіче; краще пусти мене, і я тебе навчу трьох речей, які тобі у великій пригоді стануть.

Той чоловік втішився і пообіцяв відпустити, якщо той добре скаже.

І каже соловейко:

— Ніде того не їж, що не годиться. Ніколи за тим не шкодуй, чого вже не можна повернути. Ніколи речам неподобним не вір.

Почувши це, чоловік пустив соловейка.

А соловейко хотів довідатись, чи навчився той чоловік його науки.

Полетів угору і каже до нього:

— О-о-о! Зле зробив, що мене пустив! Якби ти знав, який я скарб у собі маю, ніколи не пустив би мене! Бо в мене є дорога і велика перлина; якби ти її дістав, зараз би багачем зробився.

Почувши те, чоловік дуже засмутився, підскочив угору до соловейка і просив, щоб він повернувся до нього.

Тоді соловейко каже:

— Тепер я пізнав, що ти дурний чоловік. Все, що я тебе вчив, пішло марно. І шкодуєш за тим, що вже не може повернутись. Неподібній речі ти повірив! Дивися, який я маленький. Де ж у мені може вміститися велика перлина?!

Та й полетів собі.

ІІІ. КАЗКИ НА ЦІННОСТІ НАВЧАННЯ

3.1. Списав задачу

(Джерело https://bul.in.ua/s/sukhomlinskij-vasil/spisav-zadachu/)

Павлик прийшов до школи дуже стурбований. Дома він довго сидів над задачею й не міг розв’язати її. Тепер він прийшов до школи, щоб у когось списати задачу. Бо працювати сам Павлик не любив.

Прийшла Зіна. Вона добре вміла розв’язувати задачі. Павлик запитав у неї:

– Зіно, на скільки питань задача?

– На троє, – відповіла Зіна. – А хіба ти не розв’язав?

– Не вийшла… Дай, Зіно, списати…

– Ой Павлику, чому ж ти сам не хочеш працювати? – запитала Зіна.

Вона дала йому свій зошит.

Павлик почав списувати. Списав одну дію, другу, перейшов до третьої. У третій дії помітив у Зіни помилку. Там, де треба було написати 23, Зіна написала 32.

У своєму зошиті Павлик написав правильно, а Зіні не сказав, що в неї помилка.

Учителька зібрала зошити для перевірки.

Наступного дня вона принесла зошити.

– У Павлика – п’ять, – сказала вчителька. – Молодець, Павлику, добре попрацював над задачею. А в тебе, Зіно, – чотири. Помилку допустила…

Зіна поблідла. Вона глянула на Павлика. Павлик почервонів і схилив голову над партою.

3.2. Грицева шкільна наука

(Джерело https://osvita.ua/school/literature/f/76532/)

Гуси зовсім нічого не знали про се. Ще того самого поранку, коли батько мав гадку відвести Гриця до школи, не знали гуси про сей намір. Тим менше знав про нього сам Гриць. Він, як звичайно, встав рано, поснідав, поплакав трохи, почухався, взяв прут і, підскакуючи, погнав гуси з обори на пасовисько. Старий білий гусак, як звичайно, наставив до нього свою невеличку голову з червоними очима і червоним широким дзьобом, засичав різко, а відтак, таракаючи про щось нецікаве з гусками, пішов передом. Стара грива (Гривни – сіро-жовтий, чорно-жовотиї.) гуска, як звичайно, не хотіла йти в ряді, але попленталася поза містком і зайшла в ровок, за що Гриць швякнув її прутом і назвав “луп’ярем”, – так він мав звичай називати все, що не піддавалося його високій власті на пасовиську. Очевидна річ затим, що ані білий гусак, ані грива гуска, ані взагалі ніхто з цілої череди – як їх було двадцятеро й п’ятеро – так ані одно не знало про близьке перенесення їх володаря та воєводи на інше, далеко не так почесне становище.

Тож коли нагло і несподівано надійшла нова вість, себто коли сам батько, йдучи з поля, закликав Гриця додому і там віддав його в руки матері, щоб його вмила, вичесала і вбрала, як бог приказав, і коли потім батько взяв його з собою і, не кажучи ні слова, попровадив трепечучого вниз вигоном, і коли гуси побачили свойого недавнього поводатора зовсім у зміненім виді, у нових чобітках, у новім повстянім капелюшку і червоним ременем підперезаного, піднявся між ними наглий і дуже голосний окрик зачудування. Білий гусак підбіг близько до Гриця з витягненою головою, немов хотів йому добре придивитися; грива гуска також простягнула голову і довгий час не могла й слова вимовити з наглого зворушення, аж вкінці швидко вицокотіла: де-де-де-де?
– Дулна гуска – відмовив гордо Гриць і відвернувся, немов хотів сказати: “Еге, чекай лише, не в такі я тепер пани вскочив, щоб іще став відповідати тобі на твоє гусяче питанням. А втім, може, й тому не відповів, що сам не знав.

Пішли горі селом. Батько нічого, і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий старий будинок під соломою, з комином наверху. До того будинку

йшло багато хлопців таких як Гриць або й більших. Поза будинком по городі ходив пан у камізельці.

– Грицю! – сказав батько.

– Га! – сказав Гриць.

– Видиш оту хату?

– Видзу.

– Пам’ятай собі, се школа.

– Ба, – сказав Гриць.

– Сюди будеш ходити вчитися.

– Ба, – сказав Гриць.

– Справуйся добре, не пустуй, пана професора (Професором у галицьких школах називали вчителя.) слухай. Я йду, аби тебе записав.

– Ба, – сказав Гриць, майже нічого не тямлячи, що говорив батько.

– А ти йди а отсими хлопчиками. Візьміть його хлопчики, з собою!

– Ходи! – сказали хлопчики і взяли Гриця з собою, а тим часом батько пішов у огород поговорити з професором.

II

Увійшли до сіней, у яких було зовсім темно і страшно воняло торішньою гнилою капустою.

– Видиш, там? – сказав до Гриця один хлопчик, показуючи в темний кут.

– Видзу, – сказав, тремтячи, Гриць, хоч зовсім нічого не видів.

– Там яма, – сказав хлопчик.

– Яма! – повторив Гриць.

– Як будеш зле справуватися, то професор всадить тебе в оту яму і будеш мусів сидіти цілу ніч.

– Я не хоцу! – скрикнув Гриць.

Тим часом другий хлопчик шепнув щось до першого хлопчика, оба засміялися, а потім перший, налапавши шкільні двері, сказав до Гриця:

– Застукай до дверей! Борзо * (* Борзо – швидко.)!

– Насцо? – спитав Гриць.

– Треба! Тут так годиться, як хто перший раз приходить.

У школі був гомін, мов в улію, – але коли Гриць застукав кулаками до дверей, зробилося тихо. Хлопчики звільна створили двері і втрутили Гриця досередини. В тій хвилі залупкали добрі березові різки по його плечах. Гриць дуже перепудився * (* Перепудитися – злякатися.) і заверещав.

– Цить, дурню! – кричали на нього сміхованці-хлопці, що, почувши стук, засіли були за дверми і зробили Грицеві таку несподіванку.

– Ой-ой-ой-ой! – верещав Гриць. Хлопці злякалися, щоб не почув професор, і почали Гриця зацитькувати.

– Цить, дурню, то так годиться! Хто до дверей стукає, того треба по плечах постукати. Ти того не знав?

– Не-е-е зна-а-в! – відхлипнув Гриць.

– Чому не знав?

– Бо я-а пе-е-лсий ла-а-з у сколі.

– Перший раз! а! – скрикнули хлопці, мов здивовані тим, як можна перший раз бути в школі.

– О, то треба тебе погостити! – сказав один, поскочив до таблиці, взяв зі скриночки добрий кусник крейди і подав Грицеві.

– На, дурню, їж, а борзо!

Всі мовчали і в ожиданці гляділи на Гриця, що обертав у руках крейду, а далі поволеньки вложив її в рот.

– Їж, дурний, а борзо! – напоминали хлопці, а самі душились зо сміху.

Гриць почав хрупати і насилу з’їв крейду. Регіт у школі розлягся такий, аж вікна задзвеніли.

– Цього сміється? – спитав здивований Гриць.

– Нічого, нічого. Може, хочеш іще?

– Ні, не хочу. А сцо то таке?

– То ти того не знаєш? Отто дурний! Та то єрусалим такий, то дуже добре.

– Ой, не дузе добле, – сказав Гриць.

– Бо ти ще не засмакував. То годиться кожному їсти, хто перший раз приходить до школи.

В тій хвилі увійшов професор. Усі хлопці, як сполошені горобці, попирскали до лавок, тільки Гриць зостався зі сльозами в очах і з губами, забіленими крейдою. Професор грізно зблизився до нього.

– Як називаєшся? – крикнув.

– Глиць.

– Що за Гриць? Ага, ти новий. Чому в лавці не сидиш? Чого плачеш? Чим забілився? Га?

– Та я їв єлусалим.

– Що? Який єрусалим? – допитувався професор.

Хлопці знов аж душилися зо сміху.

– Та давали хлопці.

– Котрі хлопці?

Гриць озирнувся по хаті, але не міг нікотрого пізнати.

– Ну, ну! Йди сідай і вчися добре, а єрусалима більше не їж, бо будеш битий!

III

Почалася наука. Професор говорив щось, показував якісь дощечки, що на них були намальовані якісь гачки та стовпки; хлопці час від часу кричали щось, як професор показав яку нову дощечку, а Гриць нічого того не розумів. Він навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у вухо, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та

остроки (Остроки- торочки.); вже їх перед ним на спідній дошці лавки лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зо всеї сили.

– Насцо то микаєе? – спитав Гриць.

– Буду дома з бовщом їсти, – відповів шепеляво хлопець, і Гриць довгий час думав вад тим, чи буває не здурив його сей хлопець.

– Але-бо ти, Грицю-небоже, нічого не вважаєш, – крикнув на нього професор і покрутив його за вухо, так що Грицеві мимоволі аж сльози стали в очах, і він так перепудився, що довгий час не тальки не міг уважати, але й зовсім о-світі не тямив. Коли, нарешті, отямився, хлопці вже починали читати склади на подвижник табличках, які розкладав і складав професор. Вони невтомимо по сто разів співучими голосами повторяли: “а-ба-ба-га-ла-ма-га”. Грицеві, не знати чому, дуже се сподобалося, і він почав своїм пискливим голосом навипередки кричати: “а баба галамага”. Професор уже готов був узнати його дуже пильним і здібним хлопаком і, хотячи ще ліпше переконатися про се, переставив букви. Несподіваним способом він виставив перед учениками букви “баба”, але Гриць, не дивлячися на них, а тільки на професора, тонким співучим голосом крикнув: “галамага”. Всі зареготалися, не виключаючи й самото професора, тільки Гриць, здивований, оглянувся і знов наголос сказав до свого сусіда: “Цому не клицис галамага?” Аж тоді бідолаха стямився, коли професор потягнув його за понятливість різкою по плечах.

– Ну, а чого тебе там у школі навчили? – спитав батько, коли Гриць у полуднє вернув додому.

– Вцились-мося “а баба галамага”, – відповів Гриць.

– А ти вмів? – запитав отець, не входячи в те, що се за така дивовижна наука.

– Тазе вмів, – відповів Гриць.

– Ну, так мені справуйся! – заохотив отець. – Як тут у селі вивчишся, то підеш до міста до більшої школи, а відтак вийдеш на попа. Жінко, а дай-но йому що їсти.

– Ба, – відповів Гриць.

V

Гуси, звичайно – дурні гуси, і сим разом не знали про радісну зміну, яка їх чекала. Протягом цілого року Грицевої шкільної науки їх пас малий сусідський хлопчик Лучка, що звичайно тільки й робив на пасовиську, що копав ямки, ліпив паски з болота та пересипався порохом. Про гусей він не дбав зовсім, і вони ходили самопас. Не раз їм лучилося зайти в царину *(*Ц а р и н а – засіяне загороджене поле.), і тоді від пошкодованого приходилось їм витерпіти багато проклять, а навіть побоїв. А крім того, нещастя кілька разів того року зловіщим крилом перелетіло понад чередою. П’ять молодих гусаків і десять гусок господиня попродала в місті; важко прийшлось іншим розлучатися з ними. Стару попелясту гуску забив хворостиною в шкоді сусід і у варварській безсердечності прип’яв бездушного трупа за лапу до тієї ж хворостини, волік його так через ціле пасовисько, а відтак кинув господареві на обору * (*О б о р а – загін для худоби.). А одного молодого гусака, красу й надію череди, забив яструб, коли раз відблукався від своєї рідні. Але про всі ті тяжкі та невиджалувані страти череда сього року була більша, ніж торік. Дякувати білому гусакові і гривій гусці та й ще двом чи трьом молодим її донькам, череда сього року виносила звиш 40 штук.

Коли Гриць появився між ними з прутом, знаком своєї намісницької влади, зразу всі очі звернулися на нього і тільки один німіючий сик здивування дався чути. Але ані білий гусак, ані грива гуска не забули ще свого колишнього доброго пастиря і швидко пригадали собі його. З голосними викриками радості і тріпотінням крил вони кинулися до нього.

– Де-де-де-де? – цокотіла грива гуска.

– Адже в школі був, – відповів гордо Гриць.

– Ов! ов! ов! – дивувався білий гусак.

– Не віриш, дурню? – крикнув на нього Гриць і швякнув його прутом.

– А сьо-сьо-сьо? А сьо-сьо-сьо? – дзьобо-тіли, громадячись коло нього, інші гуси.

– То ніби, що я навчився? – формулював їх питання Гриць.

– Сьо-сьо-сьо-сьо? – дзьоботіли гуси.

– А баба галамага! – відповів Гриць. Знов сик зачудування, немов ані одна з тих 40 гусячих голів не могла зрозуміти такої глибокої мудрості. Гриць стояв гордий, недосяжний. Аж нарешті білий гусак здобувся на слово.

– А баба галамага! А баба галамага! – скрикнув він своїм дзвінким, металічним голосом, випростувавшися, піднісши високо голову і тріпочу чи крилами. А відтак, обертаючись до Гриця, додав, немов аби його ще більше пристидити:

– А кши, а кши!

Гриць був зламаний, засоромлений! Гусак в одній хвилі переймив і повторив ту мудрість, що| коштувала його рік науки!

3.3. Спасибі Букварю!

(Джерело https://megaznaika.com.ua/spasybi-bukvaryu-majya-frolova/)

Свято «Спасибі букварю!» проходило у великому актовому залі. На сцені виступали учні від кожного першого класу: хто вірші читав про буквар, хто пісні співав.

Ми вийшли на сцену гуртом, увесь наш клас. І Юлія Нилівна з нами. У кожного на грудях велика літера, весь алфавіт разом зібрався.

Мені дісталася літера Х. Я її не люблю: вона схожа на математичний ікс. А з математикою я не вельми дружу…

Поки ми вишикувались, довелося поштовхатися – алфавіт у одну шеренгу ніяк не вміщався. В залі почувся сміх.

Юлія Нилівна сказала:

– Не смійтеся, не смійтеся. Ось ми зараз подивимось, чи грамотні ви люди, чи добре буквар вивчили. Перед вами абетка. Давайте складати слова. Яке перше?

Відразу всі загукали:

– Мама, мама!

Вийшли М і А, а других М і А не було.

– Нічого,- сказала Юлія Нилівна,- адже ви знаєте, що другий склад такий же, як і перший. Читаймо разом.

– Ма-ма! Ма-ма!

– Ще яке слово складемо?

– Вітчизна! – так само дружно загукали із залу.

Для цього слова всі літери були. Вони вишикувалися в ряд, і школярі прочитали так голосно: «ВІТЧИЗНА!»- що аж луна покотилася.

Наступним словом, яке схотіли всі разом прочитати, щоб луна пішла, було – «МИР».

Букви виходили по черзі, а я стояв і знав, що мені виходити не доведеться. Адже ніхто не запропонує звичайного слова, як «хобот», чи «хом'як», а нічого урочистого, святкового я не міг придумати.

І ось із залу вигукнули нове слово: «БУКВАР».

Решта підхопила:

– Буквар! Буквар!

Всі літери відразу вибігли наперед, тільки місце, де повинна бути літера К, лишилося порожнє.

Літерою К була Катя, тільки вона чомусь залишилась у другому ряду і зовсім не збиралася виходити наперед. Її тягли за руки, але вона впиралася. Катя завжди червоніє й ніяковіє невідомо чого.

Я кинувся вперед і став на місце літери К. Один бік своєї літери Х я затулив рукою. Мені здавалося, що тепер вона зовсім схожа на літеру К. Але в залі загаласували:

– Бухвар! Бухвар!

Усі реготали і вгамуватися ніяк не могли. Юлія Нилівна сказала:

– Оце так Мишко! Оце так грамотій!

А я образився: адже Юлія Нилівна знає, що я б ніколи не написав «бухвар», а написав би «буквар».

Юлія Нилівна взяла Катю за руку й підвела до мене: – Ставай, Катю, сюди, а ти, Мишку, йди на своє місце і гарненько поміркуй, яке чудове слово починається з твоєї літери.

Довелося мені повернутися в хвіст алфавіту, де і належить стояти невезучій літері Х. І ніяке чудове слово не згадувалося.

Ми вже почали маршерувати, діти із залу плескали в долоні, перші літери спускалися сходинками в зал, а я все думав. І раптом згадав! І як це мені відразу не спало на думку таке справді чудове, таке потрібне слово!

І я загукав щосили, щоб перекричати метушню в залі:

– Стійте! Стійте! Знайшов. Є таке слово!

Стало дуже тихо, і я сказав:

– Це слово – «ХЛІБ»!

І ми, чотири літери, вишикувалися на самому краєчку сцени, а всі діти прочитали:

– ХЛІБ! – і луна покотилася по залу.

3.4. Мудра голка

(Джерело https://megaznaika.com.ua/mudra-holka-andrij-myastkivskyj/)

Марійка любила дивитись, як мама вишиває квіти. Червона нитка до Фзеленої, до жовтої… Так гарно виходить. Чорнобривці, айстри, волошки, барвінок…

— Мамо, дай мені голку, полотна і ниток. Я теж хочу вишивати, — якось попросила Марійка.

— Ти ще мала, пальчики поколеш.

— От і не мала, от і не поколю! — запевнила дівчинка. — Хіба я не Й1голку, нитки.

Раз кольнула Марійка, вдруге. І тут нитка заплуталась.

Марійка розплутала вузли і подумала: «Мама мудрою голкою вишивала, а мені дала погану. От піде вона до крамниці, візьму її голку і теж гарний рушничок вишию…»

Пішла мати до крамниці. Марійка мерщій за мудру голку, за полотно. Та не встигла й двічі кольнути, як гострий біль пронизав пальчик. На очах виступили сльози.

— Мудра, а така колюча!.. — розсердилася дівчинка на материну голку.

— Чого ти заплакана, Марійко? — повернувшись, запитала мати.

— Рушничок вишивала. Думала, твоя голка мудра, що такі гарні квіти гаптує… А вона колеться.

— Всяка голка проворна, коли вона в мудрих пальцях. Бери-но полотно, та не поспішай, а дивися, як треба…

Надвечір Марійка з матір'ю вишили першу волошку.

— То хто мудрий? — усміхнулася мати. — Голка чи пальчики?

3.5. П'ятірки

(Джерело https://megaznaika.com.ua/pyatirky-e-yu-shim/)

Вранці першого вересня ми з Петром і інші наші хлопці йшли в школу.

Дід Матвій виглянув з хвіртки і покликав Петьку:

– Ану, йди сюди. Бери подарунок!

І простягнув кошик величезних яблук.

Петька сказав дідові спасибі, а яблуками оделил всіх хлопців. Тільки хотів Петька відкусити шматочок, як раптом бачить, що на червоному яблучному боці стоїть цифра «5».

Та тут і ми закричали:

– У мене на яблуці п’ятірка!

– І в мене!

– У мене теж…

У всіх яблука виявилися позначеними. Не намальована цифра, не нафарбована. Просто шкірка яблука у двоколірна: весь бік червоний, а п’ятірка – біла.

Петро усміхнувся:

– Це дід нас карає, щоб на п’ятірки вчилися!

І всю дорогу до школи говорили ми про цю дідову хитрість.

Виявляється, поки яблука висіли на гілках, дід на кожне приліпив паперову цифру. Під сонячними променями червонів яблучний бік, а під папером шкірка залишалася світлою. Так і вийшло, що сонечко поставило відмітки на всіх яблуках.

Ну, треба було дідові відповідати… Через тиждень ми з Петром прийшли до нього. Поклали на стіл щоденники. Дід подивився, – а в щоденниках теж позначки. Тільки не такі, як на яблуках.

Лист – білий, а п’ятірки – червоні.